

**QAACCESSA ASOOSAMOOTA *DHOKSAA JIREENYAAFI*
QUBA QUBEELAA YAAXINA BIFIYYEETIIN**

MUHAAMMAD-HUSEEN BIIFTUU EDA’OO

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEEJII NAMOOMAA,QO’ANNOO AFAANII
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTIITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OG BARRUUFII
FOOKLOORII**

**HAGAYYA 2009
FINFINNEE**

**QAACCESSA ASOOSAMOOTA *DHOKSAA JIREENYAAFI*
QUBA QUBEELAA YAAXINA BIFTYYEETIIN**

MUHAAMMAD-HUSEEN BIIFTUU EDA’OO

GORSAAN:DR. MULGEETAA NAGAASAA

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA(MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSIIISUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITHII ADDIS ABABAA
KOOLLEEJJII NAMOOMAA,QO’ANNOO AFAANII
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTIITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OG BARRUUF
FOOKLOORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digrii Duraatiif Booddee

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digrii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi og barruun guuttachuuf Muhaammadhuseen Biiftuu, mata-duree Qaaccessa Asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa Yaaxina Bifiyyeetiin jedhuun qophaa'e sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti gaafatamaa muummee yookaan qindeessaa digrii lammaffaa(MA)

Axeeraraa

Qorannoon kun kan irratti xiyyeeffatu Qaaccessa asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa Yaaxina Bifiyyeetiin. Matadureen qorannoo kun akka qoratamu qoratichaaf ka'umsa kan ta'e; qorannoowwan kanaan dura mata-duree kanaan asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman irratti gaggeeffaman gahaa waan hin taaneef. Kanaafuu, kaayyoon qorannoon kun qabatee ka'e asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa yaaxina bifiyyeetiin qaaccessuu dha. Mataduree qorannoo kanaa ijaaruudhaaf kitaabileen garaagaraa sakatta'amanii akka sakatta'a barruutti qorannicha keessatti hammatamanii jiru. Qorannoo kana geggeessuuf malli qoratichi itti dhimma bahe mala qaaccessa kitaabaa ti. Dabalataanis, meeshaalee ragaan ittiin funaanaman keessaa sakatta'a dookimantiitti dhimma bahamee jira. Mala kanaan ragaalee funaannatee jira, akkasumas ragaalees xiinxalee jira. Haaluma kanaan, ragaalee cunfame kanarraa argannoon qorattichaa asoosamoota qaacceeffaman keessa hanqinniifi ciminni jiraachuu adda baaseera. Ciminni kitaabilee filataman keessatti mula'atan: caasaan ijaarsa sabseenaa keessumattuu asoosama Dhoksaa Jireenya keessatti cimaa ta'uu, haalli uumamsa fakkaattotaa namoota addunyaa kanarra dhugaan jiraataniin walsimuun gahee asoosaan kenneef hojiitti hiikuun amanamummaa seenichaatiif shoora guddaa taphachuun isaanii fa'aa dha. Inni biraa immoo sadoommiwwan gosa adda addaa amaloota fakkaattotaatiin walsimsiisanii itti fayyadamuu dha. Karaa biraatiin fakkoommiwwan gara garaatti dhimma bahuun wantoota ifatti hin mul'anne waan qabatamaan bakka buusuun ol guddisee mul'isuun cimina isa biraa ti. Gama yoomessaatiin asoosamoota lamaanuu keessatti biyya keessaa eegalee hanga biyya alaatti deemuun dhaamsi adda addaa keessatti dabarfamuun cimina isaa ti. Walddhabbi ilaalchisee immoo humnoota kaayyoofi fedhii mataa isaanii qabaniifi waan hundaan wal gitan gidduutti taasifamuuniifi walddhabbi qabatamaan hawaasa keessatti raawwatamuun wal gituun cimnoota gama kanaan mul'atanii dha. Ija seenessaan walqabatee immoo asoosamni Dhoksaa Jireenya ija seenessaa ramaddii sadaffaa hunda beekaan kan seeneffame yoo ta'u, seenessaan beekumsa yeroo darbee, ammaafi gara fuul duraa gonfachuurraa kan ka'e dubbistootaaf odeeffannoo gahaa kennuu danda'uun; asoosamni Quba Qubeelaa immoo ija ramaddii tokkoffaan seeneffamuun isaa, seenessaan asoosamichaa kallattiin dhiyaatee miiraafi waan isaatti dhagahamu dubbistootaaf qooduun si'aayinaan akka hordofan gochuun cimnoota kanneen biroo ti. Akka hanqinaatti immoo asoosama Quba Qubeelaa keessatti caasaan ijaarsa sabseenaa laafaa ta'uu fi sadoommiwwan afaanicha keessatti yeroo dheeraaf tajaajilaa turan kan humni waa ibsuu isaanii gadi aanaa ta'e dabree dabree fayyadamuun ni mul'ata. Hanqinoonni kanneen biroo immoo ija ramaddii sadaffaan seeneffamuun carraan dubbistoonni tattaaffii mataa isaaniitiin amalaafti eenyummaa fakkaattotaa baruuf qaban xiqqaa ta'uufi ija ramaddii tokkoffaan seeneffamuun immoo seenessaan hunda beekuu waan hindandeenyeef dubbistoonni waan argachuu qaban osoo hin argatin hafuu danda'uu dha. Kana bu'uureffachuun qoratichi yaada furmaataa kennee jira: Sabseenaan lafee duugdaa asoosamaa waan ta'eef xiyyeeffannaan guddaan osoo kennameefii gaarii ta'a. Iji seenaan asoosamichaa ittiin seeneffamu of eeggannoon osoo filatamee bu'a qabeessa ta'a. Dabalataanis, sadoommiwwaniifi fakkoommii humni waa ibsuu isaanii cimaa ta'e osoo gargaaramanii filatamaa ta'uu qorattichi akka yaada furmaatatti lafa kaa'eera.

Galata

Waan hundumaa dura nagaafi fayyaa naaf kennuudhaan kan asiin na nagahe Rabbiin baay`een galateeffadha.Itti aansee, yeroon waraqaa qorannoo kana qopheessu jalqabaa hanga dhumaatti beekumsaafi gahumsa qaban daangaa malee naaf gumaachuudhaan kan nagorsaa turan Dr. Mulgeetaa Nagaasaa baay`een galateeffadha.Dhumarratti, hiriya koo obbo Girmaa Lammaa yaadaafi beekumsa qabuun;kallattii adda addaan waraqaa qorannoo koo galmaan gahuuf,keessumattuu gulaaluu keessatti na tumsaa ture nan galateeffadha.

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axeeraraa	i
Galata	ii
Baafata	ii
Boqonnaa Tokko:Seensa	1
1.1. Seen duuba Qorannichaa	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	3
1.3.1. Kaayyoo Gooroo.....	3
1.3.2. Kaayyoo Gooree	3
1.4. Faayidaa Qorannichaa	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	4
1.6. Mala Qorannichaa	4
1.6.1. Iddattoofi Iddatteessu	4
1.6.2. Madda Ragaalee	5
1.6.3.Mala Ragaaleen Ittiin Funaanaman	5
1.6.4. Mala Qaaccessa Ragaa	5
1.7. Qindoomina Qorannichaa	6
Boqonnaa Lama:Sakatta’a Barruu.....	7
2.1.Og barruu.....	7
2.1.1. Maalummaa Asoosamaa.....	8
2.2 Qeeqa.....	9
2.2.1 Qeeqa og-barruu	9
2.2.2. Qeeqa Asoosamaa.....	11

2.3. Yaaxinaalee qeeqa og barruu	11
2.3.1. Yaaxina bifiyyee.....	12
2.3.1.1 Seen duubee yaaxina bifiyyee	12
2.3.1.2. Fuulleeffannaa Yaaxina Bifiyyee	13
2.3.1.3.Bu’uuraalee(Ulaagaalee) Yaaxina Bifiyyee	16
2.3.1.3.1. Sabseenaa yookaan jaargocha	16
2.3.1.3.1.1. Caasaa ijaarsa sabseenaa.....	17
2.3.1.3.2. Fakkaattii	19
2.3.1.3.2.1. Akkaataa uumama fakkaattiiwwanii.....	19
2.3.1.3.3. Waldhabbii	21
2.3.1.3.4. Yoomessa	22
2.3.1.3.5. Ergaa.....	22
2.3.1.3.6. Kallattii(ija) seeneffamaa	22
2.3.1.3.6.1 Gosoota Ija (kallattii) Seenessuu	24
2.3.1.3.7. Itti Fayyadama Afaanii	31
2.3.1.3.7.1 Sadoommii	31
2.3.1.3.7.2. Fakkoommii	34
2.4. Sakatta’a Barruuwwan wal fakkii	34
Boqonnaa Sadi:Qaaccessaafi Hiika Ragaalee	37
3.1. Qaaccessa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	37
3.1.1. Cuunfaa Sab -Seenaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	37
3.1.2 Qaaccessa Caasaa ijaarsa sabseenaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	39
3.1.3. Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	46
3.1.4. Qaaccessa Ija Seenessaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	56
3.1.5. Qaaccessa yoomessa asoosama Dhoksaa Jireenyaa	59

3.1.6. Qaaccessa Wal dhabbii Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	64
3.1.7. Qaccessa Ergaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	70
3.1.8. Akkaataa yookaan haala barreeffama Asoosamichaa	72
3.1.8.1. Qaaccessa Sadoommii Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	72
3.1.8.2. Qaaccessa Fakkoommii Asoosama Dhoksaa Jireenyaa	81
3.1.9. Mala Asoosamichi ittiin dhiyaate	86
3.2. Qaaccessa Asoosama Quba Qubeelaa.....	90
3.2.1. Cuunfaa Sabseenaa Asoosama Quba Qubeelaa.....	90
3.2.2. Qaaccessa Caasaa ijaarsa Sabseenaa Asoosama Quba Qubeelaa.....	92
3.2.3 . Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Quba Qubeelaa.....	96
3.2.4. Qaaccessa Ija Seenessaa Asoosama Quba Qubeelaa.....	102
3.2.5. Qaaccessa Yoomessa Asoosama Quba Qubeelaa	105
3.2.6. Qaccessa Waldhabbii Asoosama Quba Qubeelaa	106
3.2.7. Qaaccessa Ergaa Asoosama Quba Qubeelaa.....	109
3.2.8. Qaaccessa Akkaataa Barreeffama Asoosamichaa	110
3.2.8.1. Qaaccessa Sadoommii Asoosama Quba Qubeelaa	112
3.2.8.2. Qaaccessa Fakkoommii Asoosama Quba Qubeelaa	117
3.2.9. Mala Asoosamichi ittiin dhiyaate	118
3.3..Tokkummaafi Garaagarummaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa	122
Boqonnaa Afur:Guduunfaafi Yaboo	125
4.1. Guduunfaa	125
4.2. Yaboo	130
Wabiilee	132

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1. Seen duuba Qorannichaa

Og-barruun ogumaafi dandeettii dhalli namaa ittiin aadaa, duudhaa, falaasamaafi haala jireenya isaa, akkasumas waan keessoo isaatti dhaga'amu gaddaafi gammachuu qabu kan ittiin ibsatu kalaqa sammuu ilma namaati. Namni haala keessa jiraatu hunda ogbarruu fayyadamee barreeffamaan ykn afaaniin himuun mul'isuu danda'a. Dandeettiin waa kalaquu sammuu as keessatti qooda guddaa qaba. Innis bareechuun akka namni dubbisu ykn dhaggeeffatu gochuun karaa adda ta'een dhiyeessa. Haala kanaan amala nama bashannansiisuu, barsiisuu, onnachiisuu, kakaasuu, gammachiisuufi kofalchiisuu of keessaa qaba.

Og-barruun ogummaa kalaqqii yookaan waa uumuu ta'ee haala jireenya ummata tokkoo dhalootarraa gara dhalootatti dabarsuu dha. Haala jireenya ummataa kan ibsu keessaa tokko aadaa dha. Aadaan immoo akkaataa jiruufi jireenya dhala namaa hunda kan of keessatti qabatu yoo ta'u, aadaa nyaataa, hojii, uffataa, sirboota garagaraafi waaqeeffannaa hunda kan of keessatti qabatu dha. Kanaaf og-barruun calaqqee jiruufi jireenya ummata tokkoo ti jechuun ni danda'ama.

Yaada kana Asafaa (2009:21-22) irratti akka itti aanutti ibseera.

Og-barruun oguma kalaqaa, oguma waa uumuu tahee kan muuxannoo jiruufi jireenyaa keenya haqarratti hundaa'uun ittiin yayyabnu, bu'ureessinuufi akka qabatamutti immoo miidhagsineefi faayessinee ittiin ibsinu. Og-barruun mala ittiin waan hawaasummaaf bu'aa qabu tokko waliif dabarsinu waan ammoo beekumsa ilmaan namaatti waa cobu tokko ittiin walii galaafnu jechuun ibsa.

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu ogbarruun oguma waa kalaquu ta'ee muuxannoo jiruufi jireenya dhala namaa dhugarratti hundaa'uun miidhagsinee kan ittiin ibsinuufi waan hawaasummaaf bu'aa qabu tokko kan ittiin walii dabarsinu ta'uu isaati.

Karaa biraatiin Fedhasaan (2013:7) Ogbarruun hojii kalaqaa afoolaafi barreeffamaa of keessatti kan hammatu ta'uusaa ibsa. Bu'uuruma kanaan ogbarruun afoolaa sammuu keessatti kalaqamuun afaaniin kan himamuyemmuu ta'u, kan barreeffamaa ammoo kalaqa sammuu dhala namaa barreeffamaan jiru hunda hammata jechuun ibsa.

Waraabbiin armaan olii kan agarsiisu og barruun hojii kalaqaa ta'ee afoolaafi barreeffama kan of keessatti hammate ta'uu isaa ti. As keessatti wanti hubatamuu qabu

ogbarruun waan barreeffamee jiru hunda osoo hin taanee,waan kalaqa sammuu qofa dabalatu ta'uu isaa ti.

Asoosamni hojiilee kalaqaa keessaa tokko ta'ee jiruufi jireenya hawaasa tokkoo akka daawwitiitti kan mul'isuu dha.

Yaada kana Misgaanu(2012:15)asoosamni akaakuu yookaan gosa og-barruu barreessaan tokko gochaalee addunyaa dhugaa keessatti namoota hawaasa keessa jiraataniin raawwataman yookaan raawwatamuu danda'an ka'umsa godhatee akka hubannoofiilaalcha isaatti dandeettii kalaquu isaatiin qindeessuu dha.Akkasumas muuxannoo hawaasa keessa jiru hawaasichumaaf deebisee dhiyeessuu dha jedha.

Yaadni armaan olii kun kan agarsiisu asoosamni barreeffama gochaalee namoota dhugaan hawaasa keessa jiraataniin raawwataman bu'uura godhachuun kalaqa sammuu namaa dabalatee barreeffamuun hawaasichumaaf dhiyaatu ta'uu isaa ti.Kana malees muuxannoo hawaasaa,hawaasumaaf deebisee kan dhiyeessuu dha.

Gama biraatiin Zarihun (1996) biyya tokko keessatti,hojiiwwan ogbarruu bara baraan mul'atan irratti qeeqni kennamaa akkuma deemuun,ogbarruun biyyichaa gara sadarkaa fooyya'aatti carraan guddachaa deemuu ni uumama.Akkasumas,hojiileen barreessitoota adda addaa qaaceffamuun qeeqa sirrii ta'een sadarkaan isaanii yeroo beekamu kanneen biroo hanqinootaafi ciminoota mul'atan ilaaluudhaan beekumsa hojiiwwan fooyya'aa ta'an hojjechuuf isaan gargaaru argachuu danda'u.Kanarraa ka'uun immoo,ogbarruun biyyichaa fooyya'uufi guddachuu ni danda'a jechuun ibsa.

Kanaaf xiyyeeffannoon qorannoo kanaas asoosamoota Dhoksaa jireenyaa boqonnaa 19 qabu,fuula 312 ta'e,Abdii Fiixeetiin barreeffamee bara 2014 maxxanfameefiQuba Qubeelaa kutaa7,fuula 253qabu,Warquu Guddinaatiin barreeffamee bara 2005 keessa maxxanfame yaaxina bifiyyeetiin qaaccessuu dha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoon kun asoosama qaaccessuurratti xiyyeeffata.Asoosamni immoo dhimma hawaasa tokkoo kan calaqisiisuudha.Gama biraatiin asoosamni jiruufi jireenya hawaasa tokkoo hawaasa kaaniif ibsuufi haala guddina hawaasa sanaa calaqisiisuuf gargaara. Haalli kun immoo waliitti dhufeenya hawaasa garagaraaf bu'uura ta'a. Asoosamoota afaan tokkoo karaa adda addaatiin qeequun ciminaafi hanqina isaanii adda baasuun

guddina afaan tokkoof murteessaadha. Guddinni kun akka dhufuuf asoosamoonni of eeggannoon barreeffamuu qabu. Asoosamni tokko yemmuu barreeffamu wantoonni of keessatti hammachuu qabu keessaa caaccuuleefi akkaataan barreeffama asoosamichaa kanneen murteessoo ta'anii dha. Caaccuuleen immoo hiika qabeessa kan ta'an haala gaariin yoo ijaaramaniifi qindoomina qabaatanii dha. Gama akkaataa barreeffamichaatiin immoo jechoota filatamootti yoo dhimma bahamee dha. Kanaaf bifa asoosamni tokko ittiin barreeffame qaaccessuun barbaachisaa dha. Sababni isaas yaanni asoosamichaa sirriitti hubatamuu kan danda'u qindoomina caaccuulee asoosamaafi itti fayyadama jechootaa irratti hundaa'uudhaan. Haa ta'u malee asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman irratti gama kanaan qorannoon hojjatame ni hafa. Kanaaf ka'umsi qorannoo kanaas qaawwaa kana guutuuf yaadamee ti.

Haaluma kanaan qorannoon kun gaaffiilee armaan gadii deebisuuf yaala.

- Caasaan ijaarsa sabseenaa asoosamoota filatamanii bifa kamiin dhiyaate ?
- Haalli uumamsa fakkaattiiwwanii maal fakkaata?
- Faayidaan sadoommiiwwanifakkoommiiwwan asoosamoota filataman keessatti qaban maali?
- Yoomessi asoosamoota filatamanii maal fakkaata?
- Waldhabiin asoosamoota filatamanii bifa kamiin ijaarame?
- Asoosamoonni kunniin ija seeneessaa kamiin seeneeffaman?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa yaaxina bifiyyeetiin asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa qaaccessuu dha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Qorannoon kun kaayyoo gooree armaan gadii kana of keessaa qaba.

- Caasaan ijaarsa sabseenaa asoosamoota lamaanii maal akka fakkaatu ibsuu
- Akkaataa barreessaan fakkaattiiwwan ittii uumee yookaan kalaqe addeessuu
- Sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwan asoosamoota filataman keessatti argaman baasuun faayidaa isaanii tarreessuu

- Yoomessi asoosamoota filatamanii maal akka fakkaatu addeessuu
- Haala ijaarsa waldhabbii asoosamoota filatamanii ibsuu
- Asoosamoonni kunniin ija seenessaa kamiin akka dhiyaatan addaan baasuun ibsuu

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Faayidaan qorannoo kanarraa argamus akka kanaa gadiitti tarreeffamanii jiru.

- Namoota qorannoofi qo'annoo kana fakkaatu yaaxina bifiyyee irratti hundaa'uun asoosamarratti hojjachuuf karoorfataniif ka'umsa ta'a.
- Namoota kitaaba og-barruu yookiin asoosama barreessuu barbaadaniif akka madda odeeffannootti gargaaruu danda'a.
- Asoosamoota qorannichi irratti gaggeeffame dubbistoonni caalaatti akka hubataniif gargaara.
- Barsiisotaafi barattoota og-barruutiif gumaacha godha.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Asoosamoonni Afaan Oromoo namoota garagaraatiin yeroo adda addaa barreeffaman hedduu dha. Haata'u malee al-tokkotti asoosamoota hunda irratti qorannoo gaggeessuun hin danda'amu. Kanaafuu qorannoon kun asoosamoota jiran keessaa Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa yaaxina bifiyyeen qaaccessuurratti kan daangeffamee dha. Dabalataanis ulaagaalee yaaxxina bifiyyee keessaa caasaa ijaarsaa sabseenaa, fakkaattii, yoomessa, waldhabbii, ija seeneffamaa, dubbii qolaafi fakkoommii irratti kan daanga'ee dha

1.6. Mala Qorannichaa

Qorannoon kun kitaabilee asoosamaa Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa qaaccessuurratti waan hundaa'eef, malli qorannichaa sakatta'a barruu jalatti kan ramadamuu dha.

1.6.1. Iddattoofi Iddatteessu

Namni qorannoo gaggeessu tokko odeeffannoo funaanuuf, iddattoo filachuun barbaachisaadha. Iddatteessuun adeemsa iddattoo qorannichaa filachuu yoota'u, Sarantakos (2005:174) "*Sampling is the process of choosing the respondents and the units of the study*" jedha. Yaadi kunis, qorannoo tokko gaggeessuu keessatti mala

iddatteessuu qorannoo sanaaf mijatu filachuun qorannoon sun akka galma ga'uuf gargaara. Haaluma kanaan, gosoota iddattoo keessaa qorannicha faana kan deemu mala miti carraa (Non- probability sampling) dha. Mala miti carraa keessaa immoo mala akkayyoo (*purposive sampling*) filateera. Akka Singh (2006) ibsutti iddatteessuun akkayyoo kan qorataan kaayyoo isaarratti hundaa'ee kaayyoosaa sana galmaan ga'uuf ofiisaa iddattoo kan murteessudha. Haaluma kanaan, asoosama Abdii Fiixeefi Warquu Guddinaa filateera. Sababni hojileen kun itti filatamaniifi seenaa Asoosama Oromoo keessatti hojilee dhihootti kalaqaman waan ta'aniif.

1.6.2. Madda Ragaalee

Qorannoo kana gaggeessuuf madda ragaalee ta'anii kanneen filataman asoosama Dhoksaa Jireenyaa Abdii Fiixeetiin barreeffame fi Quba Qubeelaa Warquu Guddinaatiin barreeffamee dha.

1.6.3. Mala Ragaaleen Ittiin Funaanaman

Malli funaansa ragaalee qorannoo kanaaf dhimma itti bahame sakatta'a dookimantii ti. Mala funaansa ragaa kana ilaalchisee, Dastaan (2013:131) "Barreeffamoonni akka odeeffannoo qorannootti nama fayyadan hedduutu jira. Isaan keessa kanneen akka kitaabootaa, xalayootaa, gaazexootaa, barruulee adda addaa, waraqaa ragaa, nagahee, qaboo yaa'ii, barreeffama murtii, yaadannoofi kanneen kana fakkaatan ta'a. Barreeffamoonni kunneen mana kitaabaa ykn namoota harkatti argamuu danda'u." Haaluma kanaan ragaalee qorannoo kanaa funaanuuf sakatta'a kitaabaa gargaaramee jira. Kitaabileen kunniinis asoosamoota filatamanidha. Asoosamoota filataman lamaan irradeddeebiin dubbisuudhaan, ragaalee mata-duree qorannichaa wajjiin deemuu danda'an akka fakkeeniyatti keessaa fudhachuudhaan.

1.6.4. Mala Qaaccessa Ragaa

Odeeffannowwan funaanaman qaaccessuuf adeemsa qorannoon akkamtaa ittiin qaacceeffamu keessaa mala qaacceessa barruu isa tokkoo dha. Mala kana ilaalchisee Alen (2003) akka ibsutti " Malli qaacceessa barruu, do'ii, filmii, kitaabilee adda addaa fi barruulee Irraa Yaadota Argaman qaacceessuuf gargaara," jedha.

Haaluma kanaan, yaadawwan bu'uura yaadarimichaafi kaayyoo gooree qorannichaa irratti hunda'uun keeyyattoota asoosamootaa keessaa hojii qorannichaaf ragaa ta'uu

danda'an keessaa baasuun fudhachuun qorannichaaf dhimma itti ba'ameera. Kunis ragaaleen asoosamoota filataman keessa jiran erga funaanamaniin booda fuula ragaan irraa argame eeruun haalli hojii asoosamootaa qaaceffameera.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaa afur kan of keessatti hammatee dha. Boqonnaan tokko seenduuba, ka'umsa, kaayyoo, daangaa, barbaachisummaafi mala qorannichaa of keessaa qaba. Boqonnaan lama sakatta'a barruu yaadrimeefi barruu walfakkii kan hammatee dha. Boqonnaan sadi immoo qaaccessa ragaalee kan hammatee dha. Dhumarratti boqonnaan afur guduunfaafi yaboo kaa'uun duraa duuba isaa eeguun qindaa'ee gaggeeffameera.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

2.1. Og barruu

Og- barruun muuxannoo hawaasni tokko jiruufi jireenya isaa keessatti raawwatu waan ta'eef, akkaataan jiruufi jireenyaa kun immoo walxaxaa ta'uurraa kan ka'e hiika hunda galeessa itti kennuun ulfaataa dha. Haaluma kanaan hiikkaawwan og-barruu keessaa tokko Misgaanuu (2012:8) bifa armaan gadiin kaa'eera.

Og-barruun ogummaa kalaqqii ykn waa uumuu ta'ee, muuxannoofi mudannoo hawaasaati. Muuxannoofi mudannoo kanatu tolee, miidhagee, faayamee tarii gammachiisuuf yoo hin taane immoo gaddisiisuuf kan ooluu dha. Dabalataanis og-barruun muuxannoo ilma namaa kan jechaafi gochaan ibsamuu danda'u hojii kalaqqii jijjiirama keessa lufuu maluu dha.

Wanti yaada kanarraa hubatamu og-barruun ogummaa waa kalaquu ta'ee muuxannoofi mudannoo hawaasaa kan jechaafi gochaan ibsamu bareechee dhiyeessuun gammachiisuuf yookaan gaddisiisuuf kan tajaajilu ta'uu isaa ti.

Maalummaa og-barruu ilaalchisee Biraanuun (2009:18) immoo haala armaan gadiitiin kaa'eera.

The term written literature is used to refer to a body of imaginative literature committed to writing or presented in the form of printed words. Hence the basic distinction between oral literature and written literature is that in the former the artist conveys his or her ideas verbally where as in the latter the conveys his or her ideas through writing.

Wanti yaada armaan oliirraa hubatamu ogbarruun hojii kalaqqii dhala namaa bifa barreeffamaan jiruu dha. Garaa garummaan inni afoolaan qabu, afoolli afaaniin kan dhiyaatu yoo ta'u, og-barruun immoo barreeffamaan kan dhiyaatu ta'uu isaati.

Akkasumas, ogbarruun hojii kalaqaa ta'ee dhugaafi muuxannoo jireenya dhala namaa miidhagsee haala miiraafi qalbii namaa hawwatuun kan dhiheessu ta'uusaa, Tashoomaafi kaawwan (2002:15) yeroo ibsan "Ogbarruun sammuu dhala namaatiin kan uumamu jechoota filatamoon kan ibsamu, miidhagina kan qabu, haqniifi jireenyi kan ittiin ibsamu, miirratti kan dhaga'amu" jedhu.

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu og-barruun hojii kalaqaa jechoota filatamoon barreeffamuun jiruufi jireenya ummataa ibsu ta'uu isaa ti.

Karaa biraatiin Asafaan(2009:16-17) irratti og-barruu yeroo ibsu akkas jedha,”Ogbarruun waa’ee uummataa uummataaf deebisee kan dhiheessu,daawwitii jiruufi jireenya dhala namaa kan ibsuu dha.”

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu og-barruun jiruufi jireenya ilma namaa akka daawwitiitti kan namatti mul’isu ta’uu isaa ti.

Walumagalatti,ogbarruun beekumsa waa’ee dhala namaafi waa’ee jireenyaa qabnu bal’isuurra darbee naannoo keenyaafi hawaasa keenya akka hubachuu dandeenyutti kan nu qopheessu, haqa jireenyaa dhihaaturraa ka’uunis namas ta’e hawaasicha madaaluu kan nu dandeessisu dammaqina sammuu nuuf kenna. Kanaanis,gochaafi amala namarratti arginu akka qeeqnu,sochii hawaasicha keessatti taasifamu akka xiinxallu nu taasisa.

2.1.1. Maalummaa Asoosamaa

Asoosamni barreeffama beekumsa,aadaafi fedhii dhala namaa dhugaa haawaasa keessa jiru bu’uura godhachuun kalaqa sammuu itti dabaluun dhiyeessuu dha.

Yaada kana Berhanu (2009:29-30)“*The word fiction comes from the latin word ‘fictio’ which means some thing imagined and invented, and it is refers to any narrative literature created from the author’s imagination rather than from fact,*” jechuun ibsa.

Wanti yaada kanarraa hubatamu asoosamni jecha Laatiinii fictio jedhurraa kan dhufe ta’ee waan qabatamaan jiru osoo hin taane kalaqa sammuu barreessaatiin waan kalaqme yookaan uumame ta’uu isaa ti.

Asoosamni jijjiiramaafi guddina ogbarruun qaroomina hawaasaa wajjin agarsiisaa dhuferraa kan madde ta’uusaafi yeroo yeroottis jijjiiramaafi fooyya’aa akka jiru agarsiisa. Akkasumas,asoosamni muuxannoofi muudannoo jireenyaa bal’inaan dhiheessuuf ga’umsa cimaa waan qabuuf seenaa guddina ogbarruu keessatti akka bu’aa guddaatti kan fudhatamuu dha.

Yaada kanaTashoomaafi kaawwan (2002:7) yeroo ibsan:

Asoosamni jireenya hawaasummaa haala gammachiisaa ta’een bal’inaan ibsuuf humna qaba.Mudannoolee adda addaa dhala namaa muudatan dhiheessuu ni danda’a,”jedhu.Kanaafuu,asoosamni yeroo ammaa bifoote ogbarruu hawaasaa hedduu keessatti tajaajila bal’aa kennaa jiran keessaa isa tokko ta’uu danda’ee jira. Hawaasni Oromoos tajaajilamtoota yookiin fayyadamtoota bu’aa kanaa keessaa isa tokkodha.

Gabaabumatti yaada armaan oliirraa wanti hubatamu asoosamni gosoota og-barruu haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo bal'inaan karaa adda addaatiin ibsaa jiran keessaa gaheen inni qabu ol'aanaa ta'uu isaa ti. Kun immoo ummanni Oromoo bu'aa kanarraa fayyadamaa ta'uu isaa agarsiisa.

2.2 Qeeqa

Qeequun hojii og-barruu tokko fudhatanii ciminaafi dadhabina isaa adda baasuun ga'umsa inni qabu madaaluu dha. Yaada kana Wandosan(2000) qeeqni hojii og-barruu tokko fudhachuun waa'ee barreeffamichaa hubannoo gadi fageenyaa argachuun, gosa barreeffamaa erga addaan baafataniin booda ulaagaalee madaallii og-barruu lafa kaa'achuun ciminaafi dadhabina hojichaa irratti hundaa'uun kan ittiin sadarkeessinu madaallii ogummaarratti hundaa'ee geggeeffamu jechuun ibsa.

Beektota Yaada kana deeggaran keessaa kan biraa immoo Dutton (1984:459) immoo maalummaa qeequu akka itti aanutti ibsa.

“Criticism is analysis of its structure and style judgment of its worth by comparison with other works, estimation of its likely effect on readers and the establishment of general principles by which literary works individually in categories or as a whole can be evaluated and understood.”

Akka yaada armaan olii kanaatti, qeequu jechuun caasaa, tooftaafi bu'aa hojichi qabu qaaccessuudhaan hojiilee ogbarruu biroo wajjin walbira qabanii murtii kennuu dha. Akkasumas hojii namni tokko hojjate akka waliigalaatti yookiin gareetti qooduudhaan xiinxaluun hiika itti dhiyaatu tilmaamuun itti laachuun madaaluufi hubachuudha.

Haaluma walfakkaatuun Showlter(1986) hojiilee kalaqaa qeequun barreeffama ogbarruu tokko fudhatanii madaaluufi qaaccessuu yookaan hiikuudhaan akka hubannoof toluuf mijeessuu ta'uu isaa lafa kaa'eera.

Akka yaada kanaatti qeequun hojii og-barruu tokkoo fudhatanii qaaccessuufi madaaluun ergaa inni dabarsu dubbistoonni karaa salphaa ta'een akka hubataniif kan gargaaru ta'uu isaati.

2.2.1 Qeeqa og-barruu

Og-barruu tokko haala barreeffamaafi qindoomina isaa dubbisuun qeequun barbaachisa dha. Qeeqni og-barruu barruu kalaqaa yaaxinoota adda addaa fayyadamuun barruulee

ogbarruu xiinxaluurratti xiyyeeffata.Qeeqa og-barruu ilaalchisee ragaan toora interneetii www.iep.utm.edu/literary/ irraa argame akka itti aanutti ibsa.

“ *Literary criticism is the practice of interpreting and writing about literature as the latter,inturn, strives to make sense of world.*” Yaada kanarraa wanti hubatamu qeeqni og-barruu waa’ee og-barruu xiinxaluun hiika itti kennuudhaaf kan oolu ta’uu isaa ti.

M.H.Abrams (1981:35)immoo qeeqa og-barruu haala armaan gadiitiin ibsuu yaaleera.

“*Literary criticism is the study concerned with defining, classifying, analyzing and evaluating works of literature.*” Akka yaada kanaatti qeeqni og barruu hojii og-barruu tokkoof hiika kennuu,qoqqooduu,xiinxaluufi madaaluu ta’uu isaati.

Dabalataanis Zarihun(1996:356-357) qeeqa og-barruu ilaalchisee akka itti aanutti ibseera.

“ ስነ-ጽሁፋዊ ሂስቶሪክን የስነ-ጽሁፍ ስራ በውል በማወቅና በማጥናት በተወሰኑ የስነ-ጽሁፍ መለኪያዎች መሰረትነት የሚሰጥ ሙያዊ ምዘና መሆኑን መገንዘብ ይቻላል። በተጨማሪ ስነ-ጽሁፋዊ ሂስቶሪክን ስራ ክሌሎች ጋር በመነጻጸር ደረጃ የሚወሰንበት የስራው ብርታትና ደክመት ተለይቶ የሚተወቅበት ኪነ-ጥበባዊ ተግባር መሆኑን አጥብቆ መረዳት የስፈልጋል።”

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu qeeqni og-barruu hojii og-barruu tokko haalaan beekuufi safartuuwwan og-barruu muraasa bu’uura godhachuun madaallii ogummaarratti hundaa’ee taasifamuu dha.Dabalataanis qeeqni og-barruu hojii nama tokkoo isa biraatiin wal dorgomsiisuun sadarkeessuu akkasumas ciminniifi hanqinni isaa adda bahee kan ittiin beekamu ta’uu isaa ti.

Yaadni inni biraa qeeqa og-barruu irratti kenname immoo Mario(1999:100) haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

“*The term literary criticism can refer to the literary interpretation of texts as well as their evaluation.For this reason “literary ciritque” is sometimes used to differentiate between the interpretation of the text and the evaluative criticism that often occurs in connection with literary awards and book reviews.*”

Akka yaada armaan oliitti qeeqa og-barruu jechuun hojii og-barruu tokko hiika itti kennuufi madaaluu dha.Kanarraa kan ka’e qeeqni og-barruu yeroo tokko tokko hiika

barruutiifi madaallii qeeqaa badhaasa og- barruutiin wal qabatan addaan baasuudhaaf kan tajaajilu ta'uu isaa ti.

2.2.2. Qeeqa Asoosamaa

Asoosamni ogbarruu barreeffamaa keessaa tokko. Asoosama qeequun ciminafi hanqina isaa adda baasuun guddina ogbarruufi hojii kalaqaa afaan sanaaf baay'ee murteessaa dha. Kanaafuu qeequun qulqullina hojii kalaqaa sanaa madaaluun ciminaafi hanqina jiru agarsiisuudha. Yaada kana ilaalchisuun, Diyaanii(1998) asoosama qeequun qulqullina isaafi seenaa inni qabate mirkaneessuu dha. Kanaafuu, ogbarruu barreeffamaa qeequun hojii sana cimsuuf bu'aa kan qabu ta'uusaa ibsa.

Dabalataanis, Diyaanii(achumarraa) asoosama qeequun haala barreessaan hojii isaa hawaasaaf dhiyeessuurratti ilaalcha inni qabu hubachuuf gargaara. Akkasumas, ciminaafi hanqina hojii sanaa adda baasanii agarsiisuudhaan ergaa barreessaan dabarfachuu barbaade haala salphaan yookaan haala ifa ta'een akka dubbistoonni hubatan gochuuf shoora olaanaa qaba. Kanaan alas hojii kalaqaa dhala namaa tokko qeequun hubannoo yookiin dandeettii dubbistootaa bal'isaa waan deemuuf, ilaalcha barreessaa ittiin addaan baasuuf gargaara jechuun ibsa.

Gabaabumatti yaada kanarraa wanti hubatamu asoosama qeequun hojii qulqullina qabu hawaasa biraan gahuun, karaa salphaan akka hubatan gochuu keessatti gaheen isaa ol'aanaa ta'uu dha.

2.3. Yaaxinaalee qeeqa og barruu

Yaaxinni namni og-barruu qeequ tokko maal gochuu akka qabu kan agarsiisuu dha. Yaanni toora internetii [https:// en.Wikipedia.org/wiki/literary -theory](https://en.Wikipedia.org/wiki/literary-theory) jedhu irraa argame yaaxina og-barruu akka itti aanutti ibsa.

“ The Literary theory in strict sense is the systematic study of the nature of literature and of the methods for analyzing literature.” As irraa wanti hubatamu yaaxinni og-barruu tooftaa amala og-barruufi mala inni ittiin xiinxalamu qu'atu ta'uu isaa ti.

Og-barruu tokko qeequuf yaaxinaaleen tajaajilan adda addaa ni jiru. Isaan keessaa muraasni bifiyyee, feeminiziimii, maarkisiizimii, dhugummaa, xin-sammuufi caasessitoota

kaasuun ni danda'ama. Kanneen keessaa hojii qorannoo kanaaf kan filatame Yaaxina bifiyyee ti.

2.3.1. Yaaxina bifiyyee

2.3.1.1 Seen duubee yaaxina bifiyyee

Yaaxinni bifiyyee yaaxinoota qeeqa og-barruutiif oolan keessa tokko. Yaaxina kana ilaalchisee yeroo adda addaatti yaadonni garagaraa kennamaniiru. Kanneen keessaa muraasni isaanii akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

Ragaan toora intarneetii <https://en.wikipedia.org/Formalism> jedhu irraa argame maalummaa bifiyyee akka itti aanutti ibsa.

In literary theory, formalism refers to critical approaches that analyze, interpret or evaluate the inherent features of a text. These features include not only grammar and syntax but also literary devices such as meter and tropes. The formalistic approach reduces the importance of a text's historical, biographical and cultural context.

Yaada kanarraa wanti hubatamu yaaxina og-barruu keessatti bifiyyeen barreeffamicha qofarratti hundaa'ee haala qindoomina barreeffamichaa kan xiinxaluu, hiikuufi madaaluu ta'uu isaati. Wantoota hojichaan ala dhufan, faayidaa hawaasichaatiin walqabatan kanneen akka aadaa, seenaa jireenyaafi seenaa hawaasichaatiif xiyyeeffannoo guddaa hin kennu.

Yaanni toora intarneetii <http://www.britanica.com/topic/Formalism-literal/> irraa argame inni biraa hundeeffama yaaxina bifiyyee akka armaan gadiitti ibsa.

Formalism also called Russian Formalism, Russian Rusky Formalism, innovative 20th-century Russian school of literary criticism. It began in two groups: OPOYAZ, an acronym for Russian words meaning Society for the Study of Poetic Language, founded in 1916 at St. Petersburg (later Leningrad) and led by Viktor Shklovsky; and the Moscow Linguistic Circle, founded in 1915. Other members of the groups included Osip Brik, Boris Eikhenbaum, Yuri Tynianov, and Boris Tomashevsky.

Akka yaada kanarraa hubatamutti bifiyyeen Raashiyaa keessatti jaarraa diigdammaffaa keessa yaaxina qeeqa og-barruu ta'uudhaan hundeeffamuu isaa ti. Garee lamaan hojii eegale. Gareewwan kunniinis gartuu hawaasa itti fayyadama afaanii walaloo qo'atuufi gartuu xin qooqaa kan bara 1915 dha. Gareewwan lamaanuu keessatti namoonni qooda adda addaa qaban kan turanii dha.

Karaa biraatiin yaanni toora intarneetii <https://www.slideshare.net/mariaraja/formalism/> irraa argame qeeqa yaaxina bifiyyee haala armaan gadiitiin kaa'a .

Formalist criticism regards literature as “a unique form of human knowledge that needs to be examined on its own terms.” All the elements necessary for understanding the work are contained within the work itself. Of particular interest to the formalist critic are the elements of form, style, structure, tone, imagery etc. that are found within the text. A primary goal for formalist critics is to determine how such elements work together with the text's content to shape its effects upon readers.

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu akka ilaalcha qeeqxota bifiyyeetti og-barruun kennaa addaa yookaan dandeettii addaa qabanitti gargaaramuun kan namoonni kalaqan ta'uu isaa ti. Ruqoonni hojii og-barrichaa hubachuuf nama gargaaranis hundi isaaniituu achuma barreeffamicha keessatti kan argamanii dha. Gama biraatiin kaayyoon jalqabaa qeeqtota bifiyyee akkaataa caaccuuleen barruu keessatti argaman walitti qindaa'uun dubbistoota ofitti hawatan ibsuurratti xiyyeeffachuu dha. Inni biraa immoo uunkaa, akkaataa barreeffamichi ittiin dhiyaate, caasaa akkasumas dandeettii yaadonni achi keessatti ibsaman sammuu namaa keessatti fakkii waan ibsame sanaa uumuu qabaniif dursa kenna.

Karaa biraatiin Bartens (2001:32) “ *Formalists began to translated in to English in the late 1950s and 1960s, that the English speaking would began to notice of their wholly different approach of literary art,* ” jechuun ibsa.

Yaada kanarraa akka hubatamutti yaaxxinni bifiyyee erga hundeeffamee booda gara Afaan Ingiliiziitti hiikamuun dubbattoonni Afaan Ingiliiziis hojiiilee og-barruu gara garaa qeequuf kan itti fayyadaman ta'uu agarsiisa.

2.3.1.2. Fuulleeffannaa Yaaxina Bifiyyee

Akka yaada bifeessitootaatti jechootni yeroo hunda dubbataman ogbarruu barreesuuf baay'ee hinfayyadan. Yoo itti dhimma ba'anis barbaachisummaa ogbarruu sanaa gad buusu. Barruun kalaqaa haala akkasiin barreeffame baay'ee nama hin gammachiisu. Akka dubbistoonni si'aayinaan hindubbisne taasia. Kanaafuu, ogbarruun caasluga afaanii eeguu olitti jechoota hiikaaf gumaachan filachuu barbaada.

Karaa duraan beekamurraa maksuun jechoota fayyadamuun miidhagummaa hojii kalaqaa sana tumsuurra darbee hiika xiyyeeffachiisa. Bifeessitootni kana xiyyeeffatanii qeeqa ogbarruu kan geggeessaniifis haala kanarraa ka'aniiti.

Akka N.Krishnaswamy et.al (2004) jedhutti bifiyyeessitootni qorannoosaanii keessatti qabiyyee caalaa bifa barruu kalaqaa xiyyeeffatu. Bifni barruu kalaqaa tokko haala dubbiiirraa kaasee hanga caasluga afaanii hojii kalaqaa sana uumeetti ilaaluu barbaachisa. Kanaaf, bifiyyeessitootni yeroo ogbarruu qeeqan barruu kalaqaa sanaafi haala naannoo hojiin sun keessatti raawwatee irratti xiyyeeffatu. Haala kanarraa akka hubatamutti bifeessummaan bal'inaan kan guddate, hojii kalaqaa kamillee haala naannoosaa marsee jiruun walqabsiisee bifa (form) barruun sun itti katabame hiikuudhaan. Yaaxinni bifiyyee kan bu'ureeffatu bifa hojii og-barruu sanaa ti. Qabiyyee hojichaa caalaa caasaa og-barruu sanaarratti kan fuulleffatuu dha. Akka hordoftoonni yaaxxina bifiyyee kaa'anitti namni hojii og-barruu keessatti yaadafi miira isaa kan ibsatu waan ta'eef og-barruu sanaan alatti ba'uun barbaachisaa miti yaada jedhu qabu.

Karaa biraatiin xiyyeeffannaa yaaxina bifiyyee Carter (2006:31-32) akka itti aanutti ibseera.

“As the name suggests formalism was more interested in analysis of form, the structure of the text and its use of language than the content. Formalists wanted to establish a scientific basis for the study of literature. The early Russian formalists was an extreme one they believed that the human emotion and ideal expressed in a work of literature.”

Wanti yaada kanarraa hubatamu bifiyyeessitootni qabiyyee caalaa unkaa, caasaafi itti fayyadama afaanirratti kan xiyyeeffatan ta'uu isaanii ti. Akkasumas akka amantaa bifiyyeessitoota Raashiyaa duriitti miirriifi yaadni namaa hojii og barruutiin ibsamuu isaati. Kanumaan wal qabatee immoo Erlich (1980:191) *“The formalist critic would want to know not why or by whom it was created, but how it is made,”* Jechuun ibsa. Akka yaada kanaatti qeeqaan yaaxxina bifiyyee tokko wanti inni beekuu barbaadu maaliifi eenyuun kalaqamee osoo hin taane akkaataa qindoomina isaati.

Namni tokko yaaxina bifiyyee irratti hundaa'uun og-barruu tokko qeequu yoo barbaadu yeroo dubbisu maal gochuu akka qabu Dobie (2012:40) akka itti aanutti kaa'eera.

“The critic who wants to write about literature from a formalist perspective must 1st be a close reader who examines all the elements of a text individual and questions how come together to create a work of art such a reader, who respects the autonomy of a work achieves an understanding of it by looking inside it not out side it or beyond.”

Yanni kun kan mul'isu og-barruun tokko yaaxina bifiyyee bu'uura godhachuun yemmuu qeequun barbaadamu jalqabarratti barruu san gadifageenyaan dubbisuun waan hojiin sun qabatee jiru adda baafachuun isa ijoo dha. Adeemsa kana keessatti wantoonni og-barruu sana keessatti hammataman kophaa kophaatti haala kamiin akka dhaabbataniifi gurmuudhaanis hojichaaf miidhagina kennuun sirriitti hubachaa deemamuu kan qabuu dha. Kana galmaan ga'uuf immoo gubbaa gubbaa ilaalu osoo hintaane keessoo irratti hundaa'uu dha.

Selden, R(2005:235) irratti immoo xiyyeeffannaa yaaxina bifiyyee haala armaan gadiitiin ibseera.

“Formalisms sustained popularity among readers come primarily to understand and enjoys a work for its own interest value as a piece for literary art. Emphasizing close leading of the work it self, formalism puts the focus on the text as literature. It does not treat the text as an expression of social, religious or political ideal.”

Yaadni armaan olii kan agarsiisu hojii og-barruu tokko hubachuufi ittiin bashannanuuf wanti barbaachisu hojii sana gadi fageenyaan haalaan dubbisuufi waan barruun sun hammate hunda addaan baafachuu dha. Xiyyeeffannoon isaa immoo barreeffamicha ija og barruutiin ilaaluun ala gama hawaasummaatiin, amantaatiin yookaan siyaasaatiin ilaalamuu kan hin qabne ta'uu isaa ti.

Haaluma walfakkaatuun Zarihun(1996:368) xiyyeeffannoo yaaxina bifiyyee akka itti aanutti ibsa.

የቅርጽዊ ሂሳብ ዋነኛ ትኩረት በስነ-ጽሁፉ ስራ ላይ ብቻ ነው። ከስራው ውጪ ባሉ ወይም በሚመጡ ነገሮች ስራውን አይመዝንም። አንድ የስነ-ጽሁፍ ስራ በራሱ ቅርጽ የሚኖር የተወሰነ የወበት ደረጃ ያለው ውቅር ነው። ነው ብሎ የምናል። ልቦለድም ሆነ ተውኔት ወይም የስነ-ግጥም ስራ ድክመት □ ካሬው የሚለከው በራሱ አፈጣጠርና ውቅራዊ መልክ ነው። ይህን አካሄድ የሚከተለውን ሀያሲ የስነ-ጽሁፉ ስራ ለማህበረሰቡ ምን ሰዋዊ ቁም ነገር ይዟል? የማህበረሰቡን ዜኔታ ምን ያህል አንጸባርቋል? ከደራሲው ሀይወት ጋር እንዴት ይያዛል? የሚሉት ጥያቄዎች አያስጨንቁትም። እሱን

የሚያሳስቡት ጥያቄዎች በድርሰቱ ውስጥ ውበት እንዴት ሊከሰት ቻለ? ይህን ሊያስገኙ የቻሉ የድርሰቱ ክፍሎች የትኞቹ ናቸው? ቅንጅታቸው ምን ይመስላል? የሚሉና ሌሎች የቅርጹን ሁኔታ ለመመርመር የሚያስችሉ ጉዳዮች ናቸው።

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu xiyyeeffannaan yaaxina bifiyyee hojii og-barruu sana qofa ta'uufi wantoota hojichaan ala jiraniin hojicha kan hin madaalle ta'uu isaa ti. Karaa biraatiin hanqinniifi ciminni hojii asoosamaas ta'ee diraamaa akkasumas og-walaloo kan madaalaman haala dhiyaatinaafi qindoomina isaaniitiin akka ta'e ibsa.

Kanaaf akka yaaxina kanaatti kan isaan itti xiyyeeffatan hawatummaan akkamitti uumamuu akka danda'e, qaamonni miidhagina kun akka uumamu taasisan maal fa'a akka ta'aniifi qindoominni isaanii maal akka fakkaatuu dha. Kanaan ala faayidaan inni hawaasaaf buusu, haalli hawaasichi keessa jiru akkasumas seenaa barreessaa wajjiin walqabachuufi dhiisuu isaa tiif baay'ee hin dhiphatu.

Dimshaashumatti yaaxinni bifiyyee kitaaba ogbarruu qeequuf haala barreeffama kitaabichaa: bifa, qindoominaafi akkaataa ijaarsa qaamasaa guutummaan ilaaluu bu'uureffata. Kana malees jechoota kalaqaaf fayyadan (literary terminology) xiinxaluufi ogbarruu gosaan qoodee qo'achuu fuulleffata. As keessatti xiyyeeffannoon addaa kan laatamuuf afaan barruun sun ittiin katabameefi hiika sadommiiwwan achi keessa jiran xiinxaluun hojii aartii sanaa qaccessuu dha.

2.3.1.3. Bu'uuraalee(Ulaagaalee) Yaaxina Bifiyyee

2.3.1.3.1. Sabseenaa yookaan jaargocha

Jaargochi ijaarsa gochootaa kan sababaafi bu'aa of keessatt qabatu yoo ta'u gaaffiilee 'maaliif' jedhutu as keessatti deebii argata. Kun immoo sababni jiraachuu yoo agarsiisu sababni immoo jaargocha hubachuuf isa bu'uura ti.

Berhanu (2009:35) *"The term plot is used to refer to the arrangement or the sequence of incidents in a work of fiction. Plot develops as a result of the action and interaction between character,"* Jedhee ibsa. Yaada kanarraa wanti hubatamu jaargochi raawwii gochootaa inni tokko isa biraa sababa godhachuun wal duraa duubaan raawwataman ta'uu isaanii ti. Akkasumas jaargochi gocha fi walqunnamtii fakkaattiiwwan gidduutti taasifamuun kan uumamuu dha.

Yaaduma kana Milborn (2006:2) “ *Plot is the sequence of events in story as the author chooses to arrange them. It is a chain of events, each event is the result of some prior events and the cause of some subsequent events.*” akka yaada kanarraa hubatamutti sabseenaan ta’iiwwan hojii og-barruu tokko keessatti argaman mara kan sababaafi bu’aa walii ta’anii dha. Kun ammoo dubbistoonni hanga dhuma isaa arganitti hawwiin akka deemaniif gahee guddaa kan qabuu dha.

2.3.1.3.1.1. Caasaa ijaarsa sabseenaa

Sabseenaan caasaa ijaarsa adda addaa kan qabuu dha. Caasaaleen sabseenaa jiranis akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

a. Ka’umsa

Ka’umsi bakka sabseenaan asoosamaa tokko itti jalqabuu dha. Crimson(2012:60) “*Exposition is introduction and establishment of the character setting and situation. Exposition includes the narratives that gets the story moving forward, authors use exposition to set up the main character and his problem or goal,*” jedha. Akka yaada kanarraa hubatamutti ka’umsi bakka seenaan itti jalqabu yookaan fakkaattonni itti uumaman bakka fi bara keessa jiraatan, haalli jireenya isaanii bakka itti mul’atuu dha. Akkasumas iddoo seenaan gara fuul duratti deemu, goobaan galeessifi rakkoon yookaan kaayyoon isaa itti hudeeffamuu dha.

b. Oldeemsa

Oldeemsi erga baniinsa keessatti wanti hunduu eegalamee ta’iiwwan achi keessatti argaman bakka walii faallaa itti ta’uu eegalanii dha. Kunis kan ta’u fakkaattota dureefi masaanuu gidduutti.

Wilcoxfi Rahkin(1993:97) oldeemsa akka itti aanuutti ibsa.

“*Rising action sometimes called struggle, tension or suspense. It provides a close focus on conflict or interlocking in plot detail. There fore rising action helps as see the obvious that all further action , character development and resolution are interrelated.*”

Yaanni kun kan mul’isu oldeemsi bakka qalbiin namaa itti fannifamuu eegaltuu dha. As keessatti kaayyoon inni ijoon fakkaattota achi keessatti argaman walitti buusuu yookiin waliigalteen isaan gidduutti akka hin uumamne taasisuu dha. kun immoo wantoonni hundi

walxaxaafi rakkisaa ta'aa akka deeman godha. Kanaaf oldeemsi gochoota achi keessatti raawwataman, furmaata fakkaattotaaf kennamuuf deemu gidduu hariiroon cimaan jiraachuu akka beeknu nu gargaara.

c. Guut-miira

Guut-miirri ta'iinsi oldeemsa keessatti eegalame sadarkaa ol'aanarra yookaan fiixeerra yoo ga'uu dha. Guut-miira ilaalchisuun Turco (1999:42) *"The climax when protagonist and antagonist are pitted against one another in a final effort. At this point the protagonist either over comes the antagonist achieves the goal or conflict is lost,"* jechuun ibsa. Akka yaada kanaatti guut-miirri bakka fakkaattiin dureefi masaanuun (lamaanuu) injifatani kaayyoo isaanii galmaan ga'uuf itti carraaqanii dha. Hanga humna isaanii erga carraaqaniin booda tokko tokko injifachuun kan milkaa'uu dha.

d. Sigigaannaa

Sigigaannaan asoosama tokko keessatti bakka wanti fiixee irra gahe itti gadi bu'uu eegaluu dha. Gochi iddoo kanatti raawwatamu furmaanni akka uumamuuf karaa saaqa.

Yaaduma kana Misgaanuu (2013:47) akka itti aanutti ibseera.

"Sigigaannaa 'falling action' kan jedhamu yaanni qalbii dubbisaa rarraasaa fiixeerra ga'e qabbanaa'aa adeemuu isaa kan agarsiisuu dha" jechuun ibsa.

Yaada kanarraa wanti hubatamu yaanni qalbii namaa rarraasaa ture, fiixeerra erga ga'een booda gadi bu'aa deemuu isaa ti.

e. Furmaata

Furmaanni wanti fakkaattiiwwan muddaa ture yookaan dubbistootaas yaadaan dhiphisaa ture qabbanaa'aa laafaa deemee yoo fala argatee dha. Yaada kana Crimson (2012:64) *"Resolution is where the problem resolves and the protagonist has either reached the goal or failed,"* jechuun ibsa. Yaada kanarraa wanti hubatamu furmaanni bakka wantoonni nama dhiphisaa turan itti fala argatanii dha. Kana jechuun bakka goobaleessi itti milkaa'u yookaan milkaa'uu dhabuu dha.

2.3.1.3.2. Fakkaattii

Namoota seenaa asoosamaa tokko keessatti qooda fudhatanii dha. Fakkaattiin akka nama addunyaa dhugaa keessa jiraatuu foon uffatee kan argamu osoo hin ta'in asoosamicha keessatti gahee guddaa taphata jedhamee itti yaadamuun muuxannoofi argaa yaadaa barreessaan asoosamichaa qabuun kan kalaqamuu dha.

Maalummaa fakkaattii *Abrahams(1981:20)describes character as“ Persons presented in adramatic or narrative work who are interpreted by the reader as being endowed with moral and dispositional qualities that are expressed in what they say- the dialogue- and by what they do – the action,”* Jechuun ibsa. Yaada kanarraa wanti hubatamu fakkaattiin namoota asoosaan uumamuun hojii diraamaa yookaan asoosamaa keessatti qooda fudhatan kan waan isaan dubbataniifi hojjataniin dubbistootaan hiikni itti kennamuu dha.

Kirszer and Mandel(1994:89)immoo *“A character is afunctional representation of person usually(but not necessarily,psychologically realistic depiction of a person,”* iedha. Akka yaada kanaatti fakkaattiiwwan namoota dhugaan addunyaa kanarra jiran osoo hin taane bakka bu'aa isaanii ti .

Fakkaattiiwwan asoosama tokko keessatti argaman wal hin fakkaatan. Akkuma namoota dhugaan addunyaa kanarra jiraatanii amalaafi bifa mataa isaanii gonfatanii kan mul'atanii dha. Gaheen isaan qabanis tokkoo miti. Gariin jalqaba asoosamichaarraa kaasanii hanga dhumaatti keessatti qooda fudhatu. Kaan immoo yeroo muraasaafi mul'atanii achumaan badu. Yaada kana hayyuun Dalisy(2006:22) *“There are several basis of character. Intems of promince stories will often have one or two main charactersor protagonist to whom the most important things will happen or who will make the most important decision of story,”* jechuun ibsa. Akka yaada kanarraa hubatautti seneessi tokko goobaangaleessa tokko yookaan lama qabaachuu danda'a. Innis seenicha keessatti wantoonni hedduun isaan wal qabatanii kan uumamaniifi murtee seenichaa kennuu keessatti baay'ee barbaachisaa kan ta'ee dha.

2.3.1.3.2.1. Akkaataa uumama fakkaattiiwwanii

Akkaataa uumama namfakkii ilaalchisee

ዘሪሁን አስፋው(1996:160) ደራሲ ገጽ በሀሪ የሚፈጥረው ለህይወትና ለሰው ልጅ ካለው አተያይና አጠቃላይ እውቀት በመነሳት የራሱንና በእውኑ አለም

የሚያውቃቸውን ሰዎች አካላዊና ህሊናዊ መልክ ወይም አጠቃላይ ስብእና መነሻ በመድረግ ነው። የአንድ ገጸበህሪ መጠንሰሻው በእውን የሚኖር ወይም የኖረ አንድ ግለሰብ ሊሆን ቢችልም በልቦለዱ ውስጥ የተቀረጸው ግን እሱ ራሱ አይሆንም። ገጸበህሪው ደራሲው በህይወት ገጠመኙ ካያቸውና ካወቃቸው የተለያዩ ሰዎች ከዚህም ከዚያም የቃረማቸውን በሀረፆት ያጨቀበት ምናባዊ ፍጡር ነው። በማለት ይገልጻል።

Yaada kanarraa wanti hubatamu barreessaan tokko fakkaattii yemmuu uumuu ilaalchaa dhala namaatiif qabuufi beekumsa dimshaashaa qabu irraa ka'uun bifaafi amala mataasatiifi kan namoota addunyaa dhugaa kana keessa jiraatanii ofiisaatii beeku bu'uura taasifachuu isaa ti. Haata'umalee fakkaattiin uumamu sun garagalcha nama sanaa osoo hin taane, namoota adda addaa barreessichi jireenya isaa keessatti isa qunnaman irraa amala adda addaa isaan qaban walitti fidee fakkaattii kalaqamuu dha.

Barreessaan tokko fakkaattiiwwan yommuu uumu qabxiiwwan hordofuufi heerota eeguu qabu gosa adda addaatu jira. Isaanis:

a. Amala turaaleessa qabaachuu

Haala uumamsa fakkaattii keessatti amala turaaleessa qabaachuun fakkaattii dhimma xiyyeeffannaa guddaa argachuu qabu keessaa isa tokkoo dha. Isa kana Zarihun(1996) fakkaattiiwwan jalqaba seenichaarraa kaasanii hanga dhumaatti amala hinjijjiiramne qabaachuu qabu. Turalessummaan kun amalaan, gochaanfi ilaalchaan; walumaagalatti amala isaanii isa keessaafi alaarratti mul'achuu qaba. Sababa qabatamaa tokkoon ala amalli isaanii jijjiiramuu hin qabu jechuun ibsa.

As irraa wanti hubatamu sababa tokkoon ala amalli jijjiiramuu seenichi dubbistoota biratti amanamummaa akka dhabu taasisuu danda'uu isaa ti.

b. Mudaa qabaachuu

Fakkaattiin tokko mudaa tokkollee akka hin qabneetti ta'ee uumamuu hin qabu. Yaada kana Zarihun(1996) fakkaattiin tokko sansakaafi amala isaatiin gonkumaa kan mudaa hin qabne ta'ee uumamuu hin qabu. Sababiin isaas, namni addunyaa dhugaa keessa jiraatu amala tokko qofa hin qabu. Sansakaan isaa gosa tokko qofa miti. Kana jechuunis sansakni nama tokko ciminaafidhabinas kan qabu ta'ee amala walmakaa ta'etu irratti mul'ata. Gochaafi amala isaa keessatti gaarummaan godhummaan ni argama. Fakkeenyaaf, namni waanuma xinnootti aaru hamma tokko obsa qabaachuu danda'a; Akkasumas intalli baay'ee bareedduu taate mudaa tokko ni qabaatti. Kanaafuu namfakkiiwwan fakkaattii

namaa ta'anii asoosama keessatti argamanis haala kanaan uumamuu qabu. Kana ta'uu baannaan dubbistoota biratti amanamummaa dhabu jechuun ibseera.

c. Walitti dhufeenya Fakkaattiiwwanii

Uumama Fakkaattiiwwanii keessatti qabxiin hubatamuu qabu kan biroon walqunnamtii fakkaattiiwwan gidduutti mul'atudha. Yaada kana Zarihun(1996) namni kophaa isaa hin jiraatu waan ta'eef, fakkaattiiwwan gidduuttis walitti dhufeenyi waan hafu miti. Kanaafuu, fakkaattiin tokko fakkaattii kan biroo wajjin sababa adda addaatiin walitti dhufeenya ni qabaata. Walitti dhufeenyi isaanii kunis gaarii yookiin gadhee ta'uu danda'a. Fakkeenyaaf, fakkaattonni asoosama tokko keessatti argaman firaafi diina, barsiisaafi barataa, soddaafisoddaatii, kan bituufi gurgurufi kan kana fakkaatan ta'anii argamuudhaan walitti hidhamiinsa qabaachuu danda'u. Seenaan asoosamichaas babal'achaa, itti fufaa kan deemuu sababiiwwan walitti dhufeenya armaan olitti tuttuqamaniifi kanneen kana fakkaatan irratti hundaa'uudhaan haalawwan uumamaniifi gochawwan dalagaman bu'uureffatee akka ta'e ni ibsa.

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamuu danda'u akkuma namoota dhugaadhaan addunyaa kanarra jiraatanii walitti dhufeenyi yookaan hariiroon fakkaattota asoosamaa gidduttis jiraachuu akka qabuu dha.

2.3.1.3.3. Waldhabbi

Fakkaattonni addunyaa asoosamaa keessatti lubbuu horatanii waan jiraataniif wantoonni hedduun walitti isaan fiduu danda'a. Walitti dhufeenyi kun immoo gidduu isaaniitti hariiroo uuma. Hariiroo gidduu isaaniitti uumamu irraa kan ka'e fedhii walfakkaataa yookaan garagaraa warri qaban yoo walitti dhufan walitti bu'iinsi gidduu isaaniitti uumamu waldhabbi jedhama.

Yaaduma kana Birhaanuun (2009:36-37) “ *Conflict is the struggle between opposing forces, and also an essential element because it moves the story forward.* ” Yaadni kun kan mul'isu waldiddaan waldhabbi qaamota walii faallaa ta'an gidduutti uumamuufi caaccuulee asoosamaa keessaa baay'ee murteessaa ta'uu isaati. Kun immoo seenichi gara fuulduratti akka deemu taasisa.

2.3.1.3.4. Yoomessa

Yoomessi bakkaafi yeroo seenaan asoosamicha keessatti seeneffamu sun itti dalagameefi seenaa asoosamichaa keessatti akka qooda fudhataniif yookaan hirmaataniif fakkaattonni asoosichaan uumaman sun keessa jiraatanii dha.

Yoomessa ilaalchisee Abrahams (1981:175) akka armaan gadiitti ibseera.

“The setting of a narrative or dramatic work in the general locale ,historical time,and social circumstances in which its action occurs. It should be stressed in this connection that since a work of fiction or any work of literature for that matter is influenced by the geographical,historical,social, political,literary etc.”

Yaanni Kun kan agarsiisu yoomessi bakka,yeroo seenawaafi haala hawaasummaa gochi seenessuu yookiin diraamaa tokkoo keessatti raawwatamu ta’uu isaati.Akkasumas haala teessuma lafaa, hawaasummaa,siyaasaafi yeroo seenawaa waliin walitti hidhata cimaa kan qabuu dha.

2.3.1.3.5. Ergaa

Ergaan miseensota asoosamaa keessaa tokko ta’ee dhaamsa dimshaashaa kan asoosaan namoota dubbisaniif dabarsuu dha.Kana jechuun kaayyoo asoosamaati jechuun ni danda’ama.Yaaduma kana Berhanu Mathewos (2009:37)*“Theme is another basic element of fiction.Theme refers to the central idea of a story.”* Jedha.Akka yaada kanaatti ergaan caaccuulee asoosamaa keessaa baay’ee murteessaafi yaada ijoo seenichaa kan ta’ee dha.

2.3.1.3.6. Kallattii(ija) seeneffamaa

Iji yookiin kallattii seenessuu jechuun,akkuma jechichi agarsiisu kallattii seenichi ittiin dhihaatu yookiin ija seenichi ittiin ilaalamee seeneffamu jechuudha.Yaada kana Romberg (1982: 12) yeroo ibsu, *“The point of view – as the phrase it self suggests – is the position from which the story is presented,”* jedha. Akkuma yaada armaan oliirraa hubatamu iji seenessuu kallattii seenaan asoosamichaa ittiin dhihaatu yookiin himamudha.

Ta’iinsa tokko kallattii hedduutiin ilaaluun ni danda’ama.Seenicha keessatti osoo hin hirmaatiin ala dhaabbatanii daawwachuun yookiin immoo seenicha keessatti kallattiin hirmaachuun ilaaluun ni danda’ama. Kunis, seenaan tokko kallattii garaa garaatiin ilaalamee dhihaachuu akka danda’u agarsiisa. Ija yookaan kallattii seenessuu kan

jedhamus kanuma kallattii seenichi ittiin dhihaatu akkasumas eenyummaa seenessaa asoosamichaa nutti agarsiisa.

Barreessaan asoosamichaa jalqabaafi xumura seenichaa erga xiinxalee booda kallattii kamiin ija eenyuutiin akka seeneffamuu qabu murteessa. Ruqoolee asoosamootaa seenicha ijaaruuf gargaaranis kan ittiin bifa qabsiisuufi ittiin too'atus ija seenessuutiin waan ta'eef, gadfageenyaan itti yaadee filachuu qaba.

Barreessaan ija ittiin barreessu filachuun mirga isaati. Haata'u malee, dhimma guddaa seenichi dabarsu irratti hunda'ee, ija seenessaa inni filatu waldhabbi seenichaa keessatti mul'atu, uumamsa fakkaattiiwwanii, itti fayyadama afaanii, dhaamsaafi kallattii waliigala seenichaa irratti dhiibbaa akka qabu hubachuu qaba. Kana malees, hariiroo seenessichi seenichaa wajjin qabus adeemsa seenessuu, unkaafi qabiyyee asoosamichaa akka murteessu hubachuun barbaachisaadha.

Karaa biraatiin Abrams (1971:138) ija seenessaaf hiika yeroo kennu, *"The perspective or perspectives established by an author through which the reader is presented with the characters, actions, setting and events which constitute the narrative in a work of fiction"* jedha. Yaadni kun iji seenessaa barreessaatiin kan uumamu ta'ee, kallattii ittiin fakkaattota, gochoota, yoomessaafi ta'iinsota kanneen seenaa asoosamichaa hundeessan kan ittiin dubbistootaaf himamu akka ta'e agarsiisa.

Tashoomaafi kaawwan (2002:39) ammoo, ija seenessaaf akka armaan gadiitti hiika kennu.

Ija (point of view) jechuun ...1) Seenaa asoosamichaa dubbistootaaf kan seenessu ykn dubbistootatti kan himu eenyu? 2) Seenessaan, seenaa seeneffamu wajjin hariiroo akkamii qaba? 3) Seenichi kan seeneffame ija eenyuutiin ilaalameeti? Gaaffilee jedhamaniif deebii kan kennu ta'ee kallattii ykn akkaataa barreessaan (asoosaan) seenaa asoosama isaatii itti dhiheessu, kallattii seenichi itti seeneffamu dha.

Akkasumas, iji seenessaa roga barreessaan seenicha ittiin himuuf filatuu wajjin kallattiin walqabata.

Yaada kana, Romberg (1982) wabeeffachuun, Hailu (2001:18) akkas jedha.

'Point of view' means in ordinary language 'stand point', or 'out look'. These meanings are all contained in the critical term point of view, which refers to the

stand point from which the author lets the reader see and follow the events of the novel. A good straight forward definition ...is given as the position from which the story is presented.

Yaanni kun kan mul'isu iji seenessaa, bakka yookiin kallattii barreessaan dubbistoota dhaabsisee ta'iinsota asoosamichaa ilaalchisu akkasumas hordofsiisu,yookiin ammoo roga seenaan asoosamichaa ittiin dhihaatu ta'uu ibsa.

Yaaduma kana,Fedhasaa (2013:82)yeroo ibsu akkas jedha.“Ija seenessaa kan jedhamu kallattii seenaan irraa himamudha.Barreessaan seenaa asoosama tokkoo yeroo qindeessu nama dubbistootatti seenicha himu waliin kalaqa. Innis, ija seenessaa jedhama. Namni kun tarii nama seenaa keessatti hirmaate ta'uu danda'a; yookiin ammoo nama seenaan ala dhaabbatee ilaalu ta'uu danda'a.”

Haaluma kanan, iji seenessaa, qaamolee seenessuu gurguddoo keessaa isa tokko waan ta'eef, ilaalcha dubbistooti seenaa dubbisanirratti qaban qajeelchuu irratti gahee guddaa taphachuu waan danda'uuf barreessaan yeroo asoosama tokko barreessu wantoota gadifageenyaan itti yaadee murteessuu qabu keessaa tokko filannoo ija seenessaa akka ta'e agarsiisa.

2.3.1.3.6.1 Gosoota Ija (kallattii) Seenessuu

Qeeqxonni hojii asoosamaa baay'een ija seenessuu akaakuu afuritti qoodanii dhiheessu.Isaan keessaas,Altenbernd and Lewis (1986:109) haala armaan gadiin akaakuu afuritti qoodanii jiru.1) Ija ramaddii tokkoffaa 2) Ija ramaddii sadaffaa waa hunda beek,3) Ija ramaddii sadaffaa waa hunda beek murta'aafi 4) Ija ak-diraamaa jechuudha.Akkasumas, Johnson and Hamlin (1966:47) haaluma walfakkaatuun akaakuu afuritti qoodanii dhiheessanii jiru.Walumaa galatti,qoodiinsa armaan oliirraa akka hubannutti,iji seenessaa barreessaan tokko filachuu danda'u afur akka jiranii dha.

a. Ija Ramaddii Tokkoffaa

Ija ramaddii tokkoffaa keessatti seenessaan fakkaattiiwwan seenicha keessatti hirmaatan keessaa tokko.Ija ramaddii tokkoffaa keessatti seenessaan gahee lama taphata. Isaanis: seenaa asoosamichaa seenessuufi addunyaa asoosamichaa keessatti akka fakkaattii tokkootti hirmachuudha.

Gosa ija ramaddii tokkoffaa ilaalchisee, Tashoomaafi kaawwan (2002: 49) akkas jedhu.

Gosa ija ramaddii tokkoffaa jedhamuun,seenaa asoosamaa dhihaatu keessatti seenessichi,Ani,“Akkanan dalage,”“Akkanan jedhe”,“Abaluunan jaaladha”

“Abaluun ammoo hin jaalladhu”, “Rakkina akka kanaatu narra gahe “Abaluufi abalu wallolan”, “Akkana waliin jedhan”, “Waljaallatan” yookiinammoo “Abalu akkana naan jedhe” kana nahojjate” “Gocha akkasiitu narratti raawwate, ”waankanafakkaatan jechuudhaan mala seenichi ittiin seenessamuu dha.

Inni “Ani” jedhee wanta isarra gahe, wanta ofiisaatii dalage yookiin gocha nama biroorra gahe, gocha namoonni biroo hojjetan seenessu kun, haala seenaa asoosamichaafi filannoo barreessichaa irratti hunda’ee fakkaattii ol’aanaa yookiin fakkaattii xiqqoo ta’uu danda’a. Fakkaattiin seenaa asoosamichaa dhiheessu kun, gocha ofiisaatii raawwate, seenaa mataasaatii kan seenessu, himu yookiin gocha fakkaattiiwwan biroon hojjatan, haalawwan fakkaattiiwwan biroon keessatti argaman hordofee kan seenessuudha.

Iji ramaddii tokkoffaa seenaa seeneffamuufi dubbistoota seenicha dubbisaniif bu’aa argamsiisu kan qabu yemmuu ta’u, hanqina mataasaas ni qaba.

Dimma kana ilaalchisuun yaadawwan beektotaan kennaman ilaaluun gaarii ta’a. Seenesaan, seenaa asoosamaa ija ramaddii tokkoffaan seenessu, seenicha keessatti kan hirmaateefi seenicha wajjin hariiroo kan qabu waan ta’eef, seenichatti sirriitti dhihaatee hordofuun, akkuma jirutti seenessuu danda’a jedhamee yaadama. Kana waan ta’eef seenaan ija ramaddii tokkoffaan seeneffamu dhugummaa olaanaa qabaachuu danda’a amantaa jedhu dubbistoota biratti uuma.

Yaada kana, Johnston (2002:91) yeroo ibsu, *“First person narrators engages readers directly, creating a sense of intimacy. They can comment on their own experiences and emotions, and readers naturally feel in the characters head,”* jedha. Kun kan mul’isu dubbistootni itti dhiheenyaan seenicha akka hordofaniifi miira namfakkiiwwanii kallattiin akka hubatan isaan taasisa. Kun ammoo seenaa yookiin gocha dalagame tokko nama irratti hirmaate irraa yookaan bakka sanatti argamee nama argeefi dhaga’erraa dhaga’uun, seenichi dhugummaa ofkeessaa qabachuun isaa kan hin shakkisiisne waan ta’eef, bu’aa iji ramaddii tokkoffaa argamsiisudha.

Gama biroon, iji ramaddii tokkoffaa hanqinoota mataasaas ni qabaata. Hanqinootasaa keessaa tokko, bakka seenaan asoosamichaa itti raawwatamu hundatti argamee seenessuuf gahumsa hinqabu. Yaada kana, Rimmon-kenan (1983:103) yeroo ibsu, *“First person narrators are subject to limited knowledge, personal involvement, and problematic value schemes, often giving rise to the possibility of unreliability,”* jedha.

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu iji seenessuu ramaddii tokkoffaa beekumsi inni waan hunda argee seenessuuf qabu murtaawaa ta'uu isaa ti.

Haaluma walfakkaatuun,Tashoomaafi kaawwan(2002:55-56)yaaduma kana akkas jechuun ibsan.

Seenessaan ija ramaddii tokkoffaa ...akka ija nama waa hunda beekii bakka tokkorraa bakka birootti daddarbee gochawwan seenicha keessaatti dalagaman hunda ibsuu hin danda'u.Fedhiifi ilaalcha namfakkiwwaan biroon qaban hunda ibsuuf seeneesichi dandeettii hin qabu.kanamalees, namfakkiwwan sun deemsa seenaa asoosamichaa keessatti tarii kan du'u yoo ta'e yookiin yoo du'e,du'asaa kana dubbistootatti himuu hin danda'u.

Akkasumas, seenessaan waa'ee mataasaa ibsu kun, waa'ee miidhagina mataasaa kan ibsu yoo ta'e,oftuulee,namoota warra kaanirra of caalchisee waa'ee mataasaa seenessuu ni danda'a.waa'ee beekumsa isaa, waa'ee dandeettii isaa ilaalchisee yaadni inni seenessu oftuummaa qabaachuu danda'a.Yeroo kanas dubbistoonni,dubbiinsaa kan gurri guddifame waan ta'eef dhugaa dha jedhanii fudhachuudhaaf ni rakkatu.(Tashoomaafi kaawwan achuma).Kun hanqina ija ramaddii tokkoffaa keessatti mul'atu keessaa isa bu'uura ti.

b. Ija Ramaddii Sadaffaa Hunda beekaa

Ija ramaddii sadaffaa hundabeek Johnston (2002:97) yeroo ibsu,“*Technique in which the narrator is able to move in and out of various characters minds,*” jedha.Kana jechuunis, namichi ija kanaan seenaa asoosamichaa seenessu kun gocha asoosamicha keessatti dalagameefi waa'ee fakkaattotaa hunda kan beeku yemmuu ta'u,wanta fakkaattonni sammuu isaanii keessattillee yaadan dubbisuuf ga'umsa kan qabuu dha.Kanaaf,ija nama waa hunda beekuu kan jedhameef.Yaaduma kana Melakneh Mengistu (1999:134)

eenyummaafi maalummaa,fedhiifi hawwii,yaadaafi ilaalcha fakkaattiiwwanii tokko tokkoon beeka.kanaafuu,gocha fakkaattiiwwan hojjatan,waan isaan sammuu isaanii keessatti yaadan,fedhiisaanii,iccitisaanii,rakkinaafi bal'insaanii,dimshaashumatti wanta fakkaattiiwwan dalaganiifi dalaguu yaadan,amalaafi bifa isaanii hunda hordofee dubbistootaaf dhiheessa.Bakkiifi yeroon isa hin daangessu.Bakka hundattuu,yeroo kamittiyyuu, gocha dalagameefi dalagamuu yaadame hunda seenessuu danda'a jechuun ibsa.

Akkasumas,Jahn (2005:85)waa'ee ija ramaddii sadaffaa hundabeek yeroo ibsu, *“God like abilities such as omniscience and omnipresence,”* jedha.Seenessaan kun,akkuma waaqaa waa hunda waan beekuufi bakka hundatti argamuu waan danda'uuf,seenessaa “akka waaq” jedhamee waamama.

KanamaleesTashoomaafikaawwan(2002:42)“Seenessaan asoosamichaa yaada dhuunfaa kan mataasaa kennuuf,ceepha'uuf,amantaafi falaasama kan mataasaa odeessuuf carraa bal'aa qaba.Kanaafuu,seenessaan birmadummaa dubbachuu kennameefitti gargamee waan barbaade odeessuu ni danda'a,” jechuun ibsu.

Seenessitoota ija ramaddii sadaffaa waa hunda beek,Abrams(1971:139-140) gosa lamatti qoodee ibsa. Isaan jalqabaa,kanneen gochaafi amala namfakkiwwanii irratti qeeqa, yaadaafi madallii isaanii kennaniifi waa'ee jireenyaa irratti ilaalcha qaban ibsatanidha. Jarreen kana yeroo ibsu,*“who not only reports but freely comments on his characters, evaluating their actions and motives and expressing his view about human life in general,”*jedha.Kanneen biroo ammoo wanta raawwatame akka jirutti kanneen gabaasaniifi agarsiisan,seenaafi gocha raawwatamu gidduu seenanii qeeqaafi yaada mataasaanii kanneen hin kenninee dha.

Kanas, Abrams (1971: 139-140) yeroo ibsu , *“who describes, reports or shows the action in dramatic scenes,with out introducing his own comments or judgments,”* jedha.

Faayidaa iji seenessaa kun qabu ammoo, Rimmon-kenan (1983: 95) akka armaan gadiitti ibsa.*“...familiarity, in principle, with characters' inner most thoughts and feelings, knowledge of past, present, and future; presence in locations where characters are supposed to un accompanied (example on a lonely stroll or during a love scene in locked room) and knowledge of what happens in several place at the same time.”*

Waraabbii kanarraas,faayidaan ija seenessaa kanaa, miirawwaniifi yaadawwan keessoo namfakkiwwanii agarsiisuu danda'uu, beekumsa yeroo darbee, kan ammaafi kan egeree qabaachuusaafibakka namfakkiwwan itti argamuu danda'an hundatti argamee seenessuu danda'uusaati. Seenaa fakkaattiin tokko qofaasaa mana cufaa keessatti raawwatellee seenessuuf ga'umsa qabachuusaati.

Faayidaa ija ramaddii sadaffaa waa hunda beek qabu, Tashoomaafi kaawwan immoo (2002: 45) akkas jechuun ibsu.

Seenessaan ija nama waa hunda beekuun seenaa asoosamichaa seenessu kun, gocha fakkaattiiwwan hojjatan, gochi isaanii firii akkamii akka argamsiisu, walquunnamtii fakkaattiiwwan gidduutti mul'atu, wanta seenaa asoosamichaa keessatti dalagamu hunda tokko tokkoon dubbistootatti hima. Kanaafuu, dubbistoonni odeeffannoo barbaachisaa ta'e hunda argatu. Wanti isaanitti hafu ykn odeeffannoon miliqee hafu hinjiru.

Gama biroon immoo Tashoomaafi kaawwan, (2002: 45) irratti hanqina ijji ramaddii kun qabu akka itti aanutti ibsaniiru.

Gochi fakkaattiiwwan dalagan nama biraatiin (seenessaadhaan) waan himamuuf, dubbistoonni wanta fakkaattonni dalagan yookaan raawwatan xiinxalanii maalummaafi eenyummaa fakkaattiiwwan sanaa akka hin hubanne gufuu itti ta'a. Akkasumas, tokkummaa seenaa asoosamichaa laaffisuu danda'a. Kunis kan ta'eef seenessichi seenaa asoosamichaafi dubbistoota gidduu waan galuuf yookiin ammoo fakkaattii isa tokkorraa gara fakkaattii kan birootti cecce'aa waan seenessuuf, walitti hidhaminsaafi tokkummaa seenichaa laaffisuu yookiin balleessuudhaan miidhaa guddaa fiduu danda'a.

Kun kan agarsiisu ija seenessaa kana keessatti wanti hundumtuu seenessaan waan himamuuf carraan dubbistoonni carraaqii mataa isaaniitiin amalaafi eenyummaa fakkaattotaa baruuf qaban xiqqaa ta'uu isaa ti.

c. Ija Ramaddii Sadaffaa Hunda beekaa Murtaawaa

Iji nama hunda beek murtawaan gosa ija ramaddii sadaffaa yemmuu ta'u, seenessichi ilaalcha mataasaa akka barbaade dubbachuu hindanda'u. Beekumsi inni waa'ee fakkaattiiwwanii qabuufi yaada mataasaa calaqqisiisuuf carraa inni qabu dangeffamaa dha. Dhimma kana, Tashoomaafi kaawwan (2002:46) yeroo ibsan akkas jedhu.

Seenessaan asoosamicha seenessu fedhii, yaadaafi ilaalcha fakkaattii hundaa guutummaa guutuutti hin beeku. Waa'ee gocha seenicha keessatti dalagamus ta'e, waa'ee fakkaattiiwwanii beekumsi seenessaan qabu murtawaa dha.

Akkasumas, ilaalcha, amantaafi falaasama mataasaatii odeessuuf carraa inni qabus murtawaadha.

Ija seenessaa kana Martin (1986:133) yeroo ibsu ammo, “*The narrator represents only what the character's eye or, as an 'invisible witness' standing next to him*” jedha. Jahn (2005: 92) ammoo, “*... present the story's events as seen through the eyes of a third person reflector character*” jedha. Yaadni kunis kan nu hubachiisu, seenaan asoosamaa

ija kanaan dhihaatu kallattii fakkaattii filatame tokkootiin akka dhihaatu, seenessichi fakkaattii kana jala dhokatee haala inni keessa jiruufi gochawwan inni raawwatu gochawwan fakkaattii biroo, kanneen fakkaattii filatame kanaa wajjin walitti dhiheenya qaban hojjetan, ilaalcha fakkaattichaatiin dhiheessa. Seenessichi fakkaattiiwwan hunda waan hin beekneef, maalummaafi eenyummaa fakkaattiiwwan biroo karaa fakkaattii isa filatame kanaa dubbistoota bira akka gahu taasisa.

Bu'aa iji seenessaa kun qabu ilaalchisee, Abrams(1971: 140) yeroo ibsu, *"This point of view is limited to the consciousness of a character within the story itself, aims at giving the reader the illusion that he participates in experiencing events that simply evolve before his eyes,"* jedha. Yaanni Kun kan agarsiisu dubbistootaafi fakkaattota walitti dhiheessuudhaan filatamaa ta'uu isaati.

Kana jechuun immoo gaheen seenessaa murtawaa waan ta'eef yookiin eenyummaa fakkaattotaa guutummaa guutuutti waan hin beekneef dubbistoonni maalummaa fakkaattota kanaa gocha isaaniirraa akka hubatan ni taasisa.

Gama biraan ammoo hanqina iji seenessaa kun qabu, Tashoomaafi kaawwan (2002: 47) yeroo ibsan akkas jedhu,

Beekumsi fakkaattiin seenessaan filatame sun qabu muraasa ta'uu waan danda'uuf, odeeffannoowwan barbaachisaa ta'an dubbistoonni dhabuu danda'u. Muuxannoo fakkaattii seenessaan qabu yookiin wanta inni beekuun alatti wanti baramu yookiin beekamu waan hinjirreef gosi ijaa kun miidhaa qaba jechuun ni danda'ama jedhu.

Kun kan agarsiisu gosti ijaa kun hanqinoota inni qabu keessaa beekumsi isaa murtaawaa waan ta'eef dubbistoonni odeeffannoowwan barbaachisaa ta'an dhabuu danda'uu isaanii ti.

d. Ija Ak-Diraamaa

Ija ak-diraamaa faallaa ija ramaddii sadaffaa hunda beek yemmuu ta'u, bu'aa guddinni asoosamaa yeroo dhihootiin asitti argamsiiseefi asoosamoota ammayyaa keessatti bal'inaan kan mul'atu dha. Seenessaan ija kanaa waan argeefi dhaga'e akkuma jirutti dhiheessa malee ibsa yookiin yaada mataa isaa itti hindabalu. Dubbistoonnis, amalaafi

maalummaa fakkaattiiwwanii kan hubatan gochaafi waliin dubbii fakkaattiiwwan taasisan kallattiin hordofuun ta'a.

Barreessitoonni(*Kiszner and Mandell(1994: 170)*) yaada kana yeroo ibsan akkas jedhu:

"... with in objective point of view narrators events unfold the way they would in a play or a movie. Narrators tell the story only by reproducing dialogue and by providing descriptions of the action. They do not present the thoughts of characters or insight in to their action or motivations."

Yaadni kunis, wanti kallattii seenessaatiin himamu yookaan seeneffamu akka hinjirreefi gochaawwan raawwatamaniifi waliin dubbiin fakkaattiiwwan gidduutti mul'atu akkuma jirutti dubbistootaaf akka dhihaatu hubachiisa.

Akkasumas, Tashoomaafi kaawwan (2002: 56) yaada kana bal'isanii haala armaan gadiin ibsanii jiru:

Gochi asoosamicha keessatti ta'eefi haalli fakkaattiiwwan keessa jiran akka waan diraamaa yookiin do'ii waltajjii irratti ilaalamuu ta'ee dubbistootaaf dhihaata. Kanaafuu, dubbistooti haasaa afaan fakkaattiiwwanii keessaa ba'u, wanta fakkaattiiwwan dubbatan ni dhaggeeffatu. Gocha fakkaattiiwwan dalagan ni hubatu. Kana irrattis, hunda'ee fedhiifi yaada fakkaattiiwwan, rakkina isaanii akkasumas eenyummaa isaanii addaan baasanii qalbeeffatu. Dubbiifi gocha fakkaattiiwwanii xiinxalanii, qoratani, ilaalcha matasaaniitiin murtee matasaaniirra gahu.

Seenessichi seenichaa keessatti kan hin hirmaanneefi seenichaan ala dhaabbatee kan hordofu waan ta'eef, wanta yeroo raawwatamu argeefi dhaga'ee akka kaameeraa waraabee kallattiin dubbistootatti agarsiisuun dhiheessa malee, miiraafi yaada isaa itti hin ida'u; gochaafi waliin dubbii fakkaattiiwwanii gidduu seenees yaada kennuu hin danda'u. Gochoota seenichaatu bifa bifaan qinda'anii mul'atu malee, asoosamicha keessatti harki barreessichaa hinargamu; sagaleen isaas hin dhaga'amu.

Yaada kana, Romberg (1982: 12) yeroo ibsu immoo, *"The author is an observer, who tells us every thing that happens in the objective physical sense and every thing that is said, but he does not tell us what passes in the mind of any of the characters."* jedha. Kunis, yaada armaan olitti dhihaate kan tumsu yemmuu ta'u, seenessi ija kanaan dhihaatu haala diraamaa yookiin do'ii fakkaatu uumuu danda'a.

Ogummaa diraamaa keessatti taatoonni waltajjiirra yeroo socho'an gochawwan yeroo raawwatan akkuma argaman hunda asoosama ija ak-diraamaatiin seeneffamu keessattis fakkaattonni waltajjii asoosamichaarra yeroo socho'an, gochawwan yeroo raawwataniifi waliin dubbii yeroo taasisan kallattiin argamu. Kunis, dubbistoonni fakkaattonniifi gochawwan isaanii wajjin walitti dhiheenya cimaa akka uuman taasisa. Akkasumas diraamaan yookiin do'ii tokko waltajjii irratti yeroo argisiifamu, daawwattoonni sagalee barreessaa diraamichaa akkuma hin dhageenye hunda, dubbistoonni asoosama ija ak-weeshootiin seeneffame dubbisanis sagalee barreessaa asoosamichaa hin dhaga'ani.

Iji ak-diraamaa kun, dubbistootaafi fakkaattiiwwan baay'ee walitti dhiheessa waan ta'eef faayidaa guddaa qaba. Gama biraatiin immoo, barreessichi seenicha gidduu seenee yaadaafi ilaalcha isaa akka hin ibsannee kan daangessu waan ta'eef, rakkoo geessisu qaba.

Dhimma kana, Tashoomaafi kaawwan (2002: 61) akka armaan gadiitti ibsanii jiru:

Fakkaattiiwwan gocha yookiin dalaga isaaniitiin eenyummaasaanii mul'isa. Kun faayidaa yookaan bu'aa gosti ijaa kun hojii ogbarruu asoosamaatiif argamsiisudha. Akkuma bu'aa argamsiisu qabu, mudaa qabuun miidhaa seenaa asoosamichaafi dubbistoota irratti fidus ni qaba. Mudaa gosa ija kanaa keessaa inni bu'uura, seenessaan gidduu gidduutti haalawwan tokko tokko irratti ibsa kennuu hin danda'u. ... Kanaafuu, dubbistooti tokko tokko seenaa seeneffamu sana akka salphatti hubachuu dhabuu danda'u.

Walumagalatti, seenessi ija ak-diraamaa gochawwaniifi waliin dubbii fakkaattiiwwanii akkuma jirutti kan dubbistootatti agarsiisudha. Ga'een seenessichaa asoosamicha keessatti hinmul'atu. Seenessicha keessatti gochawwaniifi waliin dubbii fakkaattiiwwanii xiinxalee madaalee murtoo kennuun gahee dubbistootaati. Haata'u malee, iji kun seenaa himuun dhiheessuurra agarsiisuun dhiheessuu filata waan ta'eef gama kanaan bu'a qabeessa.

2.3.1.3.7. Itti Fayyadama Afaanii

Itti fayyadamni afaanii akkaataa barreessaan jechoota itti dhiyeessuu dha. Kana jechuun jechoonni asoosaan asoosama keessatti itti fayyadamu jechoota guyyaa guyyaan itti gargaaramnuurraa adda ta'uu akka qabanii dha.

2.3.1.3.7.1 Sadoommii

Sadoommiin haala dubbii kan asoosaan yookiin walaan tokko dubbii isaa mi'eessuuf, addeessuuf, hoo'isuuf, miidhagsuuf akkasumas akka dubbisaan yookaan dhaggeeffataan

hubatuuf yaada isaa ittiin qindeeffatuu dha. Faayidaan isaas dubbistoonni xiyyeeffannaan yookaan qalbiidhaan dubbisuudhaan asoosamicha kallattii adda addaatiin akka ilaalan taasisa.

Barbaachisummaafi itti fayyadama sadoommii ilaalchisee Malaaknee Mangistuu (2006) wabeeffachuun Misgaanuun (2012:76) akka itti aanutti ibseera. *“By definition they are forms of expression which depart from the conventional word or sentence in order to achieve a special effect beyond the range of literal language such as association, stimulation, ornamentation of language and analogy,”* jedha. Akka as irraa hubatamutti jechoonniifi himoonni tartiibaafi hiika duraan qabaniin alatti hiika biraa qabaachuun ergaa yaadame dabarsuu isaaniiti. Kun immoo barreeffama keessattis ta’ee dubbii afaanii keessattis ni calaqqisa.

a. Akkasaa

Akkasaan waan ibsuun barbaadame waan biraatiin walbira qabani ibsuu dha. Yaaduma kana Melakneneh (2006) waabefachuun Misgaanuun (2012:79) akka armaan gadiitti ibseera.

“Simile is a figure of speech in which a comparison is expressed by a word or a phrase such as like, as then or as if,” Akka yaada kanaatti akkasaan jechoota akkaafi fakkaata jedhamanitti gargaaramuun wantoota adda addaa lama waldorgomsiisuufi kan tajaajilu ta’uu isaati.

b. Bakka Buusa

Bakka buusni amala, bifa yookiin boca namaa, bineensaa, mukaa akkasumas lubbu qabeeyyii gara garaa fuudhee kan biraatiif kennuun guddisee suuraa waan addeeffamu sanaa namatti kan agarsiisuu dha. Yaada kana Berhanu (2009:24) *“Metaphor is used to compare two things that are remote from each other by drawing on a certain aspect of similarity between them,”* jedha.

Yaada kanarraa kan hubatamu bakka buusni wantoota lama kanneen wal hin fakkaanne wal dorgomsiisuun yookaan amala isa tokkoo isa biraatiif kennuun waan keessa namaatti dhagahamu ibsachuuf kan tajaajilu ta’uu isaati.

c. Nameessa

Nameessuun lubbu dhabeeyyiifi yookaan uumama namaan alaatiif amala namummaa kennuun wanti sun akka namaatti akka dubbatu, kolfu, gaddu, gammadu, beela'ufi kan kana fakkaatan taasisuu dha. Kana Berhanu Mathewos (2009:25) "*Personfication is a technique of presenting inanimate things and abstract qualities as though they were alive,*" jedha. Wanti yaada kanarraa hubatamu wantoota lubbuu hinqabneefi qabatamaan hin mul'anneef amala wantoota lubbuu qabanii kennuufii jechuu dha.

d. Ukukkubee

Ukukkubeen dhimma irratti dubbatamu san hamma ga'uu olitti yookaan gadiitti baay'ee guddisuun yookaan immoo xiqqeessuun himuu dha.

Yaada kana Berhanu Mathewos (2009:27) "*Hyperbole is a technique of using gross exaggeration or overstate the facts in a piece of writing*" jedha. Kun kan agarsiisu ukukkubeen waan qabatamaa ta'e tokko garmalee guddisanii yookaan xiqqeessanii ibsuu ta'uu isaati.

e. Habalaka (Saaduu)

Habalakni nama tokko waan jaalatan yookaan jajan fakkeessanii karaa ittiin tuquuf yaalanii dha. Akkasumas mala dubbii waan jechuu barbaanne tokko karaa faallaa ta'een ittiin ibsinuu dha.

Yaada kana Abrams(1993)waabeeffachuun Misgaanuu (2012:87-88) akka armaan gadiitti ibsuu yaaleera.

Irony is a mockery or scorn use of words to express the opposite of what one really means;that is words of praise are given often intended. A kind person isn't it? A remark made when aperson is actually un kind,cruel,self seeking, jealous or prejudiced.In most of modern critical uses of the term irony, there remains the root sense of dissembling or hiding what is actually the case;not, however in order to deceive but to achieve special rhetorical or artistic effects

Yaada kanarraa wanti hubatamu habalakni waan ibsamuu barbaadame tokko faallaa waan sanaatiin ibsuu jechuu dha.Fakkeenyaaf nama hamaa yookaan ofittoota ta'e tokkoon nama gaarii akkamii jechuun ibsuu dha.

f. Walfaallee

Wal faalleen mala dubbii jechoota walii faallaa ta'anitti fayyadamuudhaan dhaamsi adda addaa ittiin darbuu dha. Yaada kana Misgaanuu, (2012:89) akka armaan gadiitti ibsa.

Wal faalleen gaaleewwan yookaan himoota yaadota walii faallaa ta'aniin ijaaraman keessatti mul'ata. Yaadoliin walii faallaa ta'an kunniin yoo irra keessa isaanii ilaalan qoosaa fakkaatu. Haa ta'u malee abbaa itti hubatee ilaaleef, icciitii dhugaa ta'e of keessaa akka qabu namatti agarsiisa. Yoo gadi fageenyaan sakatta'ame, keessi dhokataa yoo ta'ellee waan hiika qabeessaafi haqa ta'etu mul'ata.

Yaada kanarraa wanti hubatamu walfaalleen mala dubbii jechoota walii faallaa ta'an wal faana fayyadamuudhaan ergaan hiika qabeessa ta'e keessatti darbu ta'uu isaa ti.

2.3.1.3.7.2. Fakkoommii

Fakkoommiin yaada mallattoodhaan bakka buusuu yookiin immoo amalaafi hiika bakka bu'aa sanaa gonfachiisuu dha.

Yaada kana Okpewho (1992:101) “A symbol is a concrete of familiar object that is used in reference to, or as an explanation of an abstract idea or a lesser familiar object or event. It is a particular means of conveying certain important truths or lessons about human life and the problem of existence” jechuun ibsa.

Yaanni kun fakkoommiin yaada baay'ee walxaxaa yookaan ifa hintaane karaa ittiin dabarfatan ta'uu agarsiisa. keessumattuu wantoota jireenya dhala namaa keessatti baay'ee murteessoo ta'an karaa cina galaan ittiin dabarfaachuuf yaalamuu dha.

Yaada hayyuu Wiiliyaam J. Girees kitaaba “*Respose to Literature*” jedhu kan bara (1965) wabeeffachuun Misgaanuu (2012:85) “In a sense the word “symbol” is universal in the most elementary sense of some thing stands for or pointing to some thing else. But in literary terminology the meaning has to be narrowed,” jechuun ibsa.

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu fakkoommiin waan tokko kan bakka bu'uu dha. Garuu ija og-barruutiin hiikni kun dhiphachuu qaba yaada jedhu agarsiisa.

2.4. Sakatta'a Barruuwwan wal fakkii

Mata-duree kana jalatti qorannoowwan armaan dura asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman irratti namoota adda addaatiin hojjataman, kanneen mata-duree kanaan

walitti dhiyeenya qaban gadi fageenyaan dubbisuun tokkummaafi garaagarummaan isaan mata duree kanaan wajjiin qaban kan dhiyaatee dha. Haaluma kanaan sakatta'iinsi hojiiwwan namoota muraasaa irratti godhame akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Qorannoowwan asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman irratti gaggeeffaman keessaa tokko kan Fiqaaduu Qana'aa(2012),“Qaaccessa Waldhabbiifi Fakkoommii asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa: Haala Godaannisaafi Dungoo Halkan Sanaa,” mata-duree jedhu irratti digrii lammaffaa Afaan Oromoofi hogbarruun guuttachuuf qorannoo adeemsisee dha.Kaayyoon qorannoo kanaas asoosamoota olitti eeraman lamaan keessatti tooftaa barreessaan asoosamichaa waldhabbiifi fakkoommiitti dhimma bahee aadaa,siyaasaafi falaasama ummata Oromoo ibsuuf yaale qaaccessuu dha.Fakkoommii asoosamoota baasuun ibsuu irratti xiyyeeffachuun isaa qorannoo kanaan tokko yoo ta'u,garaagarummaan isaanii qorannoon Fiqaaduu Qana'aa fakkoommiifi waldhabbi qofarratti kan xiyyeeffatee dha.Kun immoo fakkoommii dabalatee caasaa ijaarsa sabseenaa asoosamichaa,akkaataa uumamsa fakkaattiiwwanii,yoomessa,waldhabbi,ija seeneffamaafi dubbii qolaa irratti xiyyeeffate.

Qorannoon inni biraa mata-duree kanaan walitti dhiyeenya qabu kan Abdii Waaqgaarii (2007/2015) mataduree,“Qaaccessa Asoosamoota Tuullaa Cubbuufi Ichima Jaalalaa Yaaxxina Bifiyyeetiin,”jedhuun ulaagaa digrii lammaffaa Afaan Oromoofi hogbarruun guuttachuuf geggeessee dha.kaayyoon isaa asoosamoota Tuullaa Cubbuufi Ichima Jaalalaa yaaxxina bifiyyeetiin qaaccessuu dha.Asoosamoota filataman yaaxina bifiyyeerratti hundaa'uun:caasaa ijaarsaa jaargochaa,yoomessa,ija seenessaa,dubbii qolaafi fakkoommii qaaccessuun tokko yoo isaan taasisu,garaagarummaan isaanii qorannoon Abdii Waaggaarii dabalataan goobaangaleessa qaaccessuurratti yemmuu xiyyeeffatu,kun immoo akkaataa uumamsa fakkaattotaafi waldhabbi qaaceessuurratti xiyyeeffate.Garaagarummaan inni biraa kitaabileen asoosamaa qorannoon irratti geggeeffame kan adda addaa ti.

Qorannoon biraa mata-duree qorannoo kanaatiin walitti dhiyeenya qabu immoo kan Qanani Baay'isaa (2009/2016),“Xiinxala Asoosamoota Burreen Bifa Tokkoo Mitifi Dibaa: Ija Yaaxxina Bifiyyeetiin,” jedhuu dha. Kaayyoon qorannoo kanaa asoosamoota Burreen Bifa Tokkoo Mitifi Dibaa yaaxxina bifiyyeetiin xiinxaluu dha.Qorannoowwan

kunniin lamaan yaaxina bifiyyee irratti hundaa'uun:qaaccessa caaccuuleefi faayidaa sadoommiiwwanii ibsuun yemmuu walfakkaatan,qorannoon Qananii Baay'isaa dabalataan akkaataa barreeffamichaa xiinxaluu akkasumas ija yaaxina bifiyyeetiin tokkummaafi garaagarummaa asoosamoota lamaanii xiyyeeffannaa itti kennuun ibsuun qorannoo kanarraa adda isa taasisa.Karaa biraatiin qorannoo kana fakkoommii asoosamoota filataman keessaa baasuun ibsuun kan Qananii Baay'isaarraa adda godha.

Boqonnaa Sadi:Qaaccessaafi Hiika Ragaalee

3.1. Qaaccessa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

3.1.1. Cuunfaa Sab -Seenaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Asoosamni Dhoksaa Jireenyaa barreessaa Abdii Fiixeetiin bara 2014tti barreeffame. Asoosamni kun boqonnaa 19fi fuula 312 kan qabu dha.Cuunfaan sab seenaa isaas gabaabbatee akka armaan gadiitti dhihaatee jira.

Goobangaleessi asoosama Dhoksaa Jireenyaa Ayyaanaa Guutuu jedhama.Ayyaanaa Guutuu Godina wallaggaa Lixaa Magaalaa Gimbiitti dhalate.Achumatti baratee xumuree Yuunvarsitii Kiiloo jahaa seene.Mooraa kiiloo Jahaa keessatti intala biyya isaa kan taate Yaadaniin walbaran.Erga wal baranii turtii yeroo dheeraatiin booda walitti dhiyeenyi isaanii cimurraa kan ka'e jaalala keessa galan.Barnoota isaanii xumuranii Adaamaatti ramadaman.Erga eebbifamanii hojii qabatanii boodas jaalalli isaanii kun cimaa deemuun sadarkaa mana tokko keessa waliin jiraachutti isaan geesse.Sirna cidhaa osoo hin raawwatinYaadaniin ulfoofte.Maatiin isaa garuu kana quba hin qaban.Ayyaanaan wallaalee osoo hintaane beekaatumma itti dhiise.Sababni isaas haati isaa qabeenyaafi maqaa ofitiif malee gaa'ila jaalala dhimma akka hin qabne waan beekuuf.

Osoo kun akkanaa jiruu obboleettiin isaa Bultuun waan heerumuuf deemuuf cidha isheerratti akka argaman itti himame.Yaadaniin ulfa ji'a torbaa waan taateef, ishee manatti kophaa dhiisee hin deemu jedhee waliin imala isaanii Adaamarraa gara Gimbiitti qajeelan.Deemsa sa'aatii dheeraatiin booda Naqamtee bulanii guyyaa lammaffaa Gibbii galan.Hoteela Isaayyaas qabatanii achi buluuf murteessan.

Harmeen isaa akkamitti biyya abbaa isaatti hoteela bula jechuudhaan nama itti ergite. Yaadaniin osoo sirni cidhaa hin raawwatin akkamitti ulfaan mana amaatii seena jettee didde. Ayyaanaan garuu Yaadaniin amansiisuun walfudhatanii gara mana haadha isaatti qajeelan.Yoo mana seenan garuu shakkiin Yaadaniin shakkite hin oolle.Haati Ayyaanaa ulfa ta'uu Yaadaniin arginaan baay'e aaran.Akkamitti hawaasa keessatti kabajamee jiraadhu keessatti ulfa guutuun mana koo dhufuun na salphifti jechuun.Ayyaanaa immoo akkamitti akkas gootan jechuudhaan itti dallanan.Ayyaanaan yaada isaanii kana obsaan bira darbe.

Sana booda Yaadaniin waamuudhaan seenaa isheetiifi haala jireenya maatii ishee erga gaafataniin booda harka qalleeyyii ta'uu isaanii beeknaan kan duraa caalaa aaran.Yaadaniin haala jiruufi jireenya haadha ishee yeroo lubbuun jirtuu itti kaasuun arrabsuu eegalan.Sababni isaas Aadde Margituun namummaafi osoo hintaane qabeenyaafi maqaa isaanii qofaaf iddoo guddaa kennu.Kana jechuun ilmi isaanii nama maqaan isaa hin beekamneerraa akka fuudhu hin barbaadan.Yaadaniin yaada isaanii erga xumursiisten booda itti dallantee aariin biraa baate.

Ayyaanaan durumaa dhaabbatee ishee eegaa jira waan ta'eef, akkuma isheen haadha isaa biraa baateen waan haati isaa jedhaniin gaafachuun, haadha isaatti dallanuun gara Adaamaatti deebi'uuf murteesse.Yaadaniin akka qophoofu itti hime.Yaadaniin isa Ayyaanaan itti hime dhiiftee ,harmee isaa argitee imimmaan dhangalaasaa,otuu ija isaanii dhokachuuf gadi baqattuu gulantaa manarraa gufattee sigigaattee kufte.Yoo

lafaa olkaasan afaaniifi funyaaniin dhiigatu rooba.Ayyaanaan battalumatti fuudhee hoospitaala Adiventistii Gimbii geesse.GaruuYaadaniin lubbuun turuu hin dandeenye.Battalumatti duute.Ayyaanaan Yaadanii garmalee jaalatu ulfa ji'a torbaa waliin biyya isheen itti dhalatte,dachii isheen irratti guddatte,awwaala harmee isheetii ishee rakkattuu,sana cinatti awwaalee Adaamaatti deebi'e.

Ayyaanaan osoo hinturin eelaa onnee isaa cabse keessa ofiitti qabatee biyyaa ba'e.Ameerikaa galee Waajjira Ittisa Humna biyyattii Peentaagoon keessatti ogeessa kumpi'uutaraa ta'ee ramadame.Osoo achi hojjatuu akka tasaa intala habashaa Helen jedhamtu wajjiin jaalala hundee hin qabne jalqabe.Keessi isaa intalli kun akka isaa hin taane itti hime.Sana booda Helen dagachuuf yeroo itti hin fudhanne.

Ayyaanaan gaafa tokko konkolaataa isaatti hirkatee dhaabbatee waa'ee Yaadanii yaada buusee baasuu ijji isaa intalli haalli uffannaa ishee haala qilleensichaatiin walsimatu, tan waan hundaan Yaadanii(bifaanis,hojjaanis,deemsaanis) fakkaattu Waashington DC daandii U irratti argee ijji irra bu'e.Yaadaniis isa yaadachiifte.Intaluma tana guyyaa biraa mana bunaa tokkotti walitti dhufan.Inni Dhaabaa waliin bilbilaan haasa'aa jiruu buna fudhattee ba'uuf yogguu balbalarra geessu akka waan sagalee beektu tokko dhageessee, gara isaatti fuula dabsattee jennaan ijaawwan isaanii wal irra bu'an.Afaan Oromootiin nagaa isa gaafatee baate.Erga guyyaa ishee argeetii jaalala isheetiin Ayyaanaan baay'ee dhiphachaa ture. Intalli tun Marartuu jedhamti.

Hiriyaa Ayyaanaa kan ta'e Eebbisaan guyyaa tokko konkolaataa osoo oofuu akka tasaa konkolaataan isaa kan Marartuutiin walitti bu'an.Sababa kanaan Eebbisaafi Marartuun walbaran. Bilbila walirraa fudhatanii gargar ba'an.Erga gaafa sanaatii bilbilaan wal gaafatu.Guyyaa tokko walbeellamanii walarganii haala jiruufi jireenya biyyichaa walgaafatan.Eebbisaan hojii isheen hojjattu erga gaafatee ogeettii Faarmaasii ta'uufi yeroo boqonnaa ishee kan barreessitu ta'uu ibsiteefiin booda heerumu ishee gaafate.Isheenis armaan dura jaalallee akka qabduufi amma immoo addaan ba'uu itti himte.Innis hiriyaa Ayyaanaa jedhamu ogummaa barreessuu qabu akka qabu itti himuudhaan, akka isaan wal barsiisun waadaa galeefi beellama qabatanii gargar ba'an.

Eebbisaan guyyaa beellamaa Ayyaanaafi Marartuu wal barsiisee biraa deeme.Jarri lameen waa'ee jiruufi jireenyaa biyyattii akkasumas haala jireenya dhuunfaa isaanii erga bal'inaan kaasanii walgaafatanin booda nagaa walitti dhaamanii addaan ba'an.Sana booda bilbilaan dhimmoota adda addaa,waa'ee barreeffama isaanii,dhaaba siyaasaa Oromoo[ABO] kaasanii waliin mari'ataa turan.Walitti dhufeenyi isaanii guyyaa gara guyyaatti cimaa dhufe.Garuu Jaalala osoo walii qabanii baasanii dubbachuu sodaatan.

Obseen haala isaanii kana hubachuun haala mijeessiteefii iddoo bashannanaa gara Garba Atilaantikii waliin deeman.Guyyaa sana jaalala armaan dura osoo waljaallatanii walitti himuu sodaatan ifa baasuun dhandhamachuu jalqaban.Ayyaanaan jaalala dhugaa edda Yaadaniin duutee as dhabee ture,Marartuu irraa argachuu eegale.

Osoo jaalalaan waliin jiraatanii Ayyaanaa wanti inni hin eegne isa muudate.Innis Marartuun dhibee kaansarii dhiigaatiin qabamuu isheeti.Ayyaanaan akkuma Yaadanii garmalee jaalatu san, ulfa ji'a torbaa waliin du'aan dhabe,Marartuullee dhibee kanaan dhabuu danda'a jedhee garmalee yaadda'e.Marartuun mana yaalaa seente.Dhibeen

ishee kun daran itti cimaa dhufe. Guyyaa tokko yoo bayyanattu, gaafa biraa immoo qarqara boolla du'arra geessee deebiti.

Dhiphinni Ayyaanaa guyyaa guyyaan itti cimaa dhufe. Turtii ji'oota muraasan boodaa Marartuun jijjiirama agarsiisaa dhufte. Dhumarratti dhiigni ishee ilaalamee qulqulluu ta'uu erga mirkanaa'ee booda gara manaatti akka galtu itti himame. Ayyaanaan yoo kana dhaga'u waan lammata deebi'ee dhalate itti fakkaate. Marartuun hoospitaalaa baatee manatti galte. Ayyaanaan guyyaa dhuma sana akka itti heerumtu gaafate. Tole jetteen. Ji'a sagaliin booda Ayyaanaan abbaa intala Kakuu ta'e.

3.1.2 Qaaccessa Caasaa ijaarsa sabseenaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Sabseenaan ijaarsa gochootaa kan sababaafi bu'aa isaa qabatuu dha. Sababaafi bu'aan sabseenaa yookaan jaargocha tokkoof hedduu barbaachisaa dha. Sababootaafi bu'aalee fakkaattonni (Keessumattuu fakkaattiin ol'aanaan) keessa darbutu sabseenaa tokko ijaara. Asoosamni tokko jalqabaa kaasee hanga dhumaatti caasaalee adda addaa qaba. Kanaaf caasaaleen asoosamni Dhoksaa Jireenyaa of keessatti hammatee jiru haala armaan gadiitiin dhiyaataniiru.

a) Ka'umsa

Ka'umsi iddoo seenaan tokko itti jalqabuu dha. Ka'umsi Asoosama Dhoksaa Jireenyaa akka itti aanutti dhiyaateera.

Fakkeenya-1

Intala inni tanaan dura akka tasaa daandii "U" Waashingtan Diisii irratti argee, qalbiin faana kaate san turte. Diminni ishee kan addaati. Kan makaa Arabaa qabdu fakkaatti. Har'a kan gaafasii sana caalaa miidhagina ishee hubatee ilaale. Callistee tarree bunaa dhaabbatti malee akka isaan kaanii ijaawwan ishee asiifi achi hin mirmirsitu. Ijaawwan dhiirota taa'anis ta'ee kan isaan dhaabbatanii hundi isheerra jiraachuun kan qalbii ishee hatu hin fakkaattu.

Otuu ijaajjee ishee ilaalu Dhaabaan bilbileef. Otuu inni Dhaabaa wajjiin bilbilaan haasa'aa jiruu buna ishee fudhattee ba'uuf kaate. Yoggaa balbalarra geessu akka nama sagalee beektu tokko dhageessee, gara isaatti fuula dabsattee jennaan ijaawwan isaanii wal irra bu'e. Yogguu kana ture kan isheen akka seequu ilkaan isheerraa hidhiwwan ishee saaqxee Afaan Oromoon nagaa isa gaafattee baate. Yoggaa isheen achumaan balbala dhiibdee banattee baatu Ayyaanaan bilbila gurratti qabatee jiru sana lafa buusuu ga'e. Ijaawwan isaa isheerraa hin buqqifanne. Gorora afaan isaa guute guruc godhee gadi liqimsee Dhaabaatti nagaa dhaamee bilbila cufee utaalee faana bu'e. (fuula 17)

Yaanni armaan olii kun Ayyaanaan edda jaalalleen isaa duraa Yaadaniin biyyatti jalaa duutee as, yeroo jalqabaatiif intala daandii “ U” Magaalaa Waashington DC irratti arge, bareedina isheetiifi tasgabbaa’ina qabachuu isheerraa kan ka’e jaalalaan qabamuu isaa agarsiisa. Keessumattuu isheen yemmuu gara alaa baatu Afaan Oromootiin nagaa isa gaafachuun baay’ee isa gammachiise. Daran akka ishee jaalatu taasisuu isaati. Kun immoo bakka Ayyaanaafi Marartuun jaalala itti jalqabanii dha. Kanarraa wanti hubatamu Ayyaanaan jaalala Marartuutiin kan qabame guyyaa sanarraa eegalee ta’uu isaa ti.

Fakkeenya - 2

Ayyaanaan harki isaa harka ishee qaban sun ni hollate. Otuu ijaawwan isaa fuula isheerraa hin fudhatin harka isaa itti qabee hafe. Akka kolloo arbii yaadaan furgiggifamaa qalbiin hatamee adeeme. Miidhagina fageenyarraa arge ajaa’ ibsiifate. Intala guyyaa tokkotti qalbii isaa hatuuf dandeettii horatte sana cinaa yookaan maddii taa’ee harkaan qabee nagaa gaafatee, yoo abjuun dhugoomu, uuman kadhatan namatti araaramu, yoo nama fagootti arganii jaalatan baruuf guyyaafi carraa eeggatan tokko haala hin eegamneen argamtu, onnee jaalateef boqonnaa guddaan kan caalu hin jiru. Kanmiira kana beeku kan jaalalaan miidhamee beeku qofa. Marartuun erga Ayyaanaan wal bartee barcuma harkifattee teesse. (fuula 128)

Waraabbiin armaan olii kun Ayyaanaan Marartuu armaan dura halaala arguun jaalala isheetiin baay’ee dararamaa ture yemmuu qaamaan walbira ga’anii harka wal fuudhuun nagaa walgaafatan yaanni isaa gammachuufi naasuun wal makatuu kan agarsiisa dha. Dabalataanis isheen wal cinaa taa’anii haasa’un qoftiyyuu ba’aa guddaa akka ofirraa lafa kaa’etti ilaalu isaa ti. Kanarraa wanti hubatamu Ayyaanaan Marartuu jaalala isheetiin qabamee garmalee dhiphachaa ture osoo hin yaadin akka tasaa wal baruu isaa ti.

b) Oldeemsa

Oldeemsi erga ka’umsa keessatti wanti hunduu eegalamee ta’iiwwan achi keessatti argaman bakka itti babal’ataa deemanii dha. Oldeemsi Asoosama Dhoksaa Jireenyaa haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya - 1

Ayyaanaan Marartuu waliinis walii bilbiluu jalqabaniiru. Erga Eebbisaan wal isaan barsiise as kan ba’aa onnee isaatii obbaafate itti fakkate. Yoo isheen bilbilteefii sagalee ishee dhaga’u nama tuujjuba bishaanii seenee daakaan

harkaa bade fakkaata.Haa ta'u malee haasaan isaanii gama og barruu darbee darbee siyaasa hawaasummaafi haala jiruufi jireenya biyya ambaa kan makate malee sanarra hin cee'in jira.(fuula 131)

Waraabbiin armaan olii kun Ayyaanaan sagalee ishee yemmuu dhaga'u waan dubbatu wallaalee rakkachuu isaa mul'isa.Haasaan bilbila isaanii dhimma siyaasaa,og barruu, hawaasummaafi kan kana fakkaatan ta'uuyyuu jaalala walii qaban baasanii dubbachuu sodaachuu isaanii agarsiisa.

Fakkeenya- 2

*“Har'a eessatti wal haa agarru ree?”jedheen .wal arguun haa tolu malee Haasaaf boris guyyaa biraa dha.jedhe keessa isaatti.
“Eessa wayya?” filannoo isaa isumatti dhiifte.
“Uhuum!” jedhee yaada isaa keessaa qolatee deeb'ee” Siifeessatu
Mijata bakka sitti tolu?Jalqaba shamarraniifi jedha mitii seerri biyya kanaa
“Seera biyya kanaa osoo hn taane ,seeruma bara kanaati” jettee akka Seequu ta'aa,“Erga jettee haa ta'u,Adams Morganitti wal haa agarruu ittiin jette.(fuula 135)*

Fakkeenya - 3

Halkan qixa lamaan darbeera.Yaadi gadicobu jechooti mimmidhaagoon sila isa dhiphisaa oolan ... isaan hima ta'anii gocha uumuuf dhangalaanu malee jechaa turan sun,amma garuu achi buutee isaaniitu dhibame.Kan gogaa sammuu Ayyaanaatti qabatee isa hoossisu yaada intala bareedduu inni bira oole qofa.Marartuu... intala hawwiifi yaada isaa ji'oota muraasa dura tasa argee otuu hin beekin itti madaqe.Intala qalbiifi sammuu isaa walfaana boojite.Intala daguu carraan otuu hin yaadin bare.(fuula 163)

Yaadota armaan olii kanarraa wanti hubatamu hariiroon Ayyaanaafi Marartuu yeroo gara yerootti dabalaa jiraachuu isaati.Bilbila walii bilbiluudhaan beellama walii qabanii iddoo bashannanaa deemuun haasaa gara garaa kan baacoo makate haasa'uun keessa isaanii wal qorachaa jiraachuu isaanis kan mul'isuu dha. Akkasumas Ayyaanaan armaan dura kitaaba barreessuu jalqabeetu jira.Yaanni duraan yemmuu kitaaba kana barreessu rakkoo tokko malee dhufaafii ture, dhufuufii dide.Kun immoo jaalala Marartuutiin garmalee qabamuurraa kan ka'e hojii dhuunfaa isaallee hojjachuu sadarkaa jibbisiisuu irra ga'uu agarsiisa.Qalbiin isaa Marartuu qofa irra ta'uu mul'isa.

Fakkeenya -4

“Dhiifatama!bakka hojii dhiisifadheen ba’e.Sanarratti immoo baay’ee waan dadhabee tureef dafeen rafe”Sababa dhiyeeffate Ayyaanaan.Walitti siqeenyi isaan gidduu gara jaalalaa waan adeemaa jiru fakkaata.Otuu hin bilbilin buluu akka yakkaatti walirratti lakkaa’uu jalqabaniyyuu, kan baasee miira keessa isaa haasa’uuf jannoome garuu hin jiru. Ayyaanaaf osoo sagalee Marartuu hin dhagahin buluun dhukkuba.Isheefis sagaleen isaa araada ta’aa dhufeera.(Fuula 176) ... “ Anaaf Ayyaanaa kan wal nu barsiise Eebbisaa dha.Erga wal barree ji’a caalleerra natti fakkaata.Yaadaan baay’ee walii galla.Yeroo jalqabaatiif ergan Ameerikaa seenee dhiiraan akka dhiiratti itti siqe Ayyaanaa qofa.Namni itti gadi of dhiisee akka garaa koo qoosee waliin haasa’e isa.Maaliif akka ta’e hin beeku.Yogguun taa’ee yaada,kan onneen koo moo’amaa jiru natti fakkaata,Obse.Kan isaas fedhiin kan koorraa adda natti hin fakkaatu.Garuu maaliif baafnee walitti himuun nutti cimaa jiruutu naaf galuu dide.Garuu...” jette kobbee harka isheerra jiru sanaan barruu harka ishee reebaa.(fuula 177)

Waraabbiiwwan armaan olii kun Ayyaanaafi Marartuun jaalala walii qaban baasanii ibsachuu sodaataniyyuu, mallattoon jaalalaa tokko tokko irraa mul’achaa jiraachuu agarsiisa. Mallattooleen adda addaa Marartuun Ayyaanaa irratti argaa jrtu kunis, innis akkuma ishee jaalala ishiitiin qabamuu garuu baasee dubbachuu sodaachuusaa ti. Kanarraa wanti hubatamu jaalala walii qaban baasanii dubbachuu sodaataniyyuu, jaalalli gama lachuunuu jiraachuu agarsiisa.

Fakkeenya - 5

Calleensa gabaabduu booda Marartuun sagalee qorattee,“Qoosaa miti, Obsee!dhuguma jette.Garuu jaalachaatan jira ta’ee,keessa kootu na gowwoomsaa jiraa addaan baafachuunis na dhibeera”jette fuula gaaditee hiikaa.

“ Hamma walii galuun nuuf hin malle caalaa walii galle. Baay’ee walitti signe.Gama hundaan waan wal nu fakkeessu baay’eetu jira. Garuu immoo jettee gidduutti haasaa ishee gargar kuttee yaada baddee hafte.(181)... “ Ati waan cal’isuu baay’istuuf haalli kee itti bitaacha’e malee,Marartuun hedduu si jaalatti,Ayyaana”jetteen,Obseen.Ayyaanaan waanuma dubbatu wallaalee callise.Jechi obseen jette akka awwaattuu gurra isaa keessaa itti killise.Kan koo ammoo eenyutu itti hime?Anis calleensa ishee sodaadhee malee jedhee keessa isaatti gadi gumgume.Garuu homaa tokko jecha ta’e afaan isaa keessaa kan ba’e tokkollee hin turre.Calleensa...jimmaa jimmittee...yaada... gammachuunis naasuunis wal makatanii lugaama itti ta’an.(fuula 197)

Yaanni armaan olii kun Marartuun jaalala Ayyaanaatiin baay’ee baay’ee miidhamaa jiraachuufi rakkoon dhuunfaa ishee jaalala isaanirratti gufuu ta’uu danda’innaa laata jechuun yaadda’aa jiraachuu ishee agarsiisa. Akkasumas lameen isaaniituu callisuu

waan baay'isaniif, osoo jaalala waliitiin garmalee hubamaa jiranii soda irraa kan ka'e namni jalqaba afaan baasee dubbatu dhabamuu isaa ti.

Fakkeenya - 6

“ Sanbata kana akkamiin dabarsuuf yaaddee jirta?” jetteen. “Intala jaaladhu waliin otuun qarqara galaana Atilaantikitti dabarsee gammachuu koo ti,” jedhee ka'ee, deebi'ee erga afaan isaa keessaa ba'ee booda rifate. Deebi'ee ammoo kan Obseen ittiin jette yaadatee akka tasgabbaa'uu ta'e.

Marartuun akka naasus akka aarus, “Eenyu isheen ayyaana qabeettiin kun laata?” miira inaaffaafi naasuu makateen. Gara fedhetti haa dhoochu jedhee afaanii baafatee haalaafi yeroo hin yaadnetti, “Marartuu ta'innaa laata?” jedheen sagalee kan isaa hintaaneen. (fuula:203)

Ati garuu ishee fakkaattes fakkaachuu baattes waanan ija jabaadhee ofitti amanamummaatiin siif ibsu tokko, guyyaa agartuun koo tasa si argee kaasee onneen koo mamii tokko malee of keessatti si simachuu ishee ti. Naannoon koo yoo hiriyyoottan ani jaaladhuuf hiriyyoottan waliin guddanneen marfamellee onneen koo garuu hoggayyuu qofaa ture. Har'a garuu miti. Waa'ee kee yaaduunillee boqonnaa naaf laata. Kana caalaa waanan sii ibsu hin qabu. Sagaleen isa keessaa ba'u kan isaa hin fakkaatu ture. (fuula 212)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Ayyaanaan miira keessa isaa jiru kan armaan dura waliin rakkataa ture baasee Marartuutti cinaan itti himuudhaan deebii isheedhaa miira naasuun wal makateen eeggachaa jiraachuu isaa ti. Akkasumas Ayyaanaan armaan dura jaalalleen isaa Yaadanii jedhamtu qabaachuufi jalaa du'uu ishee itti himeera. Waan hundumaanuu akka ishee fakkaattus dabalatan itti himeera. Marartuun “Ishee waan sitti fakkaadheef na jalladhitta” jettee shakkii qabdu ibsiteef. Inni garuu jaalala dhugaa isheedhaaf qabaachuu isaa jala sararee yemmuu Marartuutti himu agarsiisa. Kanarraa wanti hubatamu Ayyaanaan jaalala dhugaa Marartuufi qabaachuu isaa ti.

Fakkeenya - 7

Keessi ishee dhoksaa guddaa guduunfatee jira. Dhoksaa eenyuyyuu hin beekne. “Onneen kee kun iddoo bal'aa qabaa Ayyaanaa?” jettee harka ishee lapheerra keessee, achii ol ijaawwan isaa keessa ilaalaa, Marartuun. “Kan siif ta'u yoomiyyuu hin dhabamu” jedheen. Harki ishee lapheesaarra jiru sun al tokkotti qaama isaa mara hoo'isan. Fuulli sila ifaa ture battala daalachaa'ee, “Ankoollee homaa miti. Garuu kotota koo baachuuf bakka dhabdaa laata jedheen si gaafadhe,” gogaa fuula ishee guduunfatee, hidhii ishee ciniintee fagoo ilaaltee hafte. Ayyaanaan akka daa'ima qajjisa mataa isheetii sukkuumaa, “Jaalalli dhugaa ba'aa jireenyaa walii baachuu natti fakkaata. Yoo dogoggore na sirreessi Marree,” jedheen. (fuula 213)

Wanti yaada armaan olii kanarraa hubannu Ayyaanaafi Marartuun jaalala oo'aa keessa seenaniiru. Marartuun immoo rakkoo dhuunfaa kan ishee malee namni biraa tokkollee hin beekne hin dandeenye qabdi. Rakkoon kun jaalala isaanirratti gufuu ta'uu danda'a jettee shakkuudhaan Ayyaanaa gaafachaa jiraachuu isheefi inni immoo rakkoon kee kan kooti jechuudhaan yemmuu keessa isheetti abdii horu kan agarsiisuu dha.

c)Gutimiira

Gutimiirri humnoonni walfalmaan lamaan keessaa tokko isa biroorratti ol'aantummaa xumuraa argatuu dha. Bakka yaadonni nama dhiphisaa bantii itti qaqqabanii dha. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamichaa keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

“Marartu yeroo dheeraa keessa koo jiraatte. Guyyaan kun anaaf jireenya koorratti kennaa dabalataati. Har'a booda otuun du'ee anaaf jireenya,” ittiin jedhe. Gurra isheetti gadi jedhee itti hasaase. “Mil'uu guyyaa tokkoon onnee koo nyaatte san har'a tufta?” jedhee kolfa onnee ishee tarsaasu kolfe. Haalaan of keessatti qasaatee kofalte malee afaan saaqxee homaa tokko hin dubbanne. Gochaan ishee marti yookaancuufi haasaa ture. Onneen ishee ni dhikkifata. Dunuunfattee laphee isaatti hirkattee gadi qabdee hidhii isaa keessa dhungatte. Sodaafi yaadi ishee battala irraa godaanee isheen is jabina horatte. Miirri ishee wal hidhee ture gargar diddiiriiruu jalqabe. Abdiifi egeree ifaatu keessa isheetii bubbise. Harka isaa qabdee gara sireetti harkiftee fuutee deemte. Imalli miira isaatii milkaa'e. Kolfa miiraa kolfite. Ni moo'amte.

(fuula 219)

Yaanni armaan olii kun kan agarsiisu Ayyaanaafi Marartuun sodaa armaan duraa ofirraa dhabamsiisuun fedhii keessa isaanii guuttachuu isaanii ti. Jaalalli yeroo dheeraaf isaan garmalee dhiphisaa ture sodaafi dhiphina armaan dura irra ture hir'isaa deemuun sadarkaa ol'aanarra ga'uu isaa agarsiisa. As irraa wanti hubatamu jaalalli isaanii garmalee dabalaa deemuun fiixeerra ga'uu isaa ti.

d) Sigigaannaa

Sigigaannaan yaanni qalbii dubbisaa asoosamichaa fiixerraan ga'ee rarraasaa ture bakka itti gadi bu'aa deemuu eegaluu dha. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiin dhiyaateera.

Fakkeenya - 1

“Dhiiga kee irra deebi’uun ilaalu qabna,”ittiin jedhe.Dhiiga ishee qofaa osoo hin taane,dhuka lafee isheellee achumaan ilaalu akka qaban itti hime.Isheen afaan qabatee callistee doktoricha ilaaltee hafte.Ayyaanaan garuu yoo dhaga’u lafatu ittiin mare>Nama sagalee rasaasaa dhagaheen qixa ture.Sammuu isaatu fudhachuu dide. (fuula 276)

Fakkeenya- 2

Doktorichi,”Jaalalleen kee dhukkuba kaansarii dhiigaatiin hubamteetti.

Kaansariin ishee kun ‘Acute Lymphocytic leukemia’ jedhama ittiin jedhe harka maratee of fuul duratti ijaawwan Ayyaanaa keessa ilaalaa.Fuulli Ayyaanaa battala jijjiiramee cileetti deebi’e.Hidhiin isaa akka tiruu oo’aa rom’an.

(fuula 277)

Waraabbiiwwan olii kanarraa wanti hubatamu Marartuun dhibeen ishee kun itti fooyya’uu dinnaan mallattoolee qaama isheerratti mul’atan bu’uura godhachuudhaan dhiigniifi dhukni lafee ishee akka ilaalamu taasifame.Ayyaanaan yemmuu kana dhaga’u dhibeen ishee cimaa ta’uu danda’a jechuudhaan baay’ee rifachuusaa agarsiisa. Dabalataanis doktorichi bu’aa qorannaa Marartuu Ayyaanaatti yemmuu himu, Ayyaanaan naasuurraa kan ka’e fuulli isaa gurraachatu agarsiisa.Sababni isaas Ayyaanaan armaan dura jaalallee isaa Yaadanii du’aan waan dhabeef,ishee tanas akkuma sana dhaba jedhee waan yaaduuf.Kanarraa wanti hubatamu dhibeen kun jaalala isaanirratti gufuu ta’uu danda’a kan jedhurraa iddoo sigigaannan itti mul’achuu eegalee dha.

e) Furmaata

Furmaanni bakka gochoonniifi ta’iiwwaan asoosama keessatti raawwatamaa turan itti hiikamaa waan tokkorra ga’anii dha.Fakkeenyi akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiin dhiyaateera.

Dhuma ji’a sanaa irratti ammas dhiigni ishee ilaalamee firiin dhiiga isheetii qulqulluu akka ta’e itti himame.Kanaaf hoospitaala turuu akka hin qabne itti himame.Ayyaanaan yemmuu kana dhaga’u bakka ijaajjee jirutti gogee hafte.Gammachuufi naasuun wal makachuun akka isa macheessuu godhe. (fuula 298)

Marartuun humna qabdu hunda ykn mara sassaabbatee yeroo dhumaatiif miixatte.Ayyaanaan dhaggeeffachuu dadhabee gurra cuqqaallate.kan lubbuun keessa isheetii haratee ba’aa jiru itti fakkaate.Battala sagaleen daa’imaa sagalee miixuu sanaa battalatti dhaale.Dhukkubaafi dhiphina sana keessaan gammachuu

itti dhaga'amee dirqamaan akka seequu taate, Marartuun.Gadda Ayyaanas battala gammachuun dhaale.(fuula 308)

Waraabbiiwwan kanarraa wanti hubatamu Marartuun dhibee Kaansarii dhiigaa yeroo dheeraadhaaf ishee dararaa ture irraa fayyuu ishee ti.Ayyaanaan immoo yoo kana dhaga'u gammachuurraa kan ka'e waan dubbatu wallaalu isaa ti.Hawwiin isaa duraa dukkanoofta abdii horachuu ishee ti. Marartuufi Ayyaanaanis rakkinaafi dhiphina yeroo dheeraatiin booda, dhiphinaafi rakkina sana keessaa bahuun abbaa ilmaafi haadha ilma ta'uu isaanii ti. Kun kan agarsiisuu rakkooleen seenicha keessatti Ayyaanaa muudachaa turan fala argachuu isaanii ti.

Walumaa galatti haalli ijaarsa caasaa sabseenaa asoosama Dhoksaa Jireenyaa baay'ee gaarii dha.Seenaan asoosamichaa ka'umsarraa hanga furmaataatti bu'aa bahii namfakkii ol'aanaafi kanneen biroo keessa darban sababaafi bu'aan deeggaruun ibsameera.

Dabalataanis namummaafi ejjannoo fakkaattoonni seenicha keessatti qaban akkasumas ergaa isaan dabarsuu barbaadan ibsameera. Karaa biraatiin wantoota haaraa uumamaniif sababa lafa kaa'uun seenichi akka dheeratu gochuun ergaan adda addaa keessatti darbaniiru .

3.1.3. Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Asoosamni tokko barreeffamee seenaan tokko raawwatamuuf fakkaattiiwwan jiraachuun dirqama.Fakkaattiiwwan namoota asoosaan asoosama sana keessatti uumee isaan jiraachisu namoota addunyaa asoosamaati.Fakkaattiiwwan gahee asoosamicha keessatti qabaniin,akkaataa uumama isaaniitiin,gocha isaan seenicha keessatti raawwataniin goobaangaleessaafi fakkaattiiwwan xixiqqaa jedhamanii bakka lamatti qoodamu.

Fakkaattiiwwan asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti argaman muraasni isaanii haala armaan gadiitiin qacceeffaman.

a. Goobaan galeessa

Goobaangaleessi seenaa asoosamichaa keessatti boqqonnaalee hedduu keessatti kan mul'atu ta'ee,seenaan asoosamicha keessatti seeneffame irra caalaan isaa kan isaan walqabatuu dha. Goobaangaleessi asoosama Dhoksaa Jireenyaa Ayyaanaa dha.Sababni isaas boqqonnaalee hunda keessatti waa'een isaa osoo hin ka'in hafee hin beeku.Isa kanaaf immoo ragaa kitaabicha keessaa fudhatame ilaaluun ni danda'ama.

Ayyaanaan otuu duugdaan barcumaa soofaatti hirkatee muguu gidduutti sagaleen bilbilaa isa dammaqse. Bakka duugdaan barcuma soofichaatti hirkatee mugaa jiruutti utaalee ka'ee miira naasuun bilbila harka isaa kaase, " Haloo" jedhe. Guyyaa guutuu hiriyyoottan isaa bilblaafii turan. "Hin na'in ! kun sagalee xiyyaaraa miti," jette intalli Afaan Amaaraa haasoftu tokko. Otuu humaa tokko hin dubbatin, suuta jedhee bilbilicha gurra isaarraa fuudhee lakkoofsicha ilaale. Heelen turte. Intala ganama har'aa dhiphina isaa keessatti isa dhaqqabde sana. "Dhiifama guddaa. Haasaa Buush tokkotu irriba natti gadi dhiisee," jedheen. (fuula 6)

Waraabbii armaan oliirraa wanti hubatamu Ayyaanaan intala Heelen jedhamtu tan gaafa haleellaan gamoo Ameerikaa keessatti argamu isa lakkuu jedhamurratti raawwate lubbuu isaa du'arraa baraarte waliin bilbilaan haasa'aa jiraachuu isaa ti. As irraa wanti hubachuun danda'amu Ayyaanaan jalqaba boqonnichaarraa kaasee qooda fudhachaa jiraachuu agarsiisa.

Ayyaanaan ala ala ilaala, qaroo ija isaa dhiphisee, "Hin beeku Dhaaba dubbii jabduu dha. Otuu obbo Biraasaa arginee addaan baafachuu dandeenya. Isaan immoo kan duri guyyatti lamaa sadi argaman amma tasumaa badan. Otuma namiticha sana ta'uudhaa baateyyuu obbo Biraasaan naannoo kana waggaa dheeraaf waan turaniif ..." jedhee kan jalqabe otuu hin xumurin yaadi ta'e sammuu isaa keessa qaxxaamuree akka eelektiriikaa qabee isa dhaabe.

(fuula 254)

Warabbii armaan olii kun Ayyaanaa waa'ee obbo Hundee (Abbaa Marartuu) Dhaabaa wajjiin yemmuu mari'atu agarsiisa. Dhimmi marii isaanii obbo Biraasaa barbaaduu dha. Sababni isaas obbo Biraasaan hiriyaa obboo Hundee waan ta'aniif odeeffannoo obbo Hundee nuuf kennuu danda'a jedhanii waan amananiif. Kanarraa wanti hubatamu Ayyaanaan dhimma dhabamuu abbaa Marartuutiif garmalee dhiphachaa jiraachuu isaati. Kun immoo kan agarsiisu Ayyaanaan dhimmoota Marartuu hunda akka dhimma dhuunfaa isaatti fudhachuun ishee cinaa gama hundaan dhaabbachaa jiraachuu isaa ti.

Ayyaanaan Marartuu irratti akka ija dagatetti qalbiin fagaatee deeme. Otuu hin beekiin qaroo ija isaatii imimmaan haguuge. Waan hoospitaala jedhamu jibbee ture. Hoospitaala hunda kan hamoommoti du'aa marsee eegu itti fakkaachuu jalqabee ture. Haa ta'u malee bakki inni har'a jiru Hoospitaala Joon Hoopkiins kutaa wal'aansa kaansarii bakka waggaa tokkoon fuuldura Marartuu roga du'aa irratti eegaa ture sanaa miti. Hoospitaala Waashington Seentar, kutaa da'umsaa bakka isheen itti kakuu deesse keessa jira. Yaada isaa keessaa kan isa deebise sagalee namootaa ture. Yoo galagalu Soyyomeefi Waariteen balbala saaqqatanii olseenaati jiru. Urgaan foolii marqaa isaan fidanii dhufan battala saaqa hoospitaalichaa ukkaamse. (fuula 311)

Waraabbiin armaan olii kun Ayyaanaan nama yeroo dheeraaf dhibee Marartuutiin dhiphataa turee dha. Haa ta'u malee amma Marartuun dhibee sanarraa fayyitee intala argachuu isaanii agarsiisu. Waan isheen armaan dura keessa turteefi isa ammaa kana yemmuu argu gammachuurraa kan ka'e imimmaan ija guute. Dhibee rakkisaa sanarraa fayyitee intala argachuun isaanii baay'ee isa gammachiise. Kun kan mul'isu Ayyaanaan Seenaa Marartuun walqabatuufi kanneen biroo keessatti gahee guddaa qabaachuu dha.

Walumaa galatti waraabbiiwwan armaan olii kunniin Ayyaanaan seenicha keessatti jalqabaarraa eegalee hanga dhumaatti kutaalee adda addaa keessatti argamuu isaa mul'isu. Kun immoo Ayyaanaan Goobaangaleessa asoosamichaa ta'uu hubachiisa.

➤ **Akkaataa asoosaan goobaangaleessa itti kalaqe yookaan uumee dhiyeesse**

Goobaangaleessi asoosama tokko keessatti jalqabaa kaasee hanga dhumaatti yemmuu dhiyaatu haalli yookaan amalli asoosaan qooda kenneefii mul'isu adda addaa ni jiru. Haalli goobaangaleessi asoosama Dhoksaa Jireenyaa Ayyaanaan ittiin dhiyaate akka itti aanutti qacceffameera.

Goobaangaleessa asoosama kana kan ta'e Ayyaanaan haalli yookaan amalli inni ittiin dhiyaate nama obsa qabu, rakkina namaatiif dhiphatu, jaalallee isaatiif amanamummaa qabu akkasumas tokkummaafi bilisummaa saba isaatiif dhiphatu ta'uudhaan. Ragaaleen kana mirkaneessan yookaan dhugoomsan asoosamicha keessaa haala armaan gadiitiin fudhatamanii qacceffamaniiru.

- Haalli barreessaan asoosamichaa Ayyaanaa ittiin kalaqe keessaa tokko amala obsa qabaachuu gonfachiisuudhaan. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya -1

Ayyaanaan uffata isaa ol dachaafatee, gara qulqulleessuuti seene. Otuu garaachi beela'ee marratuu qodaa(mi'a) qulleessuun qormaata cimaa dha. Garuu otuu sana ilaaluu qalbiin isaa nyaata hojjachuuf isaa hin heyyamne. Dursee qodaa sana hunda sassaabee dhiqee, kosii Zarihun manatti dhiisee ba'e sanas baasee gatee, bilcheessoo sana qulqulleessee gara isa hojjachuu barbaadetti deebi'e. (fuula 19)

Waraabbiin armaan olii kun Ayyaanaan nama sansaka isaa eeggatuufi obsa qabu ta'uu isaa agarsiisa. Kana kan mul'isu kosii zarihun manatti dhiisee deeme baasee gatuufi qodaa Zarihun itti fayyadamee osoo walitti hin qabin biraa deeme sirreessee kaa'uu isaa ti. Kun kan agarsiisu Ayyaanaan nama obsa qabu ta'uu isaa ti.

Fakkeenya - 2

“Zarihun qaama isaa gam tokkollee hinbeeku. Dhugaatiin alkoolii uffata isaatiirraa qirimbsu kan dhugaatii sanaan qaama isaa hunda qoraasan malee, dhugumaan kan dhuge qofa hin fakkaatu. Ayyaanaan suuta harkiseenii hoqqisa isaa sana irraa haxaawee gara kutaa ciisicha isaatti dabarsee sireerraan ga'ee ciibse.” (fuula 21)

Waraabbiin kun kan agarsiisu Zarihun yeroo baay'ee dhugee kan galuufi, Ayyaanaan immoo kana hunda obsuun yoo inni machaa'ee galus osoo irraa hin baqatin gargaarsa barbaachisaa ta'e hunda kan godhaafii jiru ta'uu isaati. Wanti as keessaa hubachuun danda'amu Ayyaanaan obsa qabaachuu isaa ti.

- Karaan inni lammataa asoosaan Ayyaanaan uumee ittiin dhiyeesse nama rakkina namaatiif dhiphatu, kabajaafi jaalala guddaa namaaf qabu taasisuudhaan. Ragaan is haala armaan gadiitiin asoosamicha keessaa fudhatameera.

Fakkeenya – 1

Harka maratee taa'ee erga Eebbisaa dhaggeeffatee xumureen booda “Hunduma caalaa biyya kanatti dadhabaa ooltee galtee mana kee keessatti nagaa hin argattu taanaan rakkisaa dha. Diida kana keessatti wanti ati argitu kan si gammachiisu hin jiru. Mana keettis hin gammaddu taanaan mi'aa jireenyaatu si keessatti ona,” jedhee, hidda adda isaa gaddaan bo'oo yaafttee, fuula isaa gaadi'ee ibsaa “Ani kanan jedhu maal rakkinni ishee, maaltu bademmoo jetti yoo haasoftu?” jedhee of fuul duratti Eebbisaa ilaalaa. (fuula 69)

Waraabbiin armaan olii kun kan agarsiisu Ayyaanaan nama rakkoo namaa akka rakkoo isaatti ilaaluun nama waliin dhiphatu ta'uu isaa ti. Kanarraa wanti hubatamu amalli Ayyaanaan qabatee dhiyaate kun namoota dhugaadhaan addunyaa kanarra jiraaniin kan calaqqisu ta'uu isaa ti.

Fakkeenya- 2

“Ayyaanaan namoota baay’ee yartuu, Oromoon horatte keessa nama tokko dha. Obsi inni qabu obsa Iyyoobii gadi miti. Jaalalli inni namaaf qabu waan addaa ti. Kabajaan isaa baay’ee nama ajaa’iba. Nama kaayyoo qabu, nama jireenya isaaf tattaafatu. Zarihun nama akkasii waliin mana tokko keessa osoo jiraatuu, jireenya isaallee jijjiiruullee mitii walii galeeniyyuu wajjiin jiraachuun itti ulfaatee boodayyuu adda ba’an,” jette Obseen. (fuula 177)

Waraabbiin armaan olii kun Ayyaanaan nama nama kabaju, obsa qabu, jaalatu, kaayyoo qabu ta’uu namni biraa yemmuu raga bahu agarsiisa. Kanarraa wanti hubatamu Ayyaanaan namoota hunda biratti jaalatamaa ta’uu isaa ti.

Fakkeenya- 3

Ganama barfate ture kan hojii seene ,Ayyaanaan. Waaree booda yoo hojiidhaa ba’u, Biqilaan bilbilee. Bakka Ayyaanaan jiru yoo gaafatu akka gara qe’eetti gala jiru itti himee jennaan, “Gara mana Abboosee amma dhufuu dandeessaa?” jedhee gaafate.

“Maaliif?”

“ Obbo Biraasaan arge.” Ittiin jedhe.

“ Dhugaa jettaa ? “ battala fuulli Ayyaanaa ife. Sagaleen isaa nama gammades nama na’es fakkaata.

“ Eessatti argite?” jedhee itti fufe.

“ Mana Tuujjube dhaqanii jennaan Aabbooseen naaf bilbile. Nama Hundee jedhamu beektuu? jedhee gaafannaan ‘Dhukkubsatee ciisee jira naan jedhan.” Jedhe Biqilaan sagalee takka ol ba’ee takkas gadi bu’uun.

“ Aa...mma...amma dhufaattan jira. Daqiiqaa diigdama qofa naaf kenni!” jedhee kallattii goommaa konkolaataa isaa gara mana Aabbooseetti qajeelfate Ayyaanaan. (fuula 264)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu dhimmi Obbo Hundee kan Marartuun baay’ee ittiin dhiphachaa jirtuu ta’uu isaa ti. Obbo Hundeen immoo abbaa Marartuu ti. Marartuun garuu waan daa’imummaa isheetiin irra adda baateef diimaa gurraacha isaanii hinbeektu. Erga guddatee as abbaa ishee argachuuf yaaliin isheen hin godhin hin turre. Garuu milkaa’uu hin dandeenye. Kanaafuu Ayyaanaan rakkoo ishee kana akka rakkoo isaatti fudhachuun abbaa ishee barbaaduuf halkaniif guyyaa tattaafachaa kan jiru ta’uu isaa ti.

- Haalaafi amala asoosaan Ayyaanaa ittiin uumee dhiyeesse keessaa kan biraa nama tokkummaa saba isaatiif sirriitti quuqamu ta’ee ti. Fakkeenyi isaa akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Halkan darbe guutuu akka siree isaarra gangalateetti, akka bantii manaa ilaaletti, akka ciniinsifatetti ,akka hiixatetti,otuu ija isaatti hirribni hin dhufin bule,Ayyaanaan.Dhibeen ummata isaa addaan fageessuuf sochiirra jiru osoo hundee hin cimsatin akka furamuuf gidduu kana tattaaffii guddaa gochaa tureera.Haaluma kanaan kaleessa Eda'oo dabalatee hiriyyootasaafi namoota danuu wajjiin marii bal'aa adeemsiseera.Haata'u malee mariin sun guutuumatti waliigalteen hin xumuramin hafuun isaa isa gaddisiise.Mariin kun waliigaltee guutuu fiduu kan inni itti dadhabe garaagartummaan bu'uuraa waan gidduu isaanii tureef miti.Hanqina yaada walii fudhachuu ...waldhaggeeffachuufi sammuu banaa dhabuutu kana fide.Innis kana sirriitti hubata.Kun ammoo qaamuma cunqursaa jaarraa tokkoo oliif ummaticharra ga'ee ti. " Jaarraa kana keessa waa'ee dantaa waloo dhiisanii dhimma gosaafi lagaatti dhimmuun siyaasni keenya hangam boodatti hafaa akka ta'e mul'isa,"jedhee yaada Ayyaanaan dhiyeesse irratti garuu hunduu walii galaniiru.(fuula 251)

Waraabbiin armaan olii kun garaagartummaan ummata Oromoo gidduutti keessumattu namoota muraasaan uumamaa jiru baay'ee isa yaadessaa jiraachuu isaa ti.Kanarraa kan ka'e Ayyaanaan rakkoon kun akka hin babal'anne gochuuf tattaaffii cimaa taasisaa jiraachuu isaa ti.Kanaaf kanarraa wanti hubachuun danda'amu Ayyaanaan tokkummaa saba isaatiif halkaniifi guyyaa kan tattaafatu ta'uu isaa ti.Kun kan agarsiisu namoonni amala akkanaa qaban hawaasa keessa bal'inaan kan jiran ta'uu isaanii ti.Fakkaattoonni bifa kanaan uumamanii asoosamicha keessatti haala kanaan dhiyaachuun seenichi dubbistoota biratti amanamummaa akka argatu taasisa.

Akka walii galaatitti gaheen asoosaan Ayyaanaadhaaf kennuun armaan olitti ibsaman boqonnaalee hunda keessatti kan calaqqisan ta'uu isaa ti.Kanaaf Ayyaanaan nama amala turaaleessa qabu jechuun ni danda'ama.Kun immoo asoosamichi qabatamummaafi fudhatamummaa akka argatu taasisa.

b. Fakkaattota xixiqqoo yookaan diriiraa

Asoosama tokko keessatti warreen fakkaattota xixiqqoo jedhaman kanneen gahee muraasa qabanii dha.Fakkaattiiwwan kunniin battaluma seenicha keessatti hirmaachuun jalqabaniin eenyummaafi maalummaan isaanii baramuu dha.Fakkaattiiwwan xixiqqoon asoosama kana keessatti argaman:Marartuu,Eebbisaa,Annanee,Dhaabaa,Zarihun, Obsee, Amartii,Gammadaa,Alamaayyoo, Heelen, Margituu, Leemmanee, Deenis, Stiiv,Bariitee, Eda'oo,Imaanaa, Biiftuu, Bilisee, Hiikaa, Margee,Biqilaa, Biraasaa, Duulaa,Leensaa, Tarreessaa,Hundee,Asteer,Milkeessoo, Taliilaa,Kiim,Soolan,Raahel,

Roobduu, kumalaa, Meeroon, Ediwwardi, Maaksuweelii fa'a maqaa dhahuun ni danda'ama.

➤ **Akkaataa Asoosaan Fakkaattiiwwan Xixiqqoo Uumee Dhiyeesse**

Fakkaattiiwwan kunniin asoosamicha keessatti amalaafi bifa akkamiin bocamanii akka dhiyaatan haala armaan gadiitiin ibsameera.

- Fakkaattiiwwan xixiqqoo keessaa Marartuun warreen kaan caalaa boqonnaalee hedduu keessatti argamuun gahee ishee bahaa kan turtee dha. Bifaafi amalli isheen asoosamicha keessatti qabdu haala armaan gadiin dhiyaateera.

Fakkeenya-1

Intala dheertuu miidhagduu, luuccaan dabbasaashee wal mare duugda isheerra ciisu, intala asheeta atoomtuu, kan yoo hidhiishee ilkaan isheerraa soqoltu addeenyi ilkaan isheetii onnee namaa harcaasee mul'ata milluutti hanbisu. Bareedinni qaama ishee kan asitti hafee hinqabne. Yoo deemtullee lafa bareechiti. Konkolaataa karatti cinaatti buttee yoo keessaa buutee itti adeemtu, Eebbisaan badii dhaqabe sana dagatee intala ilaalee hafe. Fuula isheerraa haalli aarii yookaan dheekkamsi hin mul'atu. Inni garuu na'eera. Diimina ishee ilaalee hidda dhalataa Laatiinoo yookaan makaa Arabaa kan of keessaa qabdu itti fakkaate...." Eebbisa nagaan gaafattee gara konkolaataa isheetti achi deebitee bakka hanqooqame sana gadi jettee ilaalte," Marartuun. (fuula 80)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Marartuun hojjaan dheertuu, dabbasaan ishee luuccaafi dheeraa ta'uu, ilkaan ishee immoo baay'ee adiifi bareedaa ta'uu isaa ti. Dabalataanis diimina isheerraa kan ka'e Araba kan fakkaatuufi obsa qabdu ta'uu ishee ti.

Fakkeenya -2

"Mee inni kun nu gidduutti rakkoo uumeeraa laata jedhii yaadi. Mee akka isa yeroo dur jalqaba wal beektanii sana yeroo kee kenniifiitii waliin dabarsuu yaali, Eebbisa. Otuma waa heddutti qabamtuu isheefis yeroo qabdu gidduu dhaa hiriif. Fuudhii mana fiilmii gaali. Miidhagina ishee itti himi. Wanta diidaa dhageessu, kan namni odeessu, siin sodaa akka isheen dhiira biraa waliin haasoftuuf qaawwa hin saaqin. Wajjiin qoosi. Kan isheen jettuuf bakka kenni. Kana hundarra ceetee yoo amalli ishee ammallee hin jijjiiramu ta'e dhuguma rakkoon ishee waan biraa jechuu dha," jetteen Marartuun.

"Haa ta'u" jedhee boquu oliifi gadi raasee hafuura dheeraa baafate. "Baay'ee galatoomi Marartuu. Jireenya koof akkas dhimmamtee, yeroo kee na

wajjiin dabarsuu keetiif galati koo daangaa hin qabu!”jedhee, onneesaarraa galateeffate.(fuula 193)

Waraabbiin armaan olii kun Marartuun waldhabbii Eebbisaafi Aannanee erga dhageesseen booda rakkoo isaanii kanaaf ka’umsa ta’uu danda’a jettee waan yaadde yemmuu Eebbisaatti himtuufi gorsitu agarsiisa.Kun immoo Marartuun nama rakkoo namaatiif dhiphattu ta’uu ishee nu hubachiisa. Kun ta’uu kan danda’eef Marartuun gaafa Eebbisaan sababii aarii haadha manaa isaa Annaneetiin ka’e, konkolaataan isaa kan isheetiin yemmuu walitti bu’u, Marartuun akka tasaa wal baran.Wal barumsi isaanii kun immoo akka walitti siqan taasise.Walitti siqeenya isaanii kanarraa kan ka’e, Marartuun rakkoo Aannaneefi isa gidduu ture furuudhaaf carraaqqii cimaa gochuu ishee ti.

- Fakkaattota xixiqqoo keessaa tokko Zarihun.Amalli Zarihun asoosamicha keessatti ittiin kalaqamee dhiyaate kan armaan gadii ti.

Fakkeenya- 1

Nama qaama durbaa har’a hammatee bule,bor itti hin deebine.Bara isaa akkanaa dhiibaa jiraata, Zarihun.Jireenyi isaa jireenya nama abdii kutee malee,jireenya nama borii jedhee egeree isaa yaadaa jiraatu hin fakkaatu...Mitis...

Erga biyyaa ba’etii guyyaa tokko waa’een maatii isaatii isa dhiphisee yookaan yaaddessee hin beeku. ‘Ani duunan’ jette harreen akkuma jedhan,innis jiruunyuma dhuunfaa isaa jiraata malee,waa’een namaa isaaf bakka hin qabu.Miirri dhiirummaa isaa hundi bittaa shamarranii jala jira.Hawaasa keessa jiraatu hin beeku.kan inni hojjatuuf, kan inni dadhabuuf shamarraniif>Nama torbaan tokkoof qullaa dubartii hin argin yoo ture dhukkubsatu.(fuula 22)

Waraabbiin kun Zarihun nama dubartoota hedduu waliin hariiroo badaa qabu ta’uufi jireenya boruutiif kan hin yaanne,jireenya har’aa qofaaf kan yaadu ta’uu isaa ti.Kana jechuun Zarihun waan hojjatu hunda dubartootarratti kan fixu ta’uu isaati.Yaada kanarraa akka walii galaatti wanti hubatamu Zarihun amala namoonni dhugaan addunyaa kanarra jiraatan qaban keessaa tokko calaqqisiisuu isaa ti.

Fakkeenya- 2

“Homaa miti,namni si komatu hin jiru.Har’aaf yoo siree koorra bulte.Gola darbii rafi.Ani asumanan gadi ciisa,” Jedhee,gara mana dhiqannaatti darbe,

Zarihun. “Dhimman urgaa shamarranii foolii fuudhaa buluuf hinqabu. Asuman rafa soofaa kanarra ,” jedhe Oliqaan. (fuula 56)

Fakkeenya – 3

Zarihun akka amala isaa shamarran qabatee galeera. Ammaa amma kutaan ciisicha Zarihun banama. Qaawwa manichaa keessaan urgaan naddii funyaanitti hintolle gara kutaa Ayyaanaatti yoo as bubbisu nagaa dhabe. (fuula 111)

Waraabbiiwwan armaan oliirraa wanti hubatamu Zarihun nama sagaagalummaa baay’isu ta’uu isaa ti. Kun immoo Hiriya isaa kan ta’e, Ayyaanaa kan mana tokko keessa waliin jiraatanillee jeeqaa jiraachuu isaa agarsiisa. Kanarraa wanti hubachuun danda’amu namoonni amala Zarihun fakkaatu qaban hedduminaan hawaasa keessa jiraachuu isaanii ti.

- Fakkaattiiwwan xixiqqoo asoosama dhoksaa jireenyaa keessatti argaman keessaa tan biraa Asteer. Amalli Asteer asoosama kana keessatti qabaatee dhiyaatte kan armaan gadii ti.

Fakkeenya - 1

“Ganama muummeen lafaa amuummachuu jalqabdu sanaan paaneeraa keessatti intalan adii tokko waliin gurra jala wal bu’anii hasaasu. Lammii Eeshiyaa fakkaatti. Ani dhimmaaf ba’een achumaan buna qabacchuuf Paaneeraa seene. Kan si ajaa’ibu ammoo nama sitti fakkaatti seetee!” jettee kikkistee kolfaa, “Aannaneen haa duutu uffannaatu nama ishee fakkeesse malee nama sitti hin fakkaattu. Inni taa’ee waan ta’e itti hasaasa. Isheen immoo ijaawwan isaa keessa ilaalaa hanga lafti sosso’utti qasaatee kofalti. Harka ishee qaqqabaa sukkumaa waa itti himee ishee kofalchiisa. Nama hin se’in intaluma Eeshiyaa argaan namatti hin tolle takkaa bari. Inni kan na arge natti hin fakkaatu. Dubbisee qaanessuuf jedhee dhiise. Jalqaba Eebbisiin natti hin fakkaanne ture. Isa ta’uu yoon baru garuu duugda kootu na dhimmise. Ani silaayyuu dhiira hinamanuu isa argeemmoo...” jettee achumaan sagalee balleffatte. Asteer kan itti himte Aannaneef yaaddee osoo hintaane Alamaayyooof haala aanjessuuf akka ta’e garaan ishee ni beeka. (fuula 74-75)

Waraabbiin armaan olii kan agarsiisu Asteer hiriya Aannanee bakka hojiiti. Haata’u malee waa’ee Eebbisaa, dubbii sobaa Aannaneetti himuun Eebbisaa fi Aannanee walitti buusuudhaan, Aannaneen aariidhaan Alamaayyoo waliin hariiroo jaalalaa akka jalqabdu gochuu dha. Achuma keessa isheenis maallaqaafi sadarkaa guddina hojii Alamaayyoorraa argachuuf. Kanaaf Asteer nama jireenya dhuunfaa isheetiif qofa yaaddu

ta'uu ishee ti.Dabalataanis Asteer nama namaa yaadu fakkaatee nama daba namarratti hojjattuu dha.As irraa wanti hubatamu Asteer gahee asoosaan keenneef fiixaan baasuu ishee ti.

Fakkeenya- 2

Asteer gama isheetiin maal irra akka ga'an dhaga'uuf jarjarteetti.Isaaf sagal kaatee sagal teessi.Diriirfattee kaatee kottoonfatti.Kaatee hiixattee immoo deebitee teessi.Yoo Alamaayyoon milkaa'e isheefis milkoomina.Gurri ishee aaga dhaga'uuf bilbila isaa eeggatti.(fuula 79)

Fakkeenya – 3

Asteer waan Aannaneefi Alamaayyoo gidduutti uumame yoo dhageessu qaamatu ishee suukanaa'e.Ni naate.Alamaayyoon galgala edaa isaafi Aannanee gidduutti waan uumame tokko otuu hin dhoksin tartiibaan itti hime.

“ Maaliif Alamaayyoo? Maaliif kana goote? Kan waan sirrii hojjatte sitti fakkaataa, kana gochuu keetiif?”jette harka ishee asiifi achi dadarbachaa. Hiddi nafa isheetii ka'ee kan gogaa qaama ishee tarsaasee keessaa ba'uuf jedhu fakkaata ture,Asteer.(fuula 188)

Fakkeenyonni armaan olii kun Asteer dubartii bultii namaatiif dhimma hinqabne, faayidaa dhuunfaa isheetiif jecha jiraattu ta'uu ishee ti.Kana kan Aannaneen abbaa manaa akka qabdu osoo beektuu hoogganaa ishee kan ta'e obbo Alamaayyoofi ishee (Aannanee) walitti fiduun sadarkaa guddina hojii argachuuf yaaluu ishee ti.Gama biraatiin karoorri isheen baafatte galma ga'uu dhabnaan garmalee aaruun isheellee kanuma mirkaneessa.Kanarraa wanti hubatamu Asteer ofittoota'uu ishee ti.

- Fakkaattiiwwan xixiqqoo keessaa Aaddee Margituun amala nama qabeenyaan isaaniin hin ginneefi hawaasa naannoo biratti beekumtii hin qabne kan hin kabajne ta'uudhaan kan uumaman.Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

... Barachuun gaarii dha.Waan barachuu fakkaate hinjiru.Haa ta'u malee gaa'ila jechuun salphaa miti.Dhiiraafi durba taanee waan uumamne qofaaf kan walitti gallee waliin wajjiin jirannu osoo hin taane, gaa'illi dhoksaa baay'ee of keessaa qaba.Oromoo ta'uufi kaayyoo qabaachuun qofti ulaagaa gaa'ilaa hin guutu.Intala eenyuu ti? Ilma eenyuu ti jedhee wal gaafata.Sanyii walii, qaccee walii, hidda walii wal iyyaafata.Ilmi tumtuu intala balabbaataa

fuudhuun safuu dha.Intalli faaqii ilma abbaa qoroo hin kajeeltu.Hiree ofii, bakka ofii beekuun gaarii dha.

Qarshii bunaa,qarshii mana daadhii,qarshii hooteelaa,qarshii isa suuqii irraa galu taa'anii lakkaa'uu malee hamilee namaa eeguufi nama qabeenyaan isaan hin gitne kabajuun kan keessa isaaniitti one harmeen Ayyaanaa,taa'anii godaannisa madaa Yaadanii durii horfuutti ka'an. (fuula156)

Waraabbiin armaan olii kun haati Ayyaanaa Aaddee Margituun nama qabeenyaafi maqaa isaanii qofaaf dhiphatan malee hamilee namaatiif dantaa hin qabne ta'uu isaanii mul'isa.Kana jechuun nama hiyyeessa ta'eefi qabeenyaan isaan hin ginneef kabaja tokkollee kan hin qabne ta'uu agarsiisa.Gama biraatiin Aadde Margituun nama fuudhaafi heerumnis qabeenya irratti hundaa'ee raawwatamuu qaba jedhanii amananii dha.As irraa wanti hubatamu namoonni amalaafi ilaalcha akkanaa qaban hawaasa keessa jiraachuu isaanii ti.

Walumaa galattii barreessaan asoosama Dhoksaa Jireenyaa amala, bifa, sansaka, gochafi kan kana fakkaatan adda addaa kan namoonni dhugaan addunyaa kanarra jiraatan calaqqisiisan gonfachiisuun uumuun ergaa adda addaa gama isaaniitiin dabarsuu yaaleera.

3.1.4. Qaaccessa Ija Seenessaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Seenaan Asoosama Dhoksaa Jireenyaa ija ramaddii sadaffaan kan dhihaate yemmuu ta'u,seenessaan isaas ramaddii sadaffaa hunda beek dha.Seenessichi harka caalu goobangaleessa asoosamichaa kan ta'e,Ayyaanaa irratti xiyyeeffachuun seenicha dhiheessa.Seenichi ija ramaddii sadaffaan dhiyaachuu isaa ragaalee asoosamicha keessaa fudhatamuun armaan armaan gadiitti dhiyaatan ilaaluun ni danda'ama.

Jalqabaa kaasee hanga dhuma asoosamichaatti, seenessichi miira keessoo fakkaattiiwwanii fi yaada sammuu fakkaattiiwwanii keessa jiru dubbisuun yeroo seenessu mul'ata. Kun ammoo amala ija ramaddii sadaffaa waa hunda beekaa dha.

Fuula jalqaba asoosamichaa irraa kaasnee hanga fuula jahaatti yoo ilaalle dhimma kana sirriitti hubachuun nidanda'ama. Seenessichi goobangaleessa asoosamichaa, Ayyaanaan haleellaa Fulbaana 11 bara 2001 Ameerikaa keessatti gamoo lakkuu irratti raawwatame yemmuu argu yaada inni sammuu isaa keessatti deddeebisuufi miira keessa isaatti uumame yeroo seenessu argina.Keessoo miiraafi sammuu namfakkichaa

dubbisuudhaanis sodaafi dhiphina isaa akkasumas ijjannoo inni balaa sana jalaa ba'uudhaaf taasise tokko tokkoon seenessa.

Haaluma walfakkaatuun,seenessichi miiraafi yaada sammuu Ayyaanaa keessa jiru dubbisuudhaan bal'inaan dhiheessa.

“Kan qabsoo keenya gaadi’e ...Inni ummata keenya gargar qoode... Inni tokkummaa saba keenyaa laaffise ... wal qabannee takaallaa gabrummaa keessaa hikkaanee akka hin baaneef kan nu hidhe waan biraa osoo hin taane,kunoo ilaalcha asuma xarapheezaa tokkotti naannoofnee otuu waliin nyaannee dhugnuu,akka nuti walii hin galle nu godhe kana dha,”jedhe, Ayyaanaan keessa isaatti.Gungumaa qofaa haasa’a, gara konkolaataa isaatti miila fudhate.“Yoom laata” jedhe keessa isaatti.Yoom laata addaaddummaan keenya akka asxaatti,tokkummaan keenya immoo akka faayaatti kunuunfamee waldandeenyee,kan waliin jiraannu?Kaayyoo...ganamaa...kaayyoo-galgala... walabummaa... bilisummaa...”Hafuura dheeraa baafatee bitaa mirgatti boquu isaa raase. (fuula 13)

Haaluma kanaan,seeneessichi Ayyaanaan walii galuu dhabuu Dhaabbilee Oromoo gidduu jiru kaasee yemmuu inni qophaa isaa haasa’u biratti argamuun yaada sammuu isaa keessa deddeebi’aa tureefi miira inni keessa ture tokko osoo hinhambisin seenessa.

Akkasumas,Ayyaanaan intala miidhagduu Waashingtan Diisii Daandii ‘U’ irratti argee jaallate,Marartuu ilaalchisee miira keessa isaatti dhaga’amuufi qofaa isaa ta’ee yaada inni waa’ee ishee sammuu isaa keessa deddeebisu bakka addaaddaatti yeroo seenessu nimul’ata.Fakkeenyaaf,seenessa(fuula 20,162,163,180,197) irratti argaman eeruun ni danda’ama.Mee kanneen keessaa muraasa waraabbiiin haa ilaallu.

Urjooleen samii akka dhiilgee boqqoolloo garaa waaqaa bifaan kuulanii mul’atan sun qalbii namaa hatu.Duumessi miidhagina isaanii kana dhoksuuf waldhaansoo isaan qabu keessaa achii as baba’anii dachii gadi ilaalanii kolfu...Ni qummaadu... kolfa uumaa
“ Si’i Ayyaanaa!”
“ Maal naan jette?”ijaawwan isaa urjii samii irratti gatee waamicha
Keessa isaa owwaate.
“ Intala kana dhuguma jaalattamoo?”
“ Maal jechuu dha? Kana hin beektuu?”
“ Yoom ibsitaaf ree akka jaalattu? Yoom itti himta?Moo wajjiin nyaattee,
Duddee nagaa itti dhaamtee galuu qofaa?
“ Afachuu hin jarjarin!Waan hundumtuu yeroo qaba.”
“ Ammas gaabbii dabalachuuf moo?Dhiisi... Dhiisi Ayyaanaa sitti hafuu ishee wayyaa! (fuula 163)

Waraabbiin armaan oliis seenessichi keessa Ayyaanaa dubbisuudhaan miiraafi jaalala inni Marartuuf qabu, isa kana akka hinibsanneef wantoota sodaa keessa isaatti uuman dubbistootatti yeroo himu agarsiisa. Kunis, seenessichi seenessaa ija ramaddii sadaffaa hunda beek ta' uusaaf ragaadha.

Gama biroon ammoo, seenessichi goobangaleessa asoosamichaa qofa osoo hin taane fakkaattiiwwan biroos keessa sammuu isaaniifi miira isaanii dubbisuuf ga'umsa qaba. Kanas, yaada armaan gadii keessatti ilaaluun ni danda'ama.

Annaneen Alamaayyoo of fuundura keessee yaada isheen wal loluu jalqabde. 'Jedhii homaa miti' jedhee miirri oofee, fidee asiin ishee ga'e bakka lamatti wal hiree, deebi'ee qoree walitti ta'ee wal waraanuu eegale. 'Isin haa ga'u! Narraa callisaa eegaa! Daba natti hin naqinaa!' akka keessa ishee dheekkamuu taate. Yoo isheen keessa isheetiin ciigaddu, Alamaayyoon immoo miidhagina ishee kana ofi cinatti ilaalee yaadaan uffata irraa soqolee qaama miidhagaa kana yaadaan qaqqaba. Guntunni ishee qadaada ullee fafakkaatan yoo hawwiin laphee isaa tumatanii miira keessa isaatii danabsantu itti mul'ata. (fuula 79)

Kunis Aannaneen osoo abbaa manaa qabduu Alamaayyoo waliin hariiroo jaalalaa eegaluu yeroo deemtu, yaadniifi miirri ishee bakka lamatti qoodamee yeroo walmormu agarsiisa. Kanarraas, seenessaan waa'ee fakkaattiiwwan hunda kan beekuu, yaadaafi miira keessa isaanii jiru illee dubbisuuf ga'umsa akka qabu hubachuun kan danda'amu dha.

Seenessaan asoosama kanaa wanta fakkaattonni qofaa isaanii, bakka namni isaan hinarginetti raawwatanillee seenessuuf ga'umsa qaba. Kunis ammoo ga'umsa ija seenessaa ramaddii sadaffaa hunda beek qabu keessaa isa tokkodha. Kanas kan mirkaneessan ragaalee asoosamichaa keessaa waraabuun ilaaluun nidanda'ama.

Gocha fakkaattonni qofaa isaanii, bakka namni hinarginetti raawwatan keessaa tokko gocha jaalalaati. Seenessichis asoosama kana keessatti bakka garaa garaatti gocha jaalalaa, fakkaattonni kophaa kophaa isaaniitti raawwatan yeroo seenessu ni mul'ata. Fakkeenyaaf, (fuula 103) Gammadaafi Amartiin mana jireenyaa isaanii keessatti waan raawwatan akkasumas (fuula 219) Ayyaanaafi Marartuun hooteela keessatti gocha isaan raawwatan bakka qofaa isaanii jiranitti argamuun miiraafi gocha isaan dhoksaan raawwatan seenessuuf ga'umsa inni qabu mul'isa.

Walumagalatti, ibsa waa'ee itti fayyadama ija seenessaa asoosama Dhoksaa Jireenyaa ilaalchisee armaan olitti kennamerraa ka'uun, seenessichi dandeettii 'akka Waaq' qabachuu isaa hubachuun ni danda'ama. Kunis, waa'ee fakkaattiiwwan hunda beekuufi gochawwan bakka kamittiyyuu raawwataman arguu akkasumas beekuuf ga'umsa akka qabu agarsiisa. Kanaafuu, ija seenaan asoosama Dhoksaa Jireenyaa itti seeneffame ija ramaddii sadaffaa hunda beekaa dha jechuu nidanda'ama .

3.1.5. Qaaccessa yoomessa asoosama *Dhoksaa Jireenyaa*

Yoomessi jechoota yoom fi eessa jedhamanirraa kan ijaaramee dha. Jechi yoom jedhu yeroo wajjiin jechi eessa jedhu immoo bakka yookaan iddoo wajjiin kan walitti hidhamee dha.

a. Yeroo

Yeroon bara yookaan bara seenawaa namfakkiiwwan seenicha keessatti argaman sun itti jiraatan, bara seenaan asoosamicha keessatti ibsame itti dalagame; tibba ykn waqtiilee seenaan asoosamichaa itti dalagamefi namfakkiiwwan keessa jiraatan; Akkasumas guyyaa yookaan halkan seenichi itti dalagame hunda of keessatti hammata. Yeroon asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessa jiran keessaa muraasni kanneen armaan gadii ti.

Fakkeenya - 1

...Ganama sanaan utubaa bantii waaqaatii foxxoqee cabbii akka daakuu boqqoolloo lafatti gadi harca'u san keessa, Ayyaanaan harka isaa lachan kiisii surree isaa keessa gadi awwaalee fiigee Staarbaaksii seene. Akka amala isaa ganama sanaan otuu waan ciniinamu gara afaanitti hin deeffatin buna bulluqa qabatee taa'ee daawitii foddoo keessaan diida diida ilaala. Yaadi isaa inni boqonnaa isaa hinlaanne, inni yoo inni gara sireetti adeemu, waliin siree yaabbachuu jalqabe, inni yoo inni karaa adeemu wajjiin xaxatee manaa ba'u sun ganama sanaan Silver Springitti faana wajjiin achi ba'e. Silver Springi qe'ee hoo'ituu kutaa biyya Meeriilaandi, aanaalee Mongomerii keessatti argaman keessa tokko. (fuula 16-17)

Yaanni kun Ayyaanaan yeroo hunda ganama ganama nyaata osoo hin nyaatin buna kan dhuguu ta'uu isaa ti. Gama biraatiin immoo ganama sanaan yaanni Marartuu boqonnaa isa dhoowwu agarsiisa. Kana malees yeroon kun waqtii cabbiin garmalee itti baay'atu ta'uu isaa ti.

... Ji'i kun jalqaba ji'a bonaa ti. Jireenyi qorra gannaaf diilallaan suukanoofte suuta tirachaa turte, battala saffisaan dabalti. Dardarriifi dargaggeessi qabbana bonaan da'atanii baaqqee walitti haguuganii gaaddisa mukaan da'atanii qabdoo taa'u. Ji'a kana ijji bunaa akka goraa bilchaatee mul'ata. Mukooleen bunaa ijaawwan bunaa baachuun itti ulfaatee akka loon dorrobdee lafa ga'anii, bargaaganii yoo ija naqatan, qotee bulaatti quufatu dhaga'ama. Buna dhufe-ga'e bargaage jedhee dhaadatu waliin magaalaan Gimbii jijjiirama jalqabdi. Buna funaanuuf Goojjamooti gara Gimbiitti yaa'uu eegalu. Yoggus gabaan farsoollee ka'ee ijaajja. Xaasaan karaa duraa ijoolleen dhiitaa adeemtu mukatti rarraatee kabaja argatti. Urgaan bookaa qe'ee dammaqsuutti ka'a. (fuula 142)

Yaada armaan oliirraa kan hubatamu jiini kun yemmuu waqtiin gannaa waqtii bonaatiif iddoo gadi lakkisuu dha. Waqtiin kun yeroo dardarriifi dargaggeessi jaalala walii qaban itti ibsatani akkasumas sirni gaa'ela itti raawwatamuu dha. Dabalataanis waqtii bunnii itti ga'uufi hawaasni Gimbiifi naannoo ishee maallaqa baay'ee itti lakkaa'u ta'uu isaa ti. Waqtii kana keessa ture Ayyaanaafi Yaadaniin gara Gimbii cidha obboleettii isaa Bultuu kan deeman. Kanaaf as keessatti yoomessi jechoota miidhagoo ta'aniin ibsamuun isaa asoosamichi miidhagina akka argatu taasiseera.

Akka walii galaatti waraabbiiwwan armaan olii kanarraa wanti hubachuun danda'amu bonnifi ganni akkasumas gochoonni achi keessatti raawwataman yeroo asoosamichaa kan agarsiisan ta'uu isaanii ti.

b. Bakka

Bakki iddoo seenichi itti raawwatameefi namfakkiiwwan seenicha keessatti argaman keessa jiraatanii dha. Wantoonni bakka keessatti hammatamuu danda'an haala teessuma lafaa, uumama naannoo, manni jireenyaa, waajjirri adda addaa, manneen barnootaa, lafti gabaa, bakki bashannanaa, meeshaaleen namoonni sun itti fayyadaman, konkolaataawwan adda addaa, daandiiwwan wkf. Iddoon seenaan asoosamichaa itti raawwate keessaa muraasni: Adams Morgan, Meeriilaand, Niiwu Yoork, Garba Atilaantikii, Staarbaaksii, Silver springi, Finfinnee, Adaamaa, Gimbii, Keenyaa fa'a maqaa dhahuun ni danda'ama. Bakki seenaan asoosama dhoksaa jireenyaa itti raawwataman kanneen haala armaan gadiitiin dhiyaatanii dha.

Fakkeenya - 1

... Mana Tarreessaa keessatti wantoonni mul'atan diidaa yoo ol seenan harka bitaa irratti barcuma soofaa nama afur baatu tokkoof, harka mirgaan immoo kan nama lama baatu soofaa biraa, gidduu soofaa sana lamaanii xarapheezaa bunaa miidhagduu gabaabduu tokkotu buufatee jira. Harka bitaa gama keessa, televiziyoonii abbaa inchii 31 tu ijaajja. Televiziyoonii sanarra suuraan harmee Tarreessaafi abbaa isaatu fagootii ija namaa hata. Suuraa dulloomaa. Namoota raagan. Fuula isaaniirratti umriin bo'oo baasee, ijoolleen hundi irraa yaa'anii qofummaafi aariin umriin da'atee mana irratti ijaarrateera. Rifeensi bukoo adii fakkaatan sun bifa suuraa sanaa wajjiin walsimatee yoo itti siqan malee rifeensa ta'uu beekuniyyuu namatti cima. Qabeenyi harkatti qaqallatee hanga tokko Tarreessaatuu harka irra qabee jiraachisa. Bakka televiziyooniin sun ijaajju harka bitaan baataa kitaabatu mul'ata. Kitaabota qalbiin Tarreessaa sooratan isaan tarreeffamanii jiran sana ilaalanii baruun kan daran cimuu miti. Kitaabota polotikaa biyyoota adda addaafi akkasumas kitaabota hayyoota Oromootiin barreeffaman yartuutu tarreeffamanii mul'atu.

(fuula 36- 37)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu meeshaaleen mana Tarreessaa keessatti argaman soofaa, xarapheezaa bunaa, televiziyoona akkasumas kitaabota adda addaa ta'uu isaati. Kunniin immoo yoomessa keessa bakka keessatti kanneen hammatamuu danda'anii dha. Waraabbii kanarraa akka walii galaatti wanti hubatamu manni Tarreessaa maal akka fakkaatuufi meeshaaleen manneen sana keessatti argaman maal maal akka ta'an bal'inaan ibsamuu isaa ti. Haala kanaan ibsamuun isaa immoo ulaagaa yoomessa keessaa bakki guutuu qabu guutee argamuu isaa ti.

Fakkeenya - 2

Manichi baay'ee dulloomeera. Jiraattonni Appartimentichaa irra jireessi koolu galtoota lammii Afrikaa waan ta'aniif, yogguu Appartiimenticha sana keessa seenan foolii nyaata aadaa Afrikaatu qirimbiisa. Appartimentiin 'Beelfoord Taawors' qarqara daandii guddicha 'New Hampshire' jedhamu irratti argama. Fooliin qurxummii kan appartimentichi galaana irratti ijaarame fakkeesseera. Keenyaan manichaa foolii sanaan qoraasamanii ciinca'u. Maashinooti qodaa dhiqan, meeshaaleenkutaa bilcheessoo, diilalleessaan, kan ittiin qabbanhoyii manichaa to'atan, walumaa galatti meeshaaleen manichaa Appartimentii sana wajjiin kireeffaman marti, manicha waliin dulloomanii kan aaromsaaf aadan fakkaatu. Barandaan manichaa mukarraa hojjatame sunillee bifa jijjiirratanii gam tokko tokkoon caccabutti ka'aniiru. Gandaan keessatti qaama dhiqatanillee dulloomurraa kanka'e dammeessa'ee bifa jijjiirrateera. Gammadaan yoo gadi ba'ee deebi'u Appartimenticha sana keessatti afaan inni dhagahu afaan biyyoota Afrikaa biroofi afaan Amaaraa waan ta'eef Ameerikaa dhufuusaa amanuu dhumtiyyuu itti hin cimin hin hafne. (fuula 37)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu appaartaamaa Gammadaan keessa jiraatu keessa namoonni jiraatan hedduun isaanii koolu galtoota lammii Afrikaa waan ta'aniif, nyaanni aadaa Afrikaa gosa adda addaa jiraachuu isaa ti. Maashinoonni meeshaa dhiqan, meeshaaleen kutaa bilcheessoo, diilalleessaan dudulloomaa ta'uu isaanii ti. Kanarraa wanti hubatamu yoomessa keessatti bakki wantoota of keessatti hammachuu qabu keessaa muraasni kanneen armaan olitti ibsaman ta'uu isaa ti.

Fakkeenya - 3

Qe'ee dirrisaafi ummataan dhiphatte Siilver Sprriing keessaa ba'anii yoo daandii jalqaban kan harka ballisee isaan simate qilleensa qulqulluu baadiyaa Meerilaand ture.

Fardooleen qaamni itti ulfaateefi ojjaan dhedheeroo karra qalaadii ballaa isaaniiif daaggeffame keessa oliif gadi biddiiqu. Loon bifti dhiilgee walirraa faffagaatanii tikee malee marga walabaan dheedu. Konkolaattonni marga haaman, kumbaaynarootaafi tiraaktaroonni qonnaa mana qotee bulaa jala akka dibichaa dhadhaabbatanii fagoorraa mul'atu. Manneen mimmiidhaagoo baadiyyaa wal irraa faffagaatanii jiran sun marga magariisa, boqqoolloo sandaabbeefi lafa qonnaa ballaadhaan marfamanii fageenyaarraa qalbii namaa hawatu. Qe'ee miidhagaa... Urgaa uumamaan... Qalbiin Ayyaanaa ximbiriirtee gara baadiyaa Gimbiitti qajeele. Baarmeexaa meexxii kan mataarraan ol dheeraa kaawwatanii, areeda isaanii ilmoo re'ee isaan fakkeessu sana qubaan filaa, lafoo kan adeeman lammiiwwan Hamiish darbanii darbanii yoo mul'atan malee bakki kun kan horii manaafi biqiltuu qofaaf hayyamame fakkaata. (fuula 209)

Yaanni armaan olii kun iddoon bashannanaa Ayyaanaafi Marartuun deeman baadiyaan Meeriilaandi: qilleensa qulqulluu, fardoolee dhedheeroo, loon bifadhiilgee, kumbaaynaroota tiraaktaroota qonnaa, manneen mimmiidhaagoo, Boqqoolloofisandaabee kan keessatti argaman ta'uu isaa ti. Inni kun immoo Ayyaanaa gara magaalaa Gimbiitti akka yaadan godaanu taasise. Kanarraa wanti hubachuun danda'amu bakki bashannanaaf Ayyaanaafi Marartuun deeman iddoo baay'ee nama hawatu ta'uu isaa ti.

Gabaabumatti wanti yaada kanarraa hubatamu bakki wantoota iddoo sanatti argamanfi gochoota achi keessatti raawwataman hunda kan of keessatti hammatu ta'uu isaa ti.

c. Yoomessa hawaasummaa

Yomessi hawaasummaa namfakkiiwwan seenicha keessatti qooda fudhatanfi hawaasni naannoo sanaa haala akkamii keessa akka jiran kan agarsiisuu dha. Kunis gadda,

gammachuu, roorroofi dhiibbaa hawaasicha keessatti calaqqisu of kessatti kan hammatuu dha.Yoomessi hawaasummaa akka fakkeenyaatti asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessaa fudhatame akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Fakkeenya - 1

... Eebbisaan yoo Biqilaan haasaa isaa xumuru .“Gara biyya ofiitti deebi’anii galuun mijatee jennaan hawwii dhuma hunda keenyaa ti. Namni bara isaa guutuu gabrummaa biyya ambaa keessa jiraachuu hawwu kan jiru natti hin fakkaatu. Kanan biyya kootti deeb’iee galuu garuu,waamicha sirnaan kaleessa balaaleffacha ture simadhee ta’uu hin qabu. Mootummaan kaleessa hiraarsee, dararsee, dhiphisee,hidhee, fira koo yookaan hiriyyoottan koo anarraa dhabamsiisee,anaa immoo eenyummaa na yakkee biyya koorraa na fageessee, har’a yoo kadhatee affeeree,kabajee na deebisuuf abbalu,bu’aa mootumichi kana keessaa argatu hubachuun dhibdee natti hin ta’u. Aggaammii lubbuu korratti fuulleeffate, du’a jireenya koo irratti xiyyeeffate jalaa miliqee, deebi’ee tooftaa biraan kiyyoo isaanii seenuun sirrii miti.Sirni kaleessa lubbuuf nama barbaadu har’a tooftaa addaa jijjiiree namatti siqu ‘maaliif?’ jedhanii of gaafachuutu namarra jiraata. Kan gabroomfatee bare yoomillee gabroomfachuuf ciisee hin bulu.(fuula 117)

Fakkeenya - 2

“ Biyyi nagaa dhaa?” ittiin jette deebistee.

“ Nagaa maaltu jira? Ummati rakkina guddaa keessa jira. Jireenyi itti

Cimeera. Kanarra darbee hidhaatu jira,” jedhaniin, televiziyoonii

Keenyaa manaa irraa wacaa jiru irratti gurra gatanii.

“ Haaluma si’anaa kanaafimoo waan biraa dha.”

“ Sodaadhuma, yaa Soorettii koo! Jarri kan saree maraatu ta’anii kan qabanii kan gadi dhiisan wallaalaniiru.Ummata ofiifuu waan nyaatu dhabe kana ‘boondii’ bitaa jedhanii gidirsaatu jiru.Isan achi ka’e kana oduun isaanii waa’ee Abbayyaa qofa. Anga’ooti mootummaa yoo qufa’anillee ‘Abbaay si haa maaru’ waliin jechuutu isaan hafe,” jedhaniin. (fuula 309)

Waraabbiiwwan armaan olii kun siyaasni biyya Itiyoophiyaa keessa jiru baay’ee rakkisaa ta’uurraa kan ka’e namoonni biyya alaa jiran gara biyyaatti deebi’anii galuuf sodaa qabaachuu , kanneen biyya keessa jiran ammoo rakkoo guddaa keessa jiraachuu agarsiisa. Kanarraa wanti hubatamu dhalli namaa biyyuma itti dhalate keessatti akka lammii lammataatti ilaalamaa jiraachuu isaa ti.

Walumaa galatti barreessaan asoosamichaa yoomessa biyya keessaafi alaatti gargaaramuun seenicha ibsuuf yaaleera.Yoomessichas jalqabarratti bakka tokkotti waan jiru hunda dhiyeessurra suuta suutaan boqonnaawwan adda addaa keessatti ibsuun isaas

asoosamichi dubbistoota akka ofitti hawatu taasisuu keessatti shoorri inni taphatu guddaa dha.

3.1.6. Qaaccessa Wal dhabbii Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Fakkaattiiwwan addunyaa asoosamaa keessatti lubbuu horatanii socho'an wanti hedduun isaan waan walitti isaan fiduuf, gidduu isaaniitti wal mufannaan uumamuun isaa hin oolu. Kun immoo waldhabbii jedhama. Waldhabbii Asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti karaa sadiin calaqqise. Isaanis: Waldhabbii ofiin wajjiinii, waldhabbii namaafi nama gidduutti taasifamuufi waldhabbii hawaasaati.

i. Waldhabbii Yaada ofii wajjiin

Asoosama kana keessatti waldhabbiin yaada ofii wajjiinii bakka hedduutti mul'ateera. Innis yeroo fakkaattiin waan isa muudate tokko jireenya isaatiin walqabsiisee yemmuu dhiphatu seenessaan gadi baasee namatti mul'isa. Waldhabbiin yaada ofii wajjiin Asoosama kana keessatti haala armaan gadiin kan dhiyaatee dha.

a. Waldhabbii Ayyaanaa yaada isaa wajjiin

Waldhabbiin kun kan Ayyaanaan intala Helen jedhamtu tan iddoo hojii isaatti wal baran jaalachuufi dhiisuurratti yaada isaa wajjiin taasisuu dha. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

“ Isin gidduu daangaa guddaatu jira. Addaaddummaa baay'ee qabdu, Ayyaanaa, seenaa hin booressin. Miidhaginni akka si hin gowwoomsine. Ani eenyu jedhii of gaafadhu, ittiin jedhe keessi isaa. Hariiroon guyyaa tokkotti intala habashaa waliin jalqabame kun garamitti akka imalu yaadaa ka'ee gara kutaa ciisichaatti darbe.”

(fuula 9)

Waraabbiin armaan olii kun Ayyaanaa keessi isaa intala Helen jedhamtu waliin jaalala akka itti hin fufne akeekkachiisaanii jiraachuu agarsiisa. Sababni isaa immoo Helen intala habashaa waan taateef.

b. Waldhabbii Aannanee Yaada ishii wajjiin

Aannanneen amma homaa hin deebifneef. Callisuu filatte. Isheen haa callistu malee ,keessi ishee hin callisne. Tole jedhi Aannane! Carraa kana of hin dabarsin. Carraa harka kee seene kana of dabarsinaan ati bu'aa hin qabdu. Kan

ati biyyaa baateef isaaf mitii? Mee abbaa kee dhukkubsatan yaadi. Otuu maallaqni isaa jiraatee bakka barbaaddeetti yaalchiftee hin fayyifattuu? Harmee kee dullumniifi deegni umriin da'atee itti sesseequ sana mee ilaali. Harka qabdee maatii kee deega keessaa baasuu hin barbaadduu? Otuu dhukkubniifi dullumni sidursee gaabbii keessa si hin gatin, otuu isaan lubbuun jiranii harka irra qabuu hin feetuu? Moo hanga isaan du'anitti eegda? Qarshiin yoo lubbuu du'a oolchuu baatellee lubbuu dheeressuu ni danda'aam Aannane. Ofitti hin dhibaa'in... Mee jireenya kee har'aallee ilaali. Dhuguma gammaddee, kan ati barbaadde siif guutee jirachaati jirtaa? Moo of gowwoomsaa jiraatta?... jedhi... Tole jedhi! keessi ishee gaaffii jireenyaan akka eeboo ishee waraanuutti ka'e. Battala immoo "sitti hn fakkaati kun hundi kosii dha" ittiin jedhe yaanni ishee. (fuula 78)

Waraabbiin kun kan agarsiisu Aannaneen Alamaayyoo wajjiin hariiroo jaalalaa eegaluufi dhiisuu irratti murteessuu dadhabdee yemmuu yaada ishii waliin gidiraa keessa seentuu dha. Sababni isaas yaanni ishee inni tokko “Maallaqa Alamaayyoo irraa argattuun maatii kee rakkoo keessaa baasuu dandeessa; Kana ta'uu baannaan immoo maatiin kee umrii guutuu hiyyummaan jiraata yoo jedhuun, yaanni inni biraa immoo kun cubbuu dha sitti hafuu qaba” jedhaan. “Ati nama abbaa manaa qabduu dha” ittiin jedha. As irraa wanti hubatamu Aannaneen gara tokkotti murteessuu dadhabdee yaada ishee wajjiin morkii cimaa keessa seenuu ishee ti.

ii. Waldhabbii Namaafi nama gidduu

Asoosama kana keessatti waldhabbiin namaafi nama gidduutti iddoo hedduutti ni mul'ata. Kanneen keessaa muraasni haala armaan gadiitiin dhiyaataniiru.

a. Waldhabbii Eebbisaafi Aannanee

Aannaneen yoo balbala saaqqee kutaa ciisichaa seentee siree irratti Eebbisaa argitu, akka inni dhugee dhufe baruuf ergamaan waaqaa akka hasaasee itti himu hin barbaanne. Har'a immoo ishii dhugduu waliin ooltee? jetteen uffata ishee of irraa yaasaa. Odeeffannoo isheen kaleessa Asteer irraa argatte har'as keessa isheetti ho'aa dha. Galagalteellee isa hin mil'anne. Dubbii kaleessa ganama Asteer gurra buufte karaa itti futtaafattu barbaadaa jirti.

Sirraan bare mitii? Atis isa hojiirraa si hambisu argatteetta mitii maal? Ishee dhugaatii nama barsiiftu argachuun maaf namatti cima? jedheen, qaaruu ilkaan isaatii walitti rigaa. Ijaawwan isaa diddiimatani mixmixa fakkaataniiru. Maal haasa'aatti jirta? Hojii maal irraa isa na hambsuun argadhe? jetteen ija itti babaasaa.

Eebbisaan sana caalaa haasa'uu hin barbaanne. Ayyaanaan sababa aaruu isaa irratti argee jecha akka inni dubbatee waan biraa hin dhalanneef qoqqobateenii ture kan irraa adda ba'e. Kanaaf obsee siree isaa haadhee keessa seene.

Haasa'uun barbaada Eebbisa!akka qeerransaa itti harqite.Uffata ofitti deebisee jala seenee ture sana ofirraa soqolee , sababa na haasofsiisuu barbaadduuf ture mitii kan ati kaleessa guyyaa guutuu bilbila koo deebisaa oolte!Kanaaf kaa kan ati akka nama hojii dhaquu misirroo fakkaatee baatee halkaniin deebitee dhufte!ittiin jedhe,qasa'ee kolfee "Giiftiin haasa'uu barbaaddi!" jedhee sirraa utaalee bu'ee "Ni haasofnaati mee kanumaa maal haasofta?

Ijji gamna dura boossi" jedhan.Sa'aatiifi guyyaa hojiitti kan hojii sababa godhattee baatuuf, yoo sagaagalummaa jalqabde malee maaliif?.... moo akka shamarran Diisii atis daandii Joorjiyaatti achi baatee bizinasii kararraa jalqabde?Isa natti himuu barbaaddee?... "Mee natti himi!" jedhee ija itti babaase. (fuula 87-88)

Ebbisaafi Aannaneen abbaa manaatiifi haadha warraa ti.Walitti bu'iinsi Eebbisaafi Aannanee gidduutti armaan dura jalqabame gara sadarkaa hamaatti deemuu agarsiisa.Walitti bu'iinsi kun akka cimu kan taasise Eebbisaan amala duraan hinqabne dhugaatii dhugee galuufii Aannaneen immoo dhiisifattee galuu jalqabuu isheeti. Inni biraa immoo dubbii sobaa Asteer Aannaneetti himtee dha. Kun immoo Eebbisaan dubartii biraa waliin hariiroo jaalalaa eegaluu hin oolu jechuun Aannaneen yemmuu shakkitu, Eebbisaanis gama isaatiin Aannaneen dhiira biraa waliin hariiroo jaalala jalqabuu dandeessi jechuun shakkiin gidduu isaaniitti uumamuu agarsiisa . Walitti bu'iinsa isaanii kanaaf sababa guddaa kan ta'e rakkoo jireenyaa isaanii walii hubachuu dhabuu dha. Kanaaf as irraa wanti hubachuun danda'amu walddhabbiin jara lamaan gidduutti uumame kun booddeen isaa maal ta'uu danda'a laata jechuun qalbiin isaanii akka rarra'u gochuun seenichi babal'achaa akka deemu taasisuu isaa ti.

b. Wal dhabbii Ayyaanaa Haadha isaa wajjiin

Sagalee isaa ciratee barcuma balbala jala jiru butatee harmee isaatti siqee taa'e Ayyaanaan.Ijaawwan harmee isaatii keessaa dhikkifatee lafa bubbu'uu foolatan san keessa .Ati harmee koo ti.Yaadaniin ammoo kan ani onnee koorraa jaaladhu haadha manaa koo ti.Mucaa koo garaatti baattee jirti.Ulfa ji'a torbaa ti.Kun addaggee ishee hin jechisiisu. ... Ishee jaalachuun ammoo dhimma dhuunfaa kooti malee kan eenyuyyuu miti.Waan nu deesseef guutummaa jireenya keessanii irratti anatu murteessa yoo jetta ta'e dogoggoraa akka jirtu sitti himuun barbaada harmee.Siif jaalala haadhummaa kan eenyuyyuu haquu hindandeenye qaba.Rakkoo koo sirrittan beeka. Intalli kun isaan ati qabeenyaafi maqaadhaan beektu keessaa intala dhalattee miti. "...Kanaaf ammoo ammaan kana baanee deemuu dandeenya. Cidha obboleettii kootiin dhufe malee haadha manaa koo si gamaaggamsiisee akka ati naa raggaasiiftuufan sitti agarsiifachuu dhufe miti.Ulaagaa kee akka isheen kufte duruu beeka.Kanaaf murtoon kan koo qofa." ittiin jedhe.

“...Akkas si barsiifattee?Otuu sichi mucaa baattu lafa hin kaa’in too’annaa ishee jala si galfattee?Yoosoo isheetu si fuudhe kaa! Kunoo akkas malee qaxalee abbaa isheetii!Mana harmee keetii hin bultu jettee biyya dhalattee guddatte keessatti hoteela si bulfachuuuf kaate mitii?”arganaa itti wacan.(fuula 147-148)

Waraabbiin armaan olii kun haati Ayyaanaa jibbiinsa Yaadaniif qabaniirraa kan ka’e yemmuu ishee dubbiidhaan waraanan Ayyaanaa aaruudhaan haadha isaatiin yemmuu walitti bu’u agarsiisa.Maddi rakkoo kana haati Ayyaanaa ilmi isaanii nama qabeenya hin qabneefi maqaan isaanii hin beekamne irraa akka fuudhu waan hin barbaanneef. Walitti bu’iinsa kanarraa wanti hubatamu hawaasa keessa haalli akkanaa bal’inaan jiraachuu isaa ti. Kun immoo dubbistoonni dhuma seenichaa beekuudhaaf si’aayinaan akka dubbisan taasisa.Dabalataanis waldhabbiin kun namoonni barumsa guddaa akka argatan taasisa.

c. Waldhabbi Yaadaniifi Haadha Ayyaanaa

“Harmee Ayyaanaa ...Akka isin yaadanitti otuu hin taane dhalli namaa namummaa isaatiin walqixxee dha.Ilma keessan qabeenya isaa dhaaluuf miti kan itti gale.Yoo akkas yaaddanniittu ta’e ,ana ishee qabeenya deegerra isin warra horii qabutu qalbii deege. Ilmi keessan qabeenya isin ittiin ofitti gittanii nama madaaltan kana asitti dhiisee ana ishee deegduu, intala Maa’ettii jaalala koo caalchifate.Egeree urgaa jireenya isaa, qabeenyaafi dhala isaa borii fakkeettii isaan garaa koo keessatti baadhee dhufe malee kun quufa midhaanii, yookaan ulfa seexanaa miti.Har’a yogguu kaatanii jechoota afaaniin halkan tokkotti jireenya kana diiguuf murteeffattan,yoo dhugumaan waaqayyoon beektan ta’e, waaqayyo maal isiniin jedha?Isin harmee isaa mitii?Maaliif fedhiin isaa fedhii keessan, jaalalli isaa jaalala keessan ta’uu dadhabe?”jettee bo’oo lamaan harqitee boo’uutti kaate.

Aadde Margituun siree irra taa’aa turanirraa olka’anii kutaa sana keessa asii achi garmaamaa, erga akka kolfoo ta’aniin booda, “Atumtiyyuu waaqayyoon bartee jennaan ani immoo waaqa ati barte kana wallaale intalaa.Of hin agarreen...” jedhanii otuu hin beekin sagalee ol fudhatanii qasa’anii kolfan.(fuula 156)

Waraabbiin armaan olii kun waldhabbi Yaadaniifi haadha Ayyaanaa gidduutti uumame agarsiisa.Sababni waldhabbi isaanii haati Ayyaanaa ilmi isaanii nama hiyyeessaarraa akka fuudhu hin barbaadan.Kanarraa ka’uudhaan haati Ayyaanaa waa’ee qabeenya kaasuu yemmuu dubbiin waraanan Yaadaniin aaruudhaan ilmi isaanii qabeenyaafi osoo hin taane jaalalaafi iddoo guddaa kennuu isaa kaasuudhaan yemmuu itti dallantu mul’isa.Kanaaf waldhabbiin bifa kanaa hawaasa keessatti bal’inaan kan mul’atuu

dha.Bifa kanaan waldhabbiin asoosamicha keessatti dhiyaatuun immoo asoosamichi dubbistoota biratti fudhatamummaa akka argatu taasisa.

iii. Waldhabbi Hawaasa Wajjiin

Waldhabbiin kun kan uumamu yeroo gochi namfakkii tokkoo aadaa, duudhaa,seenaafi jireenya hawaasummaa tuquu dha.Fakkeenyi isaa haala armaan gadiin kan dhiyaate dha.

Zarihun hawaasni inni beeku ,hidhat isaa, jireenyi isaa, dhibantaan ,oolmaafi bultiin isaa hundi shamarran wajjiin.Miira malee jaalalli isaa hin galu.Safuufi namni maal naan jedhan jireenya isaa keessatti bakka dhabaniiru.Eenyummaa kabaja namaatiif rifatu hin qabu.Daandii shamarran hawwaniif barbaadaniin waan itti dhufuuf salphaatti moo'ata.Afaan isaa, haasaa gurri isaanii dhagahuu fedhuun waan siileessameef isaantu bakka inni jiru dhufa malee inni bakka isaan jiraan barbaadee hin dhaqu.Bantuun onnee isaanii arraba isaarra jira.(fuula 22)

Waraabbiin armaan olii kun Zarihun aadaa hawaasaa balleessuun dudartoota hedduu waliin hariiroo hin barbaachifne uumaa jiraachuun hiriyoota isaa biratti jibbamuufi jireenya hawaasummaa keessaa bahuu isaa agarsiisa.Kanarraa wanti hubatamu namoonni akka kanaa hawaasa keessa waan jiraniif,dubbistoonni isa kanarraa barumsa argachuun,amala akkasii yoo qabaatan of sirreessuu,hinqaban yoo ta'e immoo namoota amala akkasii qaban akka of sirreessan gochuu danda'u.

...“Roobduun boqoo gartokkotti haqeeqxee Kumaalaa achii ol ija keessa ilaalaa “Kan yoo jiraatte haftuun jirtu,dhiira waa'ee hin baafne akka keetiifaatti heerumuu mannaa ...jettee yoo dhaabbattee hafuu barbaadde cufa.”

Kan si dhibu immoo biyya keenya ishee boodatti haftuu keessatti malee kan heerumni kabaja argatee, haftummaan abaarsa fakkaate, biyyoota qarooman keessatti shamaran baratan baay'een heeruma hin barbaadan.Nu biratti garuu haftummaan akka abaarsaatti ilaalama.Intalli osoo hin heerumin manatti hafte muka qoosaa taati.Qaanfattee boquu cabsitee jiraatti.'Aadaa badaa' jettee,hidda adda isheetti guduunfitee hiikaa.(fuula 51)

Waraabbiin armaan olii kun Roobduun aadaan biyya keenyaa dhiibbaa inni haftuun(dubartii geessuun) irraan ga'u mormuun aadaa hawaasaatiin yemmuu walitti buutu agarsiisa.Sababni isaas inni kun xin sammuu dubartoota irratti dhiibbaa guddaa geessisaa jiraachuu isaa ti.Kanarraa irraa wanti hubatamuu danda'u dhiibbaan gama kanaan dubartoota irratti raawwatamu hafuu akka qabuu dha.

iv. Waldhabbi uumaa wajjiin

Gosti waldhabbiin kun kan dhalli namaa haala yookaan jijjiirama qilleensaa waliin taasisuu dha. Kun kan uumamu immoo haalli qilleensaa amala duraan qaburraa yoo jijjiiramee dha. Fakkeenyaaf haalli qilleensaa duraan oo'aa ture baay'ee kan qorru yoo ta'e, inni qorraa ture immoo baay'ee kan oo'uu yoo ta'e haala qilleensaa sanarraa dandamachuuf yaaliin godhamuu dha.

Fakkeenyi akka ragaatti asoosamicha keessa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

Fakkeenya - 1

“ Otuu Marartuun ishee irratti ijaawwan ishee gattee akka raatuu ilaaltuu, sagalee ishee cinaa, “ Aduun har'aa waan addaa ti,” jedhu dhageessee gama sagalee sanaatti morma qajeelfatte. Akka isheen hinqalbeeffanne hubatee jecha dubbate sana irra deebi'eef.

“ Dhugaa dha. Hafuura nama kuta” jette isheenis roorroo ishee dubbatte isheenis.” (fuula 136)

Waraabbiin armaan olii kun Marartuu garmalee oo'uu aduu guyyaa sanaa yemmuu balaaleffattu agarsiisa. Kun immoo walitti bu'iinsa Marartuun uumama wajjiin goote mul'isa. Waldhabbiin akkanaa kun immoo asoosama keessatti argamuun asoosamichaaf miidhagina guddaa kenna.

Fakkeenya – 2

“ Nagaa jirtaa dhala kiyya?” jedhanii ka'anii erga Ayyaanaa nagaa gaafataniin booda, biyya maaliiti tun? Biyyuma teenna san hin wayyuu dhiiraa? Biyya maalii dhuftan? Hoo'i isaa nu fixuu edam ii!” jedhan harmeen , Bariitee .(fuula 239)

Waraabbiin armaan olii kanarraa wanti hubatamu haadha Bariiteetti haalli qilleensa biyya ormaa itti ulfaachuu isaa ti. Kanaaf garmalee oo'uu isaatirraa kan ka'e baay'ee dhiphachu isaanii agarsiisa. Kun immoo haati Bariitee haala qilleensaa jibbuu agarsiisa.

Qaaccessa wal diddaa asoosama Dhoksaa Jireenyaa armaan oliitirraa akka walii galaatti wanti hubatamu barreessaan asoosamichaa gosoota waldiddaa: yaada ofii wajjiinii, namaafi namaa, hawaasa wajjiiniifi uumama wajjiinii fayyadamuu isaa ti. Wal diddaa

kanneenis yemmuu uumu sababoota hawaasa keessatti amanamummaafi fudhatama qabanitti dhimma bahuudhaan. Kun immoo qabxii akka ciminatti ka'uu danda'uu dha.

3.1.7. Qaccessa Ergaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Ergaan yaada dimshaashaa asoosaan dubbistootaaf dabarsuuf deemuu dha. Barreessaan asoosamaa tokko asoosama yemmuu barreessu kaayyoo barreessuuf qaba. Innis ergaa jireenya isaa keessatti dhadhamate yookaan hawaasa keessa jiraatu keessatti arge tokko adduunyaa asoosamaatti jijjiiree hawaasichumaaf dabarsa.

Kanaaf barreessaan asoosama kanaas asoosamicha keessatti ergaan ijoofi xixiqqaa bifa adda addaatiin dabarsuuf yaaleera. Ergaan ijoon asoosama kanaa :

- Namni dhuunfaas ta'ee hawaasni icciitii dhoksee waliin jiraatu qabaachuu isaa ti. Isa kanaaf ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

Du'a ishee booda namnis na hingaafanne. Fayyaa ishee fuudhee deemee yoon awwaalee galu, hiriyyoottan ishee hundatti hiibboo ta'e. Ulfaan kuftee du'uu isheetu dhaga'ame malee, shiraafi daba harmee na deessee ta'uu namni hin dhageenye. Jamaan namaa ulfaan kuftee duute jedhee odeesse. Dhoksaa... Dhoksaa Jireenyaa ta'ee hundumti keenya callisne. Anis otuu hin turin eelaa onnee koo cabse hammadheen biyyaa ba'e. Garaan harmee kootti madaa'e garuu har'allee fayyuu hin dandeenye. (fuula 159)

Waraabbii armaan olii kun kan agarsiisu jaalalleen Ayyaanaa duraanii Yaadaniin namoonni ulfaan kuftee duute jedhee haasawuu isaa ti. Garuu dhugaan jiru akkasii miti. Ka'umsi isaa ilaalcha badaa haati Ayyaanaa namoota hiyyeeyyii ta'aniif qabanii dha. Yaadaniin maatii hiyyeessaarraa dhalatte. Kanaaf ilmi isaanii maatii hiyyeessa ta'eerraa fuudhuu hinqabu jechuudhaan yemmuu dallanan ija isaanii baqachuudhaaf yemmuu jettu kuftee du'uu ishee ti. Ayyaanaan immoo yaada kana nama tokkottillee osoo hin dubbatin yeroo dheeraaf of keessatti qabatee turuu isaa ti. Kanarraa wanti hubatamu Ayyaanaan du'a jaalallee isaatiif haati isaa sababa ta'uu osoo beekuu, akka nama hin beeknetti of keessatti dhoksee jiraachuu isaa ti.

Ergaawwan xixiqqoon asoosama kanaa immoo:

- Jireenyi biyya Ameerikaa akka biyya taa'anii televizhiiniin ilaalaniifi dhaga'an osoo hintaane bu'aa bahii guddaa qaba waan ta'eef cimaanii barachuuf hojjachuun barbaachisaa ta'uu isaa ti.

Fakkeenya

“ Waa’ee jireenya Ameerikaa waan beektan tokko hin qabdan. Waan hundumtuu isa akka biyyaatti aguuggii fiilmii keessaan argaa baatanii isinitti hin fakkaatin. Dhoksaa guddaa, icciita hangana hin jedhamne ukkaamfatee jira biyyichi. Biyya qormaataafi dhiphinaan guute ta’uu har’a isinii galuu dhiisuu mala. Biyya qormaatan guutte akkasii moo’atanii darbuun abshaalummaafi jabina guddaa, haxxummaa barbaada, Obse! Biyya kanatti mataa kee gadi qabdee, jabaattee yoo baratte qofa nama ta’uu dandeessa. Kanaa achi hireen kee gurraacha biyya kanarra hin wayyu. Si sodaachisuuf yookaan si yaaddessuuf jedhee miti. Daandii har’a irra jirtu kana qabattee yoo imala kee itti fufte, jireenya ati keessatti of argituun sii raagaa jira,” ittiin jedhe.(23)

- Gosaan, naannoon, gandaan walqooduun barbaachisaa akka hin taane. Kun immoo ummata afaan, aadaafi seenaa tokko qabu addaan fageessuu bira darbee waljibbisiisaa deema waan ta’eef.

Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin ibsameera.

keessumattuu garaa garummaan uumame kun bifa gandummaa akka godhatuuf ololli hamaan ummata gidduuti tamsaasamaa jiraachuun isaa baay’ee isa yaaddesse. Rakkoon gandummaa amma namoota muraasaan afarfamu kun yoo hundee gadi jabeeffate hariiroo hawaasa Oromoollee balaarra buusuu akka danda’u ni hubata.(fuula 236)

Waraabbiin armaan olii kun kan agarsiisu ummata Oromoo biyya alaa jiraatan muraasa gidduu gandummaan walqooduun jiraachuu isaa ti. Haalli kun immoo cimaa deemnaan ummata Oromoo kanneen nagaan waliin jiraatan giddutti shakkii uumuu danda’uu isaa ti. Kanarraa wanti hubachuun danda’amu bifa kanaan walqooduun ummata afaan tokko dubbatu, aadaa tokko qabu, waliin bultii ijaaratee jiraatu addaan fageessuu bira darbee akka diinatti akka wal ilaalaan gochuu isaa ti.

Kanaaf ummanni Oromoo biyya keessaafi biyya alaa jiru gandummaan, gosummaanfi naannummaan walqooduu dhiisee tokko ta’ee egeree oromiyaatiif hojjachuu qaba.

- Namni kamiyyuu rakkoo dhuunfaa kan inni qofti beeku qaba. Rakkoo isaa kana dhuunfatti ittiin dhiphachuurra nama biraatti himachuun (mariisisuun) furmaanni akka argamu taasisuu qaba.

Fakkeenyi akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

Anaaf barreessuu jechuun ogummaa ittiin jiraachaa jiru naaf caala. Keessa koon barreessa. Yoon barreessu immoo kanan ba'aa jireenyaa koo darbadhee ofirraa lafa buuse caalaa natty salphata. Kanaan dhoksaa jireenyaa kootiif furmaata argadhe caalaa natti tola. Yoo barreessaa taate waa heddu ibsita," jettee akka nama irribni rakkisaa jiruu, qola ijaawwan isheetiin agartuu ishee qadaaddee dirqamaan gar gar saaqa afuura dheeraa baafate.

Yoo ilaalaan umuriin siichi dargaggeettii dha. Haata'u malee yoo haasoftu nama godaannisa jireenyaa qabdu, nama gaaffiin jireenyaa amala ishee kana qare fakkaatee itti mul'atte. Maaltu beeka, kan namni hin himanne dhoksaa jireenyaa eenyutu namaa hubata? Jedhe keessa isaatti. (fuula 105)

Waraabbii armaan oliirraa wanti hubatamu Marartuun rakkoo dhuunfaa kan yeroo dheeraaf waliin rakkataa turte kan hanga ammaatti furmaata isaa hin argatin qabaachuu ishee ti. Kanarraa wanti hubatamu Marartuu godaannisa jireenyaa kan bifa icciitiin qabatee waliin jiraattu qabaachuu ishee ti.

3.1.8. Akkaataa yookaan haala barreeffama Asoosamichaa

Akkaataan yookaan haalli barreeffama og-barruu karaa barreessaan tokko jechootaafi himoota filatee itti gargaaramuu dha. Jechoonniifi himoonni inni filatus karaa sirriifi ofitti nama hawatuun yaada koo naaf ibsu, dubbisaa bira naaf ga'u, kaayyoo koos akka ani ilaaleefi hubadhetti, dubbisaanis akka ilaaluufi hubatu naaf godhu jedhee itti amanuu dha. Kanarraa ka'uun barreessaan jechootaafi himoota ni filata. Haaluma kanaan barreessaan Asoosama Dhoksaa Jireenyaas jechootaafi himoota yaada koo naaf ibsuu danda'an jedhu filatee itti gargaarameera.

3.1.8.1. Qaaccessa Sadoommii Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Itti fayyadama afaanii og-barruu keessaa tokko dubbii qolaa ti. Dubbiwwan qolaa asoosaan kun asoosama kana keessatti itti fayyadame kanneen armaan gadii ti.

a. Akkasaa

- *Aannanee gurraachinni qaajjisa mataa isheetii, inni akka mujjaa maramee duugda isheerra ciisu sun nuugii tumaan tole fakkaateera. Alamaayyoon yoo ishee argu kan furtoon balbala jaannata harka isaa seene itti fakkaate. (fuula 77)*

Yaadni armaan oliirraa wanti hubatamu gurraachinniifi dheerinni qaajjisa Aannanee, Alamaayyoon jaalala isheetiin akka gaggabu taasisuu isaa ti. As keessatti seenessaan baay'ee dheeraa ta'uu dabbasaa ishee mujjaadhaan, baay'ee gurraacha ta'uu isaa immoo nuugii tumaan toleen wal bira qabee ibsuuf yaaleera.

- Kan Soyyomeen haasofte hunda dhiiftee achi keessaa maqaa tokko qofa qabatte. “Eenyu obbo Hundeen immoo?” *Marartuun bifti fuula ishee akka samii gannaa battala dukkanaa’e.* (fuula 204)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Marartuun ammaan dura waa'ee dhabamuu maatii isheetiif garmalee dhiphachaa osoo jirtuu waa'ee obbo Hundee yemmuu afaan Sooyyomeerraa dhageessu bifti fuula ishee battalumatti gurraacha'uu agarsiisa. Kanaaf barreessichi jijjiiramuu bifa ishee samii gannaatiin wal bira qabee ibseera.

- Miiirri Marartuu kan nagaa hin qabne, Waan keessi ishee fayyina dhabe itti fakkaate Soyyomeetti. *Fuulli ishee akka aduu garaa samii saaqxee ba'aa jirtuu ifaa ture yeroo dhihoo as cilee fakkaataa dhufeera Marartuu.* (fuula 262)

Yaadni armaan olii kan agarsiisu Marartuu dhiphina maatii isheerratti dabalamee, nagaa dhabuun keessa ishee irraa kan ka'e bifti duraan diimaa ture gurraachatu agarsiisa. Barreessichi bifa fuula ishee aduufi cileen wal bira qabee ibseera.

- ... *Onneen Marartuu akka malee nidhikkifata. Kan Ayyaanaa akka dibbee qaalluu gumguma.* (fuula 276)

Yaadni armaan olii kan agarsiisu Ayyaanaan bu'aan qorannaa dhiigaa Marartuu kun balaa cimaadhaaf ishee saaxiluu danda'a jechuun dhiphachuu isaa ti. Barreessichi onneen Ayyaanaa garmalee rukutaa jiraachuu ishee dibbee qaalluutiin wal bira qabee ibseera.

- *Ayyaanaan waan tokko hin dhaga'u duudeera. Fuulli isaa battala jijjiiramee cileetti deebi'e. Rifeensi mataa isaa ka'anii ijaajjan. Hidhiin isaa akka tiruu hoo'aa roma'an.* (fuula 277)

Yaadni armaan olii Ayyaanaan bu'aan qorannoo dhiigaa Marartuu kaansarii dhiigaa ta'uu yoo dhaga'u jaalala Marartuuf qabuurraa kan ka'e baay'ee rifachuu isaa agarsiisa. Barreessichi fuulli isaa gurraacha'uu cileen hidhiin isaa rom'uu tiruu oo'aan walbira qabee ibseera.

- *Dirreen qabsoo kaansarii akka adda waraanaati. (fuula 289)*

Yaadni armaan olii namni dhibee kaansariitiin qabame carraan inni lubbuun turuuf qabu xiqqaa ta'uu agarsiisa. As keessatti seenessichi cimina dhibee kaansarii dirree waraanaatiin wal bira qabee ibseera.

- *Kan yaada isaa gaaditee jirtu intala ijaawwan ishee akka bakkalcha barii ifan sana malee nama biraa miti.(fuula 113)*

Yaada armaan oliirraa kan hubatamuu danda'u seenessaan bareedina ijaawwan Marartuu bakkalcha bariitiin wal bira qabee ibsuuf yaaluu isaa ti.

- *Fuulli sila ifaa ture sun battala jijjiiramee akka samii gannaa isa rooba dorrobee qaqawweessa'uu, battala bifti isaanii duumessaa'e obbo Biraasaa.(fuula 90)*

Yaada yookaan mala dubbii armaan oliirraa wanti hubatamu barreessaan asoosamichaa rifachuu obbo Biraasaa duumessa roobaatiin wal bira qabee ibsuuf yaaluu isaa ti.

- *Fuulli isaa akka biiftuu ganamaa ife.(fuula 8)*

As keessatti barreessaan asoosamichaa gammaduu Ayyaanaa biiftuu ganamaatiin wal bira qabee ibseera.

- *Fuulli ishee keenyaan manaa karfaffuun bokkaa reebe fakkaatee sarara uummateera.(fuula 189)*

Mala dubbii kana keessatti asoosaan baay'ee rifachuu ishee ibsuudhaaf, fuula ishee keenyaa manaa karfaffuun bokkaan reeben wal bira qabee ibseera.

- *Faranjii adiin fuulli bifti bukoo fakkaatu yoo gadi ba'u daalachaa'eera.(fuula 277)*

Yaada kanarraa wanti hubatamu bifti faranjii baay'ee adii ture gara daalachaatti jijjiiramuu isaa bukoon wal bira qabamee ibsamuu isaati.

- *Kan yaada isaa gaaditee jirtu intala ijaawwan ishee akka bakkalcha barii ifan sana malee nama biraa miti.(fuula 113)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu barreessaan asoosamichaa bareedina ija Marartuu bakkalcha bariitiin wal bira qabee ibsuu isaa ti. As keessatti ibsamaan ija Marartuu yoo ta'u ibsaan bakkalcha barii ti.

- *Bareedina isheen fajajee ijaawwan isaa irratti dagatee hafe. Namicha adii, rifeensi mataa irraa dhumee, oobdii itti midhaan qulleessan fakkaateera. (fuula 136)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Barreessaan asoosamichaa dabbasaan irraa dhumuu namtichaa oobdii midhaan itti qulleessaniin wal bira qabee ibseera. Kun kan agarsiisu namtichi dabbasaa tokkollee kan of irraa hin qabne ta'uu isaa ti. As keessatti ibsamaan rifeensa yoo ta'u ibsaan oobdii midhaan itti qulleessanii dha. Kun immoo dubbistoonni asoosamicha fedhiidhaan akka dubbisan taasisa.

- *Aadde Margituun akka bofa mataan dhahamee ta'an. Ilma isaanii ta'uu hin shakkin hin hafne kan fuula isaanii dura ijaajjee kana haasa'u. (fuula 148)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Aadde Margituun baay'ee nahuu isaanii ti. Barreessaan asoosamichaa nahuu Aadde Margituu bofa mataan dhahameen wal bira qabee ibseera. Kun immoo yaadichi gadi fageenyaan akka ilaalamu taasisa.

- *"Gurbaa tokko wajjiin baanee diida turre. Kunoo adurree rimaa hin fakkaadhuu jette?" garaa isheerraa uffata ol soqoltee akka dibbee garaa ishee reebaa. (fuul 164)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Marartuun baay'ee quufuu ishee ti. Barreessaan baay'ee quufuu Marartuu adurree rimaatiin wal bira qabe ibseera. As keessatti ibsaan adurree rimaa yoo ta'u, ibsamaan quufuu Marartuu ti. Bifa kanaan ibsamuun immoo yaadichi ol guddatee akka mul'atu taasisa.

2. Iddeessa

- *Meeqatu afaan ittiin 'Dubartiin keennaa waaqaati. 'jedhe sanaan deebisee 'Dubartiin seexana madaqxee dha!' Jechuutti ka'e. (fuula 32)*

Waraabbiin kun dubartoota amananii waliin jiraachuun rakkisaa ta'uu isaa ti. Kana malees amala gaariidhaan namatti dhiyaatanii adeemsa keessa jijjiiramuu isaanii agarsiisa. Barreessichi amala waaqaa gaarummaa dubartiitiif, amala seexanaa immoo hammeenyummaa dubartiitiif kennuun ibseera.

- *Soyyomeen ol jettee ilkaan isheerraa hidhiwwan mimmiidhagoo sana irraa soqolte.Funyaan ishee xiqqaatullee hin fokkisu.Hidhiin ishee dhiphoo ta'anii boca onnee qabu.(fuula 96)*

Yaadni armaan olii kun hidhiin Soyymee dhiphoo ta'uu agarsiisa.Barreessichi boca onnee akkuma jirutti boca hidhii isheetiif kennuun bareedina hidhii ishee ibseera. Kanarraa wanti hubatamu yaadonni akka kanaa sammuu dubbisaa keessatti fakkii uumuun yaadichi sirriitti akka hubatamu taasisuu danda'uu isaanii ti.

- *Eebbisaan isa boquu buusee taa'e homaa tokko hin dubbanne.Akka inni saalfate beekuun ishee hin dhibne.Isheen isa taanaan, inni immoo ishee ta'e. (fuula 192)*

Yaadni armaan olii kun Marartuun hariiroo jaalalaa Eebbisaafi haadha manaa isaa gidduu jiru akkam ta'uu akka qabu salfii tokko malee yemmuu haasoftu, inni immoo saalfachuu agarsiisa. As irraa wanti hubatamu akka aadaa Oromootti dubartoonni waa'ee jaalalaa irratti yeroo baay'ee afaan baasanii hin dubbatan.Kanaaf barreessaan asoosamichaa salfii malee dubbachuu Marartuutiif amala dhiiraa,saalfachuu Eebbisaatiif immoo amala dubartii kennuun ibseera.Kun immoo yaadichi dubbatamaa jiru akka nama hawatu taasisuu keessatti gahee ol'aanaa qaba.

- Keessa isaatti qilleensa nagaatu bubbise.Obseen erga isarraa addaan baateen booda waadaa seenteef akka gaariitti irratti hojjatteetti.Yaada isaatu ciise Ayyaanaa. Qalbii isaatu calale.*Fuulli isaa marti ilkaan ta'e.(fuula 212)*

Waraabbiin kun Ayyaanaan intala baay'ee jaalatu Marartuu waliin bashannana akka deeman Obseen haala mijeessuufii yoo dhagahu baay'ee gammaduu isaa agarsiisa. Yaada olii kanarraa wanti hubachuun danda'amu barreessaan Ayyaanaan baay'ee gammaduu isaa ilkaanitti fayyadamee ibseera.Kana jechuun gammachuu Ayyaanaa addeenya ilkaaniitti fayyadamee ibseera.

- *“Sammuu ati baattee adeemtu kanarra sammuu saree wayya ,”ittiin jette Asteer ija isaa keessa ilaalaa.(fuula 190)*

Yaada kanarraa wanti hubatamu Asteer Alamaayyoo garmalee tuffachuu agarsiisa.As keessatti barreessaan asoosamichaa bal'isee yaaduu dhabuu Alamaayyoo agarsiisuuf sammuu saree,sammuu isaatiif kennuun ibseera.

- *Garuu intala miidhagina, diiminnifi hojjaan ishee sootalli sun nama inni kanaan dura beeku fakkaatti.(fuula 112)*

Yaada kanarraa wanti hubatamu asoosaan baay'ee dheertuu ta'uu Marartuu ibsuudhaaf dheerina sootalii hojjaa isheetiif kennuu isaa ti.

3. Nameessa

- *Yaadi isaa inni boqonnaa isaa hin laanne, inni yoo inni gara sireetti adeemu,waliin siree yaabbachuu jalqabe,inni yoo inni karaa adeemu wajjiin xaxatee manaa ba'u sun ganama sanaan Silvar Spriingitti wajjiin achi ba'e.(fuula 16)*

Waraabbiin kun Ayyaanaan intala daandii 'U' irratti arge san garmalee jaalachuu agarsiisa.Barreessichi yaadaaf, amala dhala namaa kennuufin Ayyaana faana iddoo hunda waliin deemuun akka isa rakkisu taasiseera.

- *“Fooliin ittoo keetii diidaa nama waama mitii giifti” jetteen Marartuun .(fuul 204)*

Waraabbiin kun kan agarsiisu ittoon Soyyoomeen tolchaa jirtu baayeessa ta'uu ibsuu isheeti.As keessatti ittoon akka namaatti afaan baaftee dubbachuu ishee agarsiisa.

- *“... osoon guyyaa lakkaa'uu duuti na dursee kaadhimate” ittiin jedhe,otuu hin beekin imimmaan isaa dhangala'e.(fuula 287)*

Waraabbiin kun Ayyaanaafi Marartuun walfuuna jedhanii osoo beellama dheeressanii tasa Marartuun dhibee kaansarii dhiigaatiin qabamuu ishee agarsiisa.

Barreessichi duuti akka namaatti kaadhimachuu isaa ibsuun asoosamichi akka qalbii nama hawatu taasiseera.

- *Beela ilkaan baasee garaa isa cuffatu sana gab gochuuf jedhee gara maashinii nyaataa saantima callaan hojjatuutti ka'ee tare. (fuula 110)*

Yaanni armaan olii kun garmalee beela'uu Ayyaanaa agarsiisa.As keessatti asoosaan garmalee beela'uu Ayyaanaa agarsiisuuf, beelaaf amala namaa kennuun ibsuuf yaaleera.

4. Gurra guddisuu

- *Zarihun nama torbaan tokkoof otuu qullaa dubartii hin argin yoo ture dhukkubsatuu dha.(fuula 22)*

Waraabbiin armaan olii kun Zarihun dubartoota hedduu waliin hariiroo hin barbaachifne qabaachuu agarsiisa. As irraa wanti hubatamu namni dubartoota malee yoo bule dhukkubsatu hin jiru. Garuu seenessaan kun Zarihun dubartoota hedduu waliin hariiroo hin barbaachifne qabaachuu isaa mala dubbii kanatti fayyadamee ibseera.

- *Hanga anaafi siin walitti nu fidee waliin nu jiraachisetti garuu otuu azaaba ta'eellee si biraa hin hankaaku. (fuula 184)*

Waraabbiin kun mala dhiironni tokko tokko dubartoota ittiin gowwoomsan kan agarsiisuudha. Kun ammoo Alamaayyoon haasaa isaa bifa kanaan miidhagsee, Aannanee abbaa manaa qabdu waliin jaalala haaraa eegaluuf haala mijeeffataa jiraachuu isaa mul'isa.

- Ana irraa dhaga'uu keetiif otuu qaawwa tokko hin agarsiisin wanta sirraa eegamu godhi. Isa hafe immoo natti dhiisi *Marartuu argatte jechuun ergamtuu rabbi akka argattetti lakkaa'i jetteen. (fuula 198)*

Yaadni armaan olii kun Marartuun nama gaarii ta'uu ishee agarsiisa. Barreessichi amala ergamtuu rabbi akkuma jirutti Marartuuf kennuun nama gaarii ta'uu ishee ibseera. Kanarraa wanti hubatamu barreessichi amallii Marartuu baay'ee kan namatti tolu ta'u agarsiisuudhaaf olguddisee ergamtuu rabbiitiin walbira qabee ibseera.

- *Oduun Biiftuu Amartii eebicha caalaa itti hadhaawe. (fuula 274)*

Waraabbiin kun Amartiin haasaa Biiftuu baay'ee jibbuu ishee agarsiisa. As keessatti seenessaan yookaan barreessaan dubbiin Biiftuu badaa ta'uu hadhaa eebichaatiin wal bira qabee ibseera. Kun immoo dubbii ishee garmalee jibbuu agarsiisa.

- *... Gurraachina isaarraa kan ka'e aduun seentee yoo xiqqoo dimismisaa'e yoo ilkaan isaa malee tasa qaamni isaa biroon hin argamu. (fuula 78)*

Waraabbiin kun Alamaayyoon baay'ee gurraacha ta'uu agarsiisa. As keessatti asoosaan Alamaayyoon baay'ee gurraacha ta'uu isaarraa kan ka'e dimimmisa keessa yoo ilkaan isaa ta'e malee qaamni biraa kan hin mul'anne ta'uu ibsuu yaaleera. Gabaabumatti kana jechuun Alamaayyoon baay'ee gurraacha ta'uu isaa ti.

- *... Isa silaayyuu isaan barbaacha ba'e mitii miidhaginni isaanii luba harkaa Wangeela gata. Sheekii harkaa Qur'aana buusa. (fuula 16)*

Waraabbiin kun shamarran manneen nyaataafi dhugaatii magaalaa Adams Moorgan keessatti argaman baay'ee mimmiidhagoo ta'uu isaanii agarsiisa. As keessatti barreessaan yookaan seenessaan lubnifi sheekiin dubartoota ilaaluu amantaan kan isaan dhoowwu ta'us jarri kun bareedina isaanirraa kan ka'e dogoggoruu akka danda'an kaasuudhaan garmalee babbareedoo ta'uu isaanii ibsuu yaaleera.

- *Bantuun onnee isaanii arraba isaarra jira. (fuula 22)*

Yaanni armaan olii kun tooftaa asoosaan amala nama karaa salphaadhaan dubartoota amansiisuu danda'u ibsuudhaaf itti gargaarame agarsiisa.

- Gurraachonni Ameerikaa ganama sanaan saanduuchii cuffataa kolfaa, kaakkisaa, wacaa adeemu. Naannoo isaanii namni biraa jiraachuu kan hubatan hin fakkaatan. Foon morma isaanii dacha'ee wal irra ciiseera. *Hirreen harka isaanii tokko hamma daa'ima waggaa afurii ga'a. (fuula 65)*

Malli dubbii armaan olii kan agarsiisu guraachonni Ameerikaa baay'ee fufurdaa ta'uu isaanii ti. Dhugaa jiruun walbira qabnee yemmuu ilaallu namni irreen isaa tokkichi daa'ima waggaa afurii ga'u hin jiru. Haa ta'u malee barreessichi garmalee furdachuu isaanii irree isaanii tokko daa'ima waggaa afuriitiin wal bira qabee ibseera. Kanarraa wanti hubatamu haala kanaan yaada barreeffamichaa ibsuun caalaatti akka miidhagina argatu taasisa.

- *Garaagartummaan sa'aatii Itiyoophiyaafti Ameerikaa hirriba irratti rakkoo hin uumin hin hafne. Amartiin garuu keenyaa manaattuu hirkannaan, waan hirribni ishee qabuuf, rakkoon tokko ishee hin muudanne (fuula 36)*

Yaanni armaan olii kun Amartiin hirriba sirriitti jaalachuu ishee agarsiisa. Kanarraa wanti hubatamu haalli irribaa mijaawaa ta'uu baatus Amartiin rakkoo tokko malee rafuu ishee ti.

5. Walfaallee

Wal faalleen gaaleewwan yookaan himoota yaadota walii faallaa ta'aniin ijaaraman keessatti mul'ata. Yaadoliin walii faallaa ta'an kunniin yoo irra keessa isaanii ilaalan qoosaa fakkaatu. Haa ta'u malee abbaa itti hubatee ilaaleef, icciitii dhugaa ta'e of

keessaa akka qabu namatti agarsiisa. Yoo gadi fageenyaan sakatta'ame, keessi dhokataa yoo ta'ellee waan hiika qabeessaafi haqa ta'etu mul'ata.

Fakkeenyi isaa akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhataman haala armaan gadiitiin ibsamaniiru.

- “ *Siyaasa jechuun dhugaa sobaan maramtee dhiyaattu jechuu dha. Yeroo hunda maddi siyaasaa dhugaa akka ta'e nan beeka. Haa ta'u malee, namoonni dhugaa sana sobaan kaabanii waan dhimma itti ba'aniif, dhugaa sana arguuf yeroofi qabeenya namaa fixa.*” (fuula 46)

Waraabbiin armaan olii kun siyaasni dhugaa ta'ee osoo jiruu, sobni achi keessatti ol'aantummaa qabaachuu agarsiisa.

- *Milkeessoon qaroo ija isaatii walitti dhiphisee alaala ilaalaa, “ Oogganaa akka Amaaraatti yaadee akka Oromootti nu gaggeessuu fedhu waliin qabsoo gaggeessuu nuffee manatti deebi'ee galee jira ummanni kun.* (fuula 66)

Yaanni armaan olii kun oogganaan sabaan Oromoo ta'ee ilaalcha Amaaraa qabu jiraachuu agarsiisa. Kanarraa wanti hubatamu Oromoo ta'ee akka Oromootti yaaduu osoo qabuu ilaalcha Amaaraa qabatee ummata Oromoo hoogganuufi deemuun sirrii akka hintaane dha.

- “ *Ooggantoonni ati jettu sun garuu qilleensa bara sanaa isa fincila baatee deemu, obonboleettii du'aafi jireenya baatee fiigu sana keessa jiru har'allee,*” ittiin jedhe. (fuula 66)

Yaanni armaan olii kun namni qabsoo keessa jiru filannoon inni qabu du'uu yookaan jiraachuu dha. Kanarraa wanti hubachuun danda'amu jechoota walii faallaa ta'anitti fayyadamuun yaada icciitii of keessaa qabu dabarsuun kan danda'amu ta'uu isaa ti.

Walumaa galatti malleen dubbii barreessaan asoosama dhoksaa Jireenyaa keessatti itti dhimma bahe akkasaa, nameessa, iddeessa, gurraguddisuufi walfaallee dha. Isaan kanneen keessaa: akkasaa, iddeessa, nameessaafi gurraguddisuu hedduminaan fayyadameera.

Walfaallee immoo dabree dabree itti gargaarameera. Sadoommiiwwaan kunniin immoo asoosamicha keessatti amala, gocha, bifaafi haala namootaafi uumamma biroo bal'inaan ibsamaniiru. Fakkeenyaaf miidhagina, sansaka, abshaalummaa, gowwummaa, ofitummaa,

dhibaa'ummaa,hammeenya,gaarummaa,oftuulummaa, ciminaa, dadhabina...namootaa yookaan wantootaa sirriitti ibsuudhaan miiraafi hamileen dubbisuu dubbistootaa akka kaka'u gochuu keessatti gaheen isaan qaban xiqqaa miti.Yaadonni armaan olitti eeraman akka ciminaatti yemmuu fudhataman akka hanqinaatti immoo bakka tokko tokkotti kanneen yeroo dheeraaf afaanicha keessatti tajaajiluufi baratamuurraa kan ka'e gara haasaa guyyaa guyyaan fayyadamnutti jijjiiramuuf deeman fayyadamuun ni mul'ata.Fakkeenyaaf seexana akka hamaatti,aduu akka bareedinaatti fi kanneen biroo ni jiru.Kun immoo hawwatamummaafi miira namaa kakaasuun isaanii laafaa waan ta'eef waan ibsamu barbaadame ibsuurratti humni isaan qaban gadi aanaa dha.

Kanaaf barreessaan asoosamaa malleen dubbii haaraa ofitti nama hawatan kan ergaa dabarfamuuf barbaadame san caalaatti ifa gochuu danda'an fayyadamuun barbaachisaa dha.

3.1.8.2. Qaaccessa Fakkoommii Asoosama Dhoksaa Jireenyaa

Fakkoommiiwwan asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti argaman fuulli isaan irratti argamaniifi wanti isaan bakka bu'an haala armaan gadiin qaaceffamuu yaalameera.

- *Wanti akka alboo harka isheerra jiru sun,handaarri isaa diimaan sararamee gidduunsaa magariisaan kuulamee barreeffame.(fuula 95)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu alboon harka isheerra jiru,kan halluu diimaan sararamee,diimaan kuulame Oromoo ta'uu ishee kan agarsiisuu dha.Kanaaf alboon harka isheerraa mallattoo Oromummaa ti jechuun ni danda'ama.

- *Diisiin haadha. (fuula 98)*

Fakkoommii armaan oliirraa wanti hubatamu Diisiin magaalaa wantoonni jireenyaaf barbaachisan hundi keessatti argamuufi jireenyaaf mijattu ta'uurraa kan ka'e haadhaan fakkeeffamuun ibsamuu ishee ti.

- *Bosona (fuula 48)*

Kun kan agarsiisuu ummanni Ameerikaa baay'ee ta'uurraa kan ka'e namni wal arguu kan hin dandeenye ta'uu isaa ti.Kanaaf ummanni Ameerikaa baay'achuurraa kan ka'e bosonaan fakkeeffamuun ibsameera.

- *Awwaala siidaa hin qabne kan ililliin goggogaan irra jiru (fuula 57)*

Kun kan mul'isu awwaalli siidaa hin qabne kan hiyyeessaa ta'uu isaa ti. Kanaaf barreessaan asoosamichaa awwaala nama hiyyeessaa awwaala siidaa hin qabneen bakka buusuun ibseera. Hawaasa kamiyyuu keessattis haalli kun bal'inaan kan mul'atuu dha.

- *Siidaa dhagaa daalatti mimmiidhaagaan tolfamee seenaan jireenyaa isaanii irratti barreeffamee keellaa sibiilaan daangeeffame. (fuula 57)*

Yaanni armaan olitti ibsame kun awwaalli nama sooressaa maal akka fakkaatu kan agarsiisuu dha. Yaadota armaan olii lamanirraa akka walii galatti wanti hubatamu garaa garummaan dhala namaa osoo lubbuun jiruu qofa osoo hin taane, erga du'aniin boodas awwaalarrattis garaa garummaan jiraachuu kan agarsiisuu dha.

- *Barataa Oromoo yookaan yuunivarsiitii (fuula 106)*

Akka yaada asoosama kanaatti barataan Oromoo yookaan yuunivarsiitii siyaasa keessatti hin hirmaanne kan hin jirre ta'uu isaa ti. Kanaaf barreessaan kun barataa Oromoo yookaan yuunivarsiitii namoota siyaasa keessatti shoora ol'aanaa qabaniin bakka buusuun yaada isaa ibsateera. As irraa wanti hubatamu barataan Oromoo yookaan yuunivarsiitii siyaasa keessa jiraates, jiraachuu baates akka nama siyaasaatti ilaalama.

- *Namoota addunyaa 3^{ffaa} (fuula 110)*

Kun kan agarsiisu gaaleen namoota addunyaa 3^{ffaa} jedhu namoota naannummaa yookaan gosummaa leellisaniin bakka bu'amuun ilaalchi namoota ibsamuuf yaalamuu isaa ti.

- *Samiin fuula gurraacheffatee, bantiin garaa waaqaa samiin oodee, duumessi bokkaa dorrobee, yoo roobuuf seeggalu, dachiin biqiltuu ulfaa'ee, yoo biqiltuu dhaluuf foolatu (fuula 142)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu haalli qilleensaa bifa armaan oliitiin ibsame kun waqtii gannaa kan agarsiisuu dha.

- *Xaasaa mukarratti fannifamee jiru (fuula 142)*

Xaasaan mukarratti fannifamee jiru bookni jiraachuu agarsiisa. Gama biraatiin waqtiin kun waqtii oomshini itti sassaabamuufi qotee bulaan maallaqa gahaa argachuu eegaluu dha. Kanaaf xaasaan mukarratti fannifamee jiru mallattoo bookaa ti.

- *Isheen adii dha.(fuula 198)*

Yaadni armaan olii kun nama waan dubbatamuufi dubbatamuu hin qabne osoo addaan hin baafatin dubbatan ibsuuf yaadamee kan dhiyaatee dha.Kanarraa wanti hubatamu namoonni adiin waan keessa isaanii jiru dhoksaa tokko malee himachuu isaanii ti. Dabalataanis safuun isaan biratti gatii kan hin qabnee dha.

- *Gurraacha yookaan Oromoo(fuula 199)*

Kun kan agarsiisu Oromoon obsa kan qabu kan nama hin jibbine,osoo rakkatuu rakkoo sana obsaan kan bira darbu akkasumas safuu kan beeku ta'uu isaa ti.Kanarraa wanti hubatamu Oromoon waan hunda kan danda'uufi safuu kan beeku ta'uu isaa ti.

- *Seexana (fuula 201)*

Kun kan agarsiisu ergaafi kaayyoon seexanaa inni jalqabaa nagaa booressuu dha. Kanaaf wantoonni nagaa booressan hundi isaaniituu seexanaan fakkeeffamanii dhiyaatu.

- *Odaa (fuula 225)*

Kun kan agarsiisu odaan akka aadaa Oromootti bakka seera itti tuman, nama wallole itti araarsan akkasumas rakkoowwan adda addaa jalatti furatan muka kabaja guddaa qabu ta'uu isaa ti.

- *Onnee (fuula 309)*

Wanti as irraa hubatamu onneen jaalala bakka bu'uu yookaan agarsiisuu ishee ti.

- *Haadha firaa (fuula 282)*

Akka aadaa Oromootti haadha firaa jechuun nama aantee qofa wajjiin osoo hin taane namoota hunda waliin hariiroo gaarii qabduu dha.Kanaaf gaaleen haadha firaa jedhu kun namoota hariiroo cimaa namoota hunda waliin qaban kan bakka bu'uu dha.

- *Yeroo ammaa shamarran biyya keenya jiran Ameerikaa jennaan viisaa ittiin haa argatan malee nama otuu hin taane bulgutiyyuu ni heerumu.(fuula 33)*

Bulguun namni baay'ee fokkataa ta'e ittiin fakkeeffamuun kan dhiyaatuu dha.Kanaaf bulguun bakka bu'aa wantoota fokkisaa ta'anii ti.

- *Anaaf garuu dachii Yuubdoo yookaan immoo lafa Adoolaa isa **warqee** dhalu caalaa qabeenya guddaa dha.*

Yaada armaan olii kana keessatti warqeen waan baay'ee mi'aa ta'e ittiin ibsuudhaaf kan galee dha.

Walumaa galatti asoosamicha kana keessatti waan qabatamaa tokko iddoo yookaan gocha waan biraatiif akka dhaabbatu gochuun dhimma yookaan waan bakka bu'e san ol guddisee akka mul'isu taasiseera. Bifa kanaan dhiyeessuun isaa immoo qabiyyee waan tokkoo ibsuun fudhatamummaafi hawwatummaa akka qabaatu gochuun waan ifatti hin mul'anne guddisee dhiyeessuun yaadichi sirriitti akka hubatamu taasisa.

a. Filannoo Jechootaa

Filannoon jechootaa , jechoota barreessaan yaada koo sirriitti naaf ibsuu danda'an jedhu filatee asoosama isaa keessatti itti gargaaramuu dha.

Barreessaan Asoosama Dhoksaa Jireenyaas jechoota humna cimaa waan tokko ibsuu qabanitti fayyadameera. Fakkeenyi akka ragaatti asoosamichaa keessaa fudhataman haala armaan gadiin dhiyaataniiru.

Fakkeenya -1

Obseen bifaan godeettii dha. Boci qaama isheetii garuu isaan kana hundarraa ija namaa seena. Keessumaa yogguu isheen uffata qaama isheeti maxxanan uffattu, shamarrantu dhiira ta'uu hawwa. Baay'ee itti hinaafu. Qalbii nama hundaatu faana kaata. Ijaawwan dhiiratu waliin sigigaata. Miira dhiiratu waliin gidirfama. Onnee isaaniitu dhikkifata. Isheenis isa kana waan beektuuf waa'ee godeettummaasheetii dagatteetti. Boca ishee kanatu keessa dhiiraa fedhiin gidirsa. Yaadaan faana kaatu. Yoo isheen tarkaanfattu qaama ishee kanatu qalbii dhiiraa haalaan ofitti saada. (fuula 23-24)

Fakkeenya - 2

Dhiirri inni alaleen dhugaatii qabatee kokkolfaa akka nama raada bituu taa'aa ishee ilaalaa gatii walii galu. Gudeeda ishee miidhagaa, holqa miiraa dhokataa qaama ishee gidduu awwaalame sanarraa uffata ishee ol soqoltee, guntuta akka qara eeboo ijaajju mirmirsaa, halkan sanaan dhiiga boru nama ta'uu malu laastika jabanaan guduunfitee gatuuf gabaa sagaagalummaa dhaabbatti. (fuula 143)

Waraabbiwwan armaan oliirraa wanti hubatamu barreessaan asoosamichaa waa'ee Obseefi dubartoota hoteela keessa hojjatan jechoota baay'ee ofitti nama hawatanitti fayyadamuun ibsuun isaa dubbistoonni asoosamicha si'aayinaan akka dubbisan gochuu isaa ti. Akka walii galaatti yaadota armaan oliirraa wanti hubachuun danda'amu asoosama yemmuu barreessan jechoota waan tokko ibsuuf humna cimaa qaban filachuun barbaachisaa ta'uu isaa ti.

b. Qindoomina himootaa

Tooftaa barreessaa keessaa tokko qindoomina himootaa ti. Kun immoo kan mul'atu duraa duuba yaadaatiin, irra deddeebii, baay'inaafi dheerina himootaatiin.

Fakkeenya – 1

“ Jireenyi qe'ee warra du'aa calleensa qofa. Sochiin mul'atu hin jiru. Kan qe'ee warra du'aa keessa akka argan utaalanii, akka argan fiiganii, waan barbaadanii hojjatanii, du'aa unachaa, du'aa suunfachaa, du'aa soorachaa jiraachuu danda'an rirma qofa.” (fuula 57)

Waraabbiin armaan olii kun barreessaan asoosamichaa yaadota wal madaalan fakkeenyaaf: akka argan utaalanii, akka argan fiiganii, waan barbaadanii hojjataniifi jecha du'aa jedhu irra deddeebi'ee fayyadamuu isaa agarsiisa. Haala kanaan fayyadamuun barreessichaa immoo yaadichi xiyyeeffannaa akka argatu taasisa.

Fakkeenya – 2

Kanneen umriin raagan...jaarsolii... jaartolii...isaan adii...isaan gugurraa...isaan qaamni dhidhiita'aa... isaan qaamni fufurdaa...isaan qaamni yarate...isaan of hin beekne...raata'oo...isaan qaamni fayyaa fakkaatanis jiru. Isaan nafti lawwaasa'e...isaan qaamni ciccite...isaan akka daa'ima of irratti gororan...isaan ijji ciccimmaa...isaan of irratti muganis ni jiru. (fuula 65)

Warabbiin armaan olii kun kan mul'isu jechi isaan jedhu bakka heddutti irra deddeebi'amee barreeffamuufi yaadonni achi keessatti bifa gaaleetiin dhiyaatan kan wal madaalan ta'uu isaanii ti. Kanarraa wanti hubatamu jechoota irra deddeebiin fayyadamuufi yaadota wal madaalan wal duraa duubaan fayyadamuun tooftaa barreessaa tokkoo ta'uu isaa ti.

Walumaa galatti haala barreeffama asoosamichaatiin wal qabatee jechoota waan tokko ibsuuf humna cimaa qabanitti fayyadamuufi himoota keessatti jechoota irra deddeebi'ee akkasumas yaadota wal madaalan wal faana hiriirsisuu itti fayyadamuun yaadichi xiyyeeffannaa akka argatu gochuun cimina.

Akka hanqinaatti immoo iddoo hundattii osoo hin taane bakka muraasatti walqabsiistotaafi sirna tuqaalee sirnaan fayyadammuu dhabuun ni mul'ata. Dabalataanis darbee darbee himoonni garmalee dheerachuurraa kan ka'e ergaan isaan dabarsan namaaf hubtamu dhabuun ni jira.

3.1.9. Mala Asoosamichi ittiin dhiyaate

Asoosamni tokko bocaifi qabiyyee isarraa eegamu qabaachuu kan danda'u caaccuuleen asoosamaa karaafi tartiiba sirriin yoo walitti qindaa'anii dha. Qindoomina kanaaf bu'uura kan ta'an immoo waliin dubbii, duub deebbiifi durdeemmii dha.

a) Mil'uu (Flesh back)

Duub deebbiin gocha darbe mul'isuuf gidduu seenaatti kan dhufuu dha. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiin dhiyaateera.

Fakkeenya - 1

Battala immoo Yaadaniitu dhufee ija isaatti mul'atee yaada isaa kana booresse. Qarqara galaanaa jaallatti turte. Sodaree, Laanganoofi Zuwaayituu dhufee fuula isaa dura ijaajje. Kolfa ishee, haasaa ishee, seeqaafi qummaada ishee, qoosaafi xaba ishee yaadate. Yeroon mi'ooftuun kichuutti cittee hafte sun yoomillee kan sammuu isaa keessaa badu itti hin fakkaatu. Har'a sun hundumtuu yaadannoo dha.... Yaadaniin har'a hin jirtu.... Kolfa ishee... qoosi ishee... Gaddaafi gammachuun ishee kun hundinuu ishee waliin biyyoo seenaniiru. (fuula 8)

Fakkeenya - 2

Haalli Gaaddisaa muudate kun waggoota sadi dura isa muudata ture, Ayyaanaa. Garuu sigigaatee Heelen harkaa ba'e. Waa'ee ofii yaadatee of keessatti gadi gumgume. Waa'ee isaafi waa'ee Heelentu dhufee itti mul'ate. (fuula 34)

Waraabbiiwwan armaan olii kanarraa wanti hubatamu seenessaan jaalala Ayyaanaan armaan dura Yaadanii waliin dabarse duubatti deebi'ee yemmuu seenessuu dha. Dabalataanis Ayyaanaan waggaa sadiin dura intala habashaa Heelen jedhamtu

harkaa osoo jaalala keessa hin seenin akka itti bahe mul'isa. Kanaaf yaadonni armaan olii seenessaan seenaa darbee duubatti deebi'ee yemmuu yaadachiisu agarsiisa.

b) durdeemmii

Durdeemmiin waan egeree yookaan fuulduratti ta'u tokko himuu dha. Karaa biraan, waa'ee isa dhumarra jiruu jalqabatti jechuu dha. Tooftaan kun dabree dabree bakka tokko tokkotti ni mul'ata. Fakkeenya isaa asoosamicha keessa fudhatame haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya – 1

Isheenis yoo baay'ee gammaddes garuu darbee darbee kan yaada ishee boorressus hin dhibne. Isa cinaa teessee al tokko tokko yaadaan bakka hedduu geessee deebiti. Teessee yaada dhimbiibdi. Yoo deebitu maal gochuu akka qabdu yaaddi. Ni karoorfatti. Qalbiin ishee hin ititu. Nama Soyyomeen obbo Hundee jette sana barbaaddee argachuu akka qabdu murteeffatteetti. Isa kanaaf ammoo obbo Birasaa argachuutu salphata. Obbo Biraasaa karaa Ayyaanaa argachuu akka dandeessu yoo yaaddu, kaayyoon ishee hagam akka milkaa'u yoo beekuu dhaa baattellee, aduu abdiitu tulluu walitti ejjetee jiru gidduun fuulleetti itti mul'atee keessa isheetti hamilee abdii hora. (fuula 209)

Waraabbiin armaan olii kun Marartuu abbaa ishee argachuudhaaf yeroo dheeraadhaaf dhama'aa turtus milkaa'uu dhabuu ishee agarsiisa. Haa ta'u malee odeeffannoo adda addaatirraa dhaga'aa jirturraa akka hubatamutti abbaa ishee argachuudhaaf keessa ishee abdiin cimaan jiraachuu isaa ti. Kanaaf yaanni kun waan isheen gara fuul duratti raawwatuuf deemtu kan agarsiisuu dha.

Fakkeenya – 2

“Fedhiin koo kana hin turreemii Marartuu koo! walfuunee, mana dhaabbannee, ijoollee guddiisnaan abjoodhe malee daandii du'aa irratti si geggeesseen deebi'ee jiraadhaa hin abjoonneem.” (fuula 295)

Yaanni armaan olii kun Kaayyoon gara fuul duraa Ayyaanaa Maratuun wal fuudhanii ijoollee horanii guddifachuu akka ta'e agarsiisa. Yaada kanarraa wanti hubatamu seenaa seeneffamu tokko keessatti wanti gara fuulduratti ta'u tilmaamuun kan danda'amu ta'uu isaati.

c) Waliin dubbii

Asoosama keessatti namfakkiiwwan yaada wal jijjiiruun ni mul'ata. Inni kun immoo waliin dubbii jedhama. Asoosama kana keessattis waliin dubbiin iddoo bay'eetti ni mul'ata.

Fakkeenyi akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

Fakkeenya – 1

Eebbisaa: “Kan si ajaa’ibu hiriyyaa baayyee barreessu tokkoon qaba. Guyyaa tokko tokko kan ayyaanni barreeffamaa irraa dhalatu natti fakkaata. Ni barreessa yoo ta’e nama hin jaalatu. Nama isa jibbisiisa,” ittiin jedhe.

Marartuu: “Dhugaa jetta moo?” otuu hin beekin fuula ishee ibsite.

Eebbisaa: “Walan si barsiisa. Yaada wal jijjiiruu dandeessu,” ittiin jedhe.

Marartuu: “Biyya kana jiraataa?”

Eebbisaa: “Eeyyee asuma jiraata. Waajjira humna ittisa Ameerikaa Pentaagoon keessa hojjata,” jedheen.

Marartuu: “Qomoo biraa dha moo Oromoo dhuma?” jettee gaafatte.

Eebbisaa: “Oromoo dha malee!”

Marartuu: “Loltuu dha moo akkamiin pentagon keessa hojjataree?”

Eebbisaa: “Loltuu miti. Ogeessa kompi’uutaraa ti. Biyyatti garuu og-barruu barate,” ittiin jedhe. (190)

Fakkeenyi armaan olii kun waliin dubbii Eebbisaa fi Marartuun taasisan agarsiisa. Waliin dubbii kanarraa wanti hubatamu immoo Ayyaanaafi Eebbisaa wal qunnamsiisuuf haala mijeessaa jiraachuu isaa ti.

Fakkeenya - 2

“Ha...hal...oo!” Jedhe hababaraa. Sagaleen isa keessaa bahu kan isaa hin fakkaatu.

“Ayyaana?” Sagalee shamarree tokkotu shuboo keessaan gurra isaa seene. Sagalee miirri dhiphinaa irraa beekamu.

“Ee...yyee... Ayyaanaa dha” jedhe.

“Hoospitaalaan bilbilaati jira. Otuu dhuftee baay’ee gaarii dha” jette. Sagalee Obsee ta’uu booda tureetu kan inni hubate. (fuula 287)

Yaanni armaan olii kun dhimma dhibee Marartuutiif Obseen, Ayyaanaaf bilbiluu kan agarsiisuu dha.

d) Ofiin dubbii

Asoosama keessatti namfakkiiwwan waliin qofa osoo hin taane ofiinis ni haasa'u. Akkuma namni hawaasa keessa jiraatu kamiiyyuu yemmuu yaada keessa seenu waan dabarse, waan dabarsaa jiruufi fedhii isaa fuul duraa akkasumas jeequmsa isa muudateefi rakkina keessa seene ofiin haasa'u, namfakkiiwwanis ofiin haasa'u. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

Qofaa odeessa. Of gaafata. Kanaan booda maaltu na eeggata? Jireenya koo turte Marartuun. Har'a garuu kan ishee jireenya tilmaama namaan murtaa'e. Anatti lafa dukkaneessite. Ofii imala du'aa kaate. Maaliif? ana qofaatti uumaan daangaa ce'a yeroo hunda? Du'a Yaadanii... Dhukkuba Marartuu... Imimmaani Ayyaanaa maddii isaarra gadi dhangala'e. (Abdii 2014 :278)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Ayyaanaa baay'ee dhukkubsachuu Marartuu irraa kan ka'e yaadda'uudhaan kophaa isaa haasa'uu isaa ti. Kanarraa wanti hubatamu ofiin dubbiin mala asoosaan ergaa isaa dabarfachuuf itti fayyadamu keessaa tokko ta'uu isaa ti.

Tooftaan inni biraa asoosan asoosamicha hawataa taasiisuuf akkasumas ergaa dabarsuuf itti fayyadamu keessaa tokko walaloo dha. Fakkeenya akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhataman haala armaan gadiin dhiyaataniiru.

Fakkeenya - 1

*Magaalleen bifaan boontii diimtuun konkonaan boonti.
Kam qabeen kam dhiisaa hunduu garaa na nyaattii
Lamaanuu inbabbareeddii shamarran biyya kooti. (fuula 113)*

Fakkeenya - 2

*Fixeensi harca'ee, samiin gubbaan iftee
Aduun birraa baatee, bareeda mul'iftee
Jaala dammaqsatee, michuu garaa nyaattee
Qalbii wal hawwite, wal wal yaadachiiftee. (fuula 210)*

Walaloowwan armaan olii kunniin dubartoota babbareedoo heddu keessa takka filachuun kan nama rakkisuu ta'uu agarsiisa. Dabalataanis namoonni wal jaalatan lama wal argachuu mul'isa. Kanarraa wanti hubatamu asoosama keessatti walaloowwan adda addaa fayyadamuun miidhagina seenichaatiif akkasumas yaada ibsuuf barbaadame jechoota muraasan dabarsuuf bu'aa ol'aanaa qabaachuu isaa ti.

3.2. Qaaccessa Asoosama Quba Qubeelaa

3.2.1. Cuunfaa Sabseenaa Asoosama Quba Qubeelaa

Biqilaan kan dhalate Godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Baabbooo Gambeel Ganda baadiyyaa Amballoo Dillaa jedhamu keessatti. Ganda Ambaaloo Dillaa qabeenya uumamaatiin badhaatuu dha. Tulluuwwan magariisan uwwifamanii isheetti naanna'anii jiran masaraa namtolchee miidhagina gandaatiif tolfaman fakkaatu. Gosti bineensotaa

kan akka leencaa, Gafarsaa, Arbaafi kan kana fakkaatan ni argamu.

Ganda kana keessa kutaa 1ffaa hanga 4ffaa qofaatu jira. Biqilaan kutaa 1-4 asumatti baratee xumure. Manni barumsaa kun kutaa 1- 4 qofa waan qabuuf kutaa 5ffaa gara Baabbooo deemee barachuuf murteesse. Abbaan isaa garuu qabeenya isaa har'aa kana qofaaf waan yaaduuf akka deemee baratu eeyyamuufii dide. Kanarraa kan ka'e abbaa isaatiin walitti bu'e. Sana booda harmeen isaa garmalee dhiphachuu isaa kana ilaaluun obboleessa ishee Duulaa bira Najjoo deemee barachuu akka qabu mala dhoofteef.

Duulaa bira deemuun barnoota isaa kutaa 5ffaa magaalaa Najjoo Mana Barumsa Letenaal koloneel Abdiisaa Aagaa keessatti jalqabe. Barumsa bara sanaa xumuree gara maatiitti deebi'e. Yemmuu galu garuu waan hin eegnetu isa qunname. Abbaan isaa dahuu dhiisuu haadha isaa sababa godhachuun fedhii isheetiin ala qabeenya isaaniitiin niitii biraa fuudhee isa eege. Dhimma kana yoo dhagahu baay'ee aare. Sababni isaa qabeenya haadhaa akkuma jirutti niitii haaraa harka galeera. Halkan sana hirriba malee bule. Dabalataanis yaanni mucayyoo bakka loon tiksanitti jaalala waliin jalqabanii Aannanees isa dhiphisaa bule.

Gochaa abbaa isaatti aaraa ganamaan ka'ee Aannanee barbaacha qajeele. Malkaa Eebichaa akkuma ga'een hiriyaafi fira ishee kan taate Sooyyomee argee gaafate. Baabbootti kutaa 5ffaa barachuu akka deemte itti himte. Odeeffannoo hanga kana erga argateen booda gara mana haadha isaatti deebi'e. Borumtaa Baabboon deemee, Yaadaniin erga wal arganiin booda Mana Barumsa Sadarkaa Lammaffaa Najjootti akka waliin baratan wal abdachiisanii gargar ba'an.

Najjootti deebi'ee kutaa 8ffaa qormaata ministirii fudhachuun qaabxii ol'aanaa galmeessee Mana Barumsa Sadarkaa lammaffaa Najjootti barumsa isaa eegale. Aannanee wajjiin akkuma guyyaa duraa Baabbootti wal abdachiisaniin Mana Barumsa Sadarkaa Lammaffaa Baabbootti wal argan. Kutaa tokko ramadamanii waliin barachuu eegalan.

Najjoo osoo baratuu abbaan isaa dhibee HIV AIDSiin du'uu itti himan. Du'uu abbaa isaatiif baay'ee hin gaddine; waa'ee haadha isaatu isa yaaddesse. Harmeen koos tarii dhibee kanaan qabamtee na jalaa duuti laata jedhee bakkuma dhaabbatutti gogee hafe. Gara biyyaa deemee haala harmeen isaa keessa jirtu ilaalee Najjootti deebi'e. Najjootti deebi'ee jaalala yeroo dheeraaf dheechoo turan Aannanee wajjiin dhandhamachuu eegalan.

Osoo haaluma kanaan waliin jiraatanii Aannaneen guyyaa tokko gaafa Dilbataa ganamaan deebi'a jettee Biqilaatti nagaa dhaamtee gara biyyaa deemte. Guyyaa Dilbataa Aannaneen osoo hin dhufin hafte. Guyyaan Wiixataa immoo qormaata. Biqilaan hafuu ishee kanaaf baay'ee dhiphate; waan godhu dhabe. Osoo inni yaada buusee

baasuu Sooyyomeen itti dhufte. Nagaa erga walgaafataniin booda haala jiru itti himte. Abbaan Aannanee obbo Dhaabaan ilma namticha tujjaaraa tokkotti akka heerumsiisuuf deeman erga itti himteen booda xalayaa isheen barreessiteef boorsaa keessaa fuutee itti kennite. Xalayaa fudhatee battalumatti dubbisee dachaasee boorsaa keessa kaawwate. Xalayichi Aannaneen isa malee akka hin heerumneefi barumsa isaatti akka cimee baratu kan gorsituu dha. Dabalataanis Aannaneen iddoo hin beekamnetti baduuf akka deemtu xalayicha keessatti ibsiteetti.

Biqilaan osoo rakkoo haadhaa, baduu jaalallee isaa akkasumas du'a eessuma isaa Duulaatiin dhiphatuu, gorsa Aannaneen xalayaarratti barreessiteefi kan Duulaan yemmuu lubbuun jiru akka jabaatee baratu gorsan hojiirra oolchuun cimee baratee qabxii ol'aanaa galmeessisuun Yuunivarsiitii Finfinneetti ramadamee gosa barnootaa Saaykoloojii barachuu eegale. Barnoota isaa barachuu erga eegaleen booda rakkoolee deddeebi'aa isa muudataniirraa kan ka'e, tarii dhiphina kan koo kana na hir'isuu danda'u jechuun jimaa qama'uu, tamboo xuuxuufi araqee dhuguu jalqabe. Qabxiin isaas gadi bu'uu jalqabe.

Barnoota waggaa sadaffaa xumuree ganna boqonnaaf biyyatti deebi'e. Haraaraan itti kaanaan akkuma amala isaa mana jimaa dhage. Mana jimaa keessatti gurbaa Karrasaa jedhamuun wal baran. Haasaa keessa Biqilaan, Karrasaa waa'ee namoota naannoo Baabboo gaafateen. Karrasaan namoota achitti beeku keessaa waa'ee Aannanee bifa, hojjaa, dheerina rifeensa ishee erga ibseef booda, hooteela namticha Geetaahun jedhamutti kushiinaa keessa akka hojjattu itti hime. Itti dabalees osoo hin jaallanne namicha abbaa hooteelaatti heerumuuf akka deemtu gurra buuse. Biqilaan kana dhageenyaan baay'ee rifate.

Battalumatti Karrasaa wajjiin gara Baabboo hooteela Mattabaabaritti qajeelan. Hooteela Mattabaabar dhaqanii jaalallee isaa erga addaan ba'anii waggaa ja'a ta'an tan isaaf jecha wareegama guddaa kafalte fudhatee Najjootti deebi'e.

Yeroon barnootaa waan ga'eef jaalallee isaa Aannanee hiriya isaa Dabalaatti imaanaa kennatee gara Yuunivarsiitii Finfinnee deeme.

Ji'oota muraasaan booda Aannaneen bilbiltee Dabala irraa akka ulfoofte itti himte. Wantoota isheen itti himtu hunda amanu dide. Keessi isaa fudhachuu dide. Sababni isaas Dabalaan nama oolmaa guddaa ooleef waan ta'eef. Dabalaan jalqabumaa faayidaan isa gowwomsee gocha akkana irratti raawwachuuf akka ture itti himte. Barnoota isaa xumuree eebbifamee yoo dhufu kan Aannaneen itti himteefi arge tokko ta'e.

Najjoo hin turre. Battalumatti Finfinneetti deebi'e. Finfinnee hooteela Aggaaroo jala namoota isaan wal fakkaatan faana taa'ee jimaa qama'uufi sijaaraa aarsuu jalqabe. Kana kan godhuufis miidhaa abbaan isaa haadha isaarraan ga'eefi hiriyaan isaa Dabalaan Aannanee irraan ga'e irraanfachuuf. Hojii barbaadas hin dhiifne; garuu hin milkoofne.

Guyyaa tokko akkuma amala isaa osoo inni karaarra dhaabbatuu hiriyaan isaa Xilaahun jedhamu, kan Yuunivarsiitii Finfinneetti doormii tokko turan konkolaataa keessaa yemmuu isa argu baay'ee rifatee, gadi bu'ee rakkoo isaa gaafachuun fuudhe manatti gale. Mana yemmuu ga'an Biqilaan waan tasumaa hin ta'a jedhee hin eeginitu

isa muudate. Ija isaa amanuu dadhabe. Aannaneen nyaata qabatee golaa itti gadi baate. Ni rifate. Aannanee alatti beellameefii wal arganii haala jiru hunda gaafate. Hojjattuu kuushiinaa Xilaahun taatee akka hojjattuu maallaqaan Dabalaan akka ishee gurgurate itti himte.

Biqilaan gochaa Dabalaan ammaan dura isaafi Aannanee irratti raawwate xiqqaatee amma immoo ishee maallaqaan gurgurachuun caalaatti waan isa aarseef, Finfinnee lafa jaalalleen isaa hojjattuu manaa taatee jiraattu keessa hinjiraadhu jedhee, lafa jireenyaa isaanii haadha isaa biratti deebi'ee lafa isaanii qotuu murteesse. Hojii qonnaa kanaanis milkaa'uu hin dandeenye.

Sana booda biyya Suudan Dhaabbiileen miti mootummaa adda addaa baay'inaan jiraachuu waan dhagaheef gara Suudan deemuuf murteeffate. Suudaan magaalaa Kaartuum galee mana dukkaanaa tokko keessa hojjachuu jalqabe. Achuma taa'ee iyyata hojii dhaabbiilee mootummaafi miti mootummaa Itiyoophiyaafi biyyoota biraa keessa jiran hundatti barreessuu jalqabe.

Sooyyomeen Dhaabbata UNICEF Finfinneetti argamu keessa waan hojjattuuf iyyata namoota dhaabbata kanatti iyyatan keessaa akka tasaa maqaa Biqilaa arguun lakkoofsa bilbilaa achirra jiruun bilbilteefi akka biyyatti deebi'u itti himte. Hojiillee akka barbaadduuf achmaan ibsiteef.

Biqilaan hin turre battalumatti biyyatti deebi'e. Yemmuu galu haati isaa garmalee dhibamtee ciisteetti. Haadha isaa yaalchifataa, cinaan immoo qabeenya haadha isaa daban harkaa fudhataman deebisifachuuf mana murtiitti iyyate. Haati isaa gargaarsa Dr. Gadaafi Sooyyomeetiin ni fayyiteef. Lafti haadha isaas falmii yeroo dheeraatiin booda ni murteeffameef.

Biqilaaf rakkooleen isaa suutuma suuta furmaata argachaafii dhufan. Sooyyomeenis Aannanee bakka hojjattuu manaa taatee hojjattuu yeroo gabaabaa keessatti akka baastuuf waadaa galteef. Hojiis ni argate. Sooyyomeen haaluma waadaa isheetiin Aannanee bakka isheen jirtuu fuutee fidde.

Jireenyi Biqilaa armaan dura gaddaan marfamee ture amma gammachuun bakka buufameera. Guyyaan sirna qubeelaa isaanii qabamee sirnicha raawwachuun waliin jiraachuu jalqaban. Dhumarratti jireenya isaa keessa darbe “Quba Qubeelaa” jedhee maqaa moggaaseef.

3.2.2. Qaaccessa Caasaa ijaarsa Sabseenaa Asoosama Quba Qubeelaa

Asoosamni tokko jalqabaa kaasee hanga dhumaatti caasaalee jaargochaa gara garaa qaba. Caasaaleen jaargochaa Asoosama Quba Qubeelaa haala armaan gadiitiin kan dhiyaatanii dha.

a. Ka'umsa

Ka'umsi bakka seenaan asoosamaa tokko itti eegaluu dha. Babbal'ina seenaa dhufuufis bu'uura ta'a. Ka'umsi asoosama Quba Qubeelaa akka itti aanutti dhiyaateera.

Annaneen mucayyoo daa'imummaatii eegalee waliin guddatanii dha. Jabbilee tiksuu irraa gara loon tiksuu erga geenyees walumaan nuti kan mana barumsa sadarkaa tokkoffaa seenne. Aannaneen kan dhalatte olla ganda Ambaalloo Diillaa kaan taate ganda Malkaa Eebichaa keessatti. Manni barumsaa Ganda Malkaa Eebichaa keessa waan hin jirreef, isheen is anuma waliin Mana Barumsa Sadarkaa tokkoffaa Ambaalloo seente. Mana barumsaa erga galleen booda haalli nuti itti bakka loon tiksinnutti tapha ijoollummaa taphannu umrii koo guutuu sammuu koo keessaa kan baduu miti. Wal hammannee, wal cinaa teenyee taphachaa; loowwan marga Tulluu Amballootti bobbaasnee ija ijoollummaa miidhagina uumama Tulluu Ambaalloo kana loowwan waliin daawwanna. (fuula 11)

Yaanni armaan olii Biqilaafi Aannaneen jaalala kan eegalan yeroo ijoollummaa isaanii yemmuu jabbileefi loon tiixsan ta'uu agarsiisa. Jaalalli isaanii kan jabbileefi loon tiixsuudhaan eegalame mana barumsaa keessattillee cimee itti fufuu isaa ti. Kanarraa wanti hubatamuu danda'u jaalalli Biqilaafi Aannanee kan eegale yeroo armaan olitti ibsamerraa ta'uu isaa ti.

b. Oldeemsa

Oldeemsi erga baniinsa yookaan keessatti wanti hunduu eegalamee ta'iiwwan achi keessatti argaman bakka itti babal'ataa deemanii dha. Oldeemsi Asoosama Quba Qubeelaa haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya - 1

Qofa koo ta'eeyyuu yeroo bakka dur Aannanee waliin loon tiixsinu ga'u tapha ijoollummaa taphachaa turreetu sammuu koo keessa dhufee waa'ee Aannannee na yaadachiisa. Erga waa'ee ishee yaadadhee sammuu koo waan biraa yaaduuf carraa naaf hin kennine. Daa'imummaatii eegalee jireenya hundumaa waan waliin dabarsineef sammuu kootti barreeffama waraqaa adiiirraa taateetti. Kanaaf sammuu koo kan ishee dagatu yoo yaaduufi tilmaamuu dhaabu qofa. (fuula 27)

Yaanni armaan olii kun jaalalli Biqilaan Aannaneef qabu, inni yemmuu loon tiixsanirraa eegale dabalaa dhufuu agarsiisa. Kana jechuun Biqilaan jaalala Aannaneef qabuorraa kan ka'e yeroo hunda waa'ee ishee qofa yaaduu isaa ti. Yaaduu bira darbee hojii biraa hojjachuullee dadhabuu isaa ti.

Fakkeenya - 2

“Yaada koon baqadha.Sammuu koo baqadha.Utuu hin beekin daandii guddaa Ambaalloo irraa gara Malkaa Eebichatti geessu irra bu’een deemuu koo itti fufe. Aannanee barbaachan gara bakka dhaloota Aannanee deemaa jira.”(fuula 33)

Waraabbiin armaan olii kun Biqilaa yaanni Aannanee halkaniifi guyyaa boqonnaa isa dhoowwinaan Aannanee barbaacha gara bakka dhaloota ishee deemaa jiraachuu agarsiisa.Karaa biraatiin kana jechuun jaalalli isaanii ijoollummaarraa eegale daran dabalaa deemuu agarsiisa.

Fakkeenya - 3

“ Qormaata jalqabaa gaafa Wiixataa ganama qorameen qofaa koo barattoota dura bu’een gara manaatti gala jira.Aannanee bakka qormaataatti ijoollee keessa barbaadee yeroon dhabe ifa guyyaatu natti dukkanaa’e.” (fuula 66)

Waraabbiin armaan olii kun Biqilaan jaalallee isaa garmalee jaalatu kan yeroo rakkina isaa hunda bira dhaabbattu, Aannanee yemmuu qormaatarraa dhabu haalaan rifachuu agarsiisa.Wanti qormaatarraa ishee hanbisu kun rakkoo cimaa ta’uu danda’a jechuun dhiphachaa jiraachuu isaa mul’isa.

c. Guutimiira

Bantimiirri gochi asoosamicha keessatti itti fufiinsaan ijaaramaa dhufe sun yeroo miira keenya qirqirsu kan agarsiisuu dha. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

“ ... Aannanee dha maqaan ishee” jedhee yeroo inni maqaa ishee natti himu jijjiirama hin beeknetu keessa kootti natti dhagahame. Na’eeras, gammadeeras.Jimaa qama’aa jirus lafa buuse.Karrasaan haala koo ilaaleetuu, “ Maal aboo? Fira keeti moo ? Fuula keetu natti jijjiiramee ...” jedhee akka haasa’uuf na dirqisiise. (fuula 151)

Waraabbiin armaan olii kun Biqilaan yemmuu waa’ee Aannanee Karrasaarraa dhaga’u gammachuun guddaan itti dhaga’amuu agarsiisa. Karaa biraatiin kana jechuun bakki Aannaneen jirtu beekamuu isaati.

“ Aannanee ta’uu isheen shake.Nama torbaan dhufu cidha gaa’ela qabuu mitii nama mana eessuma ishee dhaquuf deemu hin fakkaattu. Bareedina uumaa ishee

qofaatu irraa mul'ata. Hooteelaa ba'anii hanga isaan na bira ga'anitti ija koo isaanirraa hin fuune. Yeroo wal argine ijji keenya akka waan magneetiin gidduu jirtuu wal irraa cituu didde." (fuula 153)

... yeroo jalqabaaf Aannanee waliin wal hammannee huccuu tokko of irratti osoo hin hambisin qaama guutuun walitti maxxannee ciisne. Fedhiin jaalalaa gubee na waxaluuyyuu wal dhungannee wal boqachiisaa bulle. Imaanaa na harka jirutu fedhii jaalalaa keessa kootii ibidda ta'ee boba'u qabbaneessee Aannanee ulfinaan ishee bulche. (fuula 167)

Waraabbiin armaan oliirraa wanti hubatamu Biqilaan jaalallee isaa yeroo dheeraaf osoo wal hin argin turan barbaacha meeqaan argachuu isaa ti. Isheenis yaaddoo isaatirraa kan ka'e baay'ee huqqachuu isheeti. Dabalataanis jaalala walii qaban ibsachaa jiraachuu isaanii ti.

d. Sigigaannaa

Sigigaannaan asoosama tokko keessatti bakka wanti fiixee irra gahe itti gadi bu'uu eegaluu dha. Ta'iin kana irratti raawwatamu furmaanni akka uumamuuf karaa saaqa. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

... Gabaabsee sitti himuudhaaf ani ulfaa'eera. Durbummaa koos naman sammuutti yaaduu mitii abjoodhee hin beeknetu fedhii lubbuu isaaf godhate... Dubartii ta'uurra darbee ani ulfaa'eera... Ulfi keessa koo jirus nama utuu hin taane ilmoo bineensaa fokkiftuu kan dhalannaan aananis, ilmoo namaas lafarraa nyaattee fixxu natti fakkaatti... kanaaf sammuu kootti dhiphina cimaa ta'uurra darbee maraatummaa irraan na ga'uuf deema. (fuula 179)

Yaada armaan olii kun Aannaneen hiriya Biqilaa Dabalaarraa ulfaa'uu ishee agarsiisa. As irraa wanti hubatamu jaalalli Biqilaafi Aannanee sababa ulfaa'uu isheetiin gidduu isaaniitti mufiin uumamuu danda'a kan jedhurraa iddoo sigigaannaan itti mul'achuu eegalee dha.

Fakkeenya

Wantan hin amanneen arge. Kana booda eegaa kan haalichi natti ulfaate. Wantan hin amanneehoo kunoo argee. Akkamiin godha? Nan amanaa? Ulfaataa dha. Sammuun koo lafa sana dhaabbachuufis hin dandeenye... utuun nagaa hin gaafatin akka isheen dhaabbattee jirtutti irraa garagalee deeme. (fuula 188-189)

Yaanni armaan olii kun Biqilaan yemmuu Fifinneedhaa dhufee ulfa ta'uu Aannanee mirkaneeffatu baay'ee rifachuusaa agarsiisa. Kun kan agarsiisu jaalalli isaanii kan duriirraa hamma tokko laafuu agarsiisa.

d. Furmaata

Furmaanni bakka dhimmoonni adda addaa asoosamicha keessatti ka'an hamma tokko furmaata itti argatanii dha. Kanaaf furmaanni xumura asoosamaati jechuun ni danda'ama. Furmaanni Asoosama Quba Qubeelaa akka itti aanutti dhiyaateera.

... Anatu dura qubeelaa waadaa kana quba Aannaneetti kaa'e. Keessa kootu na gammade. Galma kootu kanumaafi. Keessumaa immoo harmeen koo jaalala koof jettee dararamaa turte gaa'ela koof Aannanee irratti hirmaachuun ishee baay'ee na gammachiise. Harmeen koos hawwii ijoollummaa kootii eegalee na dhiphisaa ture kun dhugoomuu isaaf akkaataan gammachuu isheetii keessumoota keessaa addatti mul'ata. Itti aansitee dabaree ishee Aannaneenis qubeela waadaa quba kootti keesse. Abbaa manaafi haadha manaa ta'uu keenya jechuu dha. (fuula 252)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Biqilaan rakkoowwan baay'ee ulfaataa ta'an hedduu keessa darbuun jaalallee isaa Aannanee isaaf jecha aarsaa guddaa goote wajjiin sirna qubeelaa raawwachuu isaa ti. Kun kan agarsiisu rakkoowwan Biqilaa furmaata argachuu isaanii ti.

3.2.3 . Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Quba Qubeelaa

Kitaaba asoosamaa yemmuu dubbisnu seenaan nuti dubbisnu yookaan hordofnu seenaan kitaabicha keessatti seeneffamu ni jira. Seenaan asoosama nuti dubbifne keessatti seeneffame kan eenyuu ti? Asoosamicha keessatti eenyu fa'atu argama? Waa'ee eenyuutu himame? Gaaffiiwwan jedhaniif deebii kan ta'u ebalu fa'a. Waa'ee ebaluufi ebaluuti kan jedhuu dha. Kana jechuun namoonni kunniin fakkaattiiwwan asoosamicchaa ti.

Kanaaf seenaan asoosama tokkoo ijaaramee raawwatamuudhaaf goobaangaleessaafi fakkaattiiwwan xixiqqaa jedhamuun bakka lamatti qoodamu. Quba qubeelaa keessatti fakkaattiiwwan kunniin haala armaan gadiitiin qaacceffaman.

a. Goobaangaleessa

Goobaangaleessi boqonnaalee hedduu keessatti kan argamu yookaan mul'atuu dha. Gochi inni raawwatus ta'ee,haalli inni keessa seenu yeroo dheeraaf kan turuu dha.Akkasumas seenaan asoosamicha keessatti seeneffamu irra caalaatti jireenya isaa wajjiin kan wal qabatuu dha.

• Akkaataa Asoosaan Goobaan galeessa kalaqee dhiyeesse

Goobaangaleessi asoosama Quba Qubeelaa Biqilaa dha.Asoosama kana keessatti gaheen akkasumas haalli dhiyaatina Biqilaa maal akka fakkaatu haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Goobaangaleessi asoosama kanaa biqilaan akkaataan inni kalaqamee ittiin dhiyaate barnootaaf nama fedhii guddaa qabu,mul'ata gaarii qabu, waadaa itti kenname galmaan ga'uuf nama xiiqiin hojjatu akkasumas garraamii ta'ee ti. Kana immoo kan agarsiisuu ragaan asoosamichaa keessaa fudhatamuun haala armaan gadiitiin qaacceedeffameera.

Fakkeenya – 1

“ Abbaan koo kun otuu sirriin jaalala abbummaa narraa qabaatee maaliif baradhee akkan guddadhu hin tilmaamu?Qabeenya isaa kan har'aa qofaadhaaf yaaduu isaatii?keessa kootti xiinxala.Waan bara jireenyaa koo guutuu dukkanicha keessatti hafu natti fakkaatee dhiphinni natti duude.Fala koos nan wallaale.” (fuula 16)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu fedhiin Biqilaan barnootaaf qabu ol'aanaa ta'uurraa kan ka'e, yemmuu abbaan isaa barumsa kee itti fufuu hin qabdu jedhuun baay'ee dhiphachuusaa agarsiisa.Kun kan agarsiisu Biqilaan barnoota garmalee jaallachuufi mul'ata cimaa qabaachuu isaa ti.

Fakkeenya- 2

“ Waa'ee rakkina haadha kootii gubadhee waxalamaa barnoota kootitti fufe.Gorsi Duulaafi waadaan harmee koof seene immoo barnootatti na jabeessa.” (fuula 36)

Waraabbiin armaan olii kun Biqilaan gorsa Duulaafi waadaa haadha isaatiifi seene fiixa baasuuf xiiqiidhaa barachaa jiraachuu agarsiisa.Haaluma gorsa eessuma isaatiin barnoota isaatiin cimee barachaa jiraachuu isaa ti.

Fakkeenya - 3

Madhee ishee beekiif mannee ishee miidheffachuuf barbaaddee qubeelaan quba qubeelaa irraa miidhagdi waan ta'eef. Hojii qubeelaa akkanatti keessa kootti tilmaamuun koo immoo jireenya dabarse jalqabaa kaasee hanga ammaatti na yaadachiise. Qubeelonni quba koo irraa calaqqisan daandii irra deemanii as ga'an natti mul'isan. Jireenya koo gaafa Aannanee wajjiin wal baree kaasee hanga ammaatti aarsaa kaffalame daawitii ta'ee fuuldura koo dhaabe. (fuula 252- 253)

Yaanni armaan olii kun rakkoowwan Biqilaan jiruufi jireenya isaa keessatti isa muudatan qabsoo cimaan keessa bahuun milkaa'uu isaa agarsiisa. Kunis ta'uu kan danda'e waadaa Duulaa irra fuddhatte yeroo hunda sammuu isaa keessatti yaadachaa wantoota hunda waan raawwatuuf . Wanti yaada kanarraa hubatamu waadaa itti kenname galmaan ga'uu isaa ti.

Fakkeenya – 4

“ ... Ulfa hiriya kee dhugaa ti.” Kan Dabalaati jechuu dha. “ Waan keessa koos baasee sitti himeera. Kana booda si arguun koo waan barbaachisaa natti hin fakkaatuu nagaatti,” jettee bilbila cufuuf kaate. Hin amanu na gowwoomsitaa. “Dhugaa miti. Waan hin abjootomnee dha.” “ Abjuu akkanaa yoo natti himteeyyuu ani sobduudhaan siin jedha.” “Soba dhugaa miti” jedhee itti iyyee dubbadhe. Sammuu kootti gonkumaa seenuu waan dideef. (fuula 181)

Yaadni armaan olii kun Biqilaan badii Dabalaan ishee irraan ga'e, Yaadaniin osoo itti himaa jirtuu amanee fudhachuu dhiisuu isaa agarsiisa. Kun kan agarsiisu Biqilaan fayyaaleessa ta'uu isaa ti. Kana malees nama al-tokko amane kan hin shakkine ta'uu isaa ti.

Haalli yookiin akkaataan barreessaan asoosamichaa fakkaattii Biqilaa jedhamu kalaqee ittiin dhiyeesse hedduun isaanii amaluma namoonni dhugaadhaan addunyaa kanarra jiran agarsiisanii dha. Biqilaan seenaa asoosamichaa kutaalee hedduu keessatti haalli inni kalaqamee ittiin dhiyaate: nama baratee iddoo guddaa gahuudhaan haadhaafi ummata isaa gargaaruu barbaadufi daa'imummaarraa kaasee hanga barnoota baratee xumuree, eebbifamellee rakkoowwan adda addaa isa muudachaa turanii dha. Haa ta'u malee bakka tokko tokkotti amala inni kutaalee hedduu keessatti calaqqisiisaa tureerraa baay'ee fagaatu, kan amanuudhaaf nama rakkisu ni mul'ata.

Fakkeenyaaf jaalallee baay'ee jaalatu kan isheen sababa isaatiif jecha maatii isheetiin waldhabdee manaa baatee bade osoo jirtuu, hiriya isaa Sooyyomeefi hojjattuu eessuma isaa Bariitee kan eessumni isaa imaanaa itti kenne du'e waliin jaalala keessa seenuuf deemuun ni mul'ata. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya- 1

Harki koo humna hin beekamneen oofamee qaama ishee irra naanna'uu eegale. Mormi ishee alangaan humna itti dabalee darbachuun guntuta akka dhagaa jabaatan kan uuman qaree bareechee uume gidduu buuse. Harki Bariitees qaama koo irra naanna'uu hin nuffine. Harki koo erga guntuta ishee gidduu seentes deebi'uun itti ulfaate. (fuula 75)

Fakkeenya- 2

Ija qabbanaa'aa jaalala mul'isuun lash gootee na ilaalte. Fuula ishee yoon ilaalu taatee cimaan keessa isheetti waan uumame fakkaata. "Maal taate Sooyyomee?" Deebii tokko malee ol jettee hidhii ishee hidhii kootti haguuguun arge. Yeroo dheeraaf wal sukkuumne. Lamaan keenya afuura walii keenya malee waan biraa quba hin qabnu. (fuula 131)

Fakkeenyaota armaan oliirraa wanti hubatamu Biqilaan osoo jaalallee baay'ee jaalatu qabu shamarran biraa wajjiin jaalala keessa seenuuf deemu isaa ti. Amalli isaa kun immoo isa inni jalqabarraa kaasee kutaalee hedduu keessatti calaqqisiisaa tureen kan wal hin madaallee dha. Garmalee wal irraa fagaachurraa kan ka'e dubbistoonni amananii akka hin fudhanne taasisa. Kanaaf barreessaan asoosamaa tokko fakkaattota yemmuu uumu yeroo dheeraaf isaan waliin turu kenneefii kalaquu qaba.

b. Fakkaattiiwwan xixiqqoo

Asoosama tokko keessatti fakkaattiiwwan xixiqqoo warri jedhaman battaluma seenicha keessatti hirmaachuu jalqabaniin eenyummaafi maalummaan isaanii baramuu dha. Amala murtaawaa irra deddeebi'amee mul'atu tokko qabu. Fakkaattiiwwan xixiqqoon Quba Qubeelaa Aannanee, Hundee, Magartuu, Duulaa, Bariitee, Dabalaa, Xilaahun, Sooyyomee, Madiinaa, Karrasaa, Dhaabaa, Siddisee, Dr. Gadaa, obbo Hasan, Awwal, Wubiit, Aadde Sannaayit, faa dha.

- **Akkaataa Asoosaan Fakkaattiiwwan Xixiqqoo kalaqee yookaan uumee dhiyeesse**
- Fakkaattiiwwan xixiqqoon asoosama Quba Qubeelaa keessaa takka Aannanee jaalallee Biqilaa ti. Haalliifi amalli Aannaneen asoosamicha keessatti ittiin dhiyaatte akkaataa armaan gadiitiin qaacceffameera.

“Biqilaa koo badiin abbaan kee haadha kee irratti hojjateef jettee sammuu kee aariin dhiphisuu hin qabdu. Sammuun kee dhiiphinaan qabamnaan barumsa kee kan ati haadha kee rakkina keessaa ittiin baasturra ni kufta; kanaaf sammuu kee ati ittiin yaaddee rakkoo haadha keetii furmaata barbaaddu malee kan ati ittiin dhiphattee, yeroo gubuun umrii rakkoo haadha kee dheeressitu ta’uu hin qabu; kanaaf ammoo furmaata kan ta’u yoo ati barattee, ilaalcha kan akka abbaa keetii beekumsa qabduun barsiistee jijjiirtee dha. Kana dhugoomsuuf ammaa eegalii rakkoo si qunname irratti karoora baafadhu. Karoora baafatte irrattis kutannoon hojjadhu,” naan jette Aannaneen. (fuula 53)

Yaanni armaan olii kun amalli Aannaneen qabdu keessaa tokko nama rakkina namaatiif dhiphattu ta’uurraa kan ka’e, Biqilaan rakkoowwan isa muudachaa jiraniif yaadda’uu dhiisee barnoota isaatti cimuun haadha isaa rakkoo keessaa akka baasu yemmuu gorsitu agarsiisa.

Kana yeroon argees biyya namni ana hin beeknetti baduuf xiiqiin jaalala dhugaa ejjannoon irraa deebi’uu hin dandeenye keessa koo kaa’e. Biqoo koo! “Maaliif gara kootti baqachuu dhiiste?” jettee na shakkuu dandeessa. Kana anis yaadeera, Garuu ogguun taa’ee yaadu wantichi siin dabalee rakkoo keessa buusa waan ta’eef ofii koo aarsaa godhee ati immoo obsaan jabaattee barattee egereen keenya akka miidhagu nuuf wayya jedheen jettee xalayaa naaf barreessite Aannaneen (fuula 70)

Yaadni armaan olii kun Aannaneen jaalala Biqilaatiif jecha aarsaa guddaa kaffaluu ishee agarsiisa. Karaa biraatiin kana jechuun Aannaneen qabeenyaafi osoo hin taane jaalalaf dursa kennuu ishee ti.

“Dhugaa sitti himuudhaaf ani mataan koo mucayyoo sana jaaladhee ture; garuu jaalalleen qaba naan jettee ejjannoon na didde,” naan jedhe Karrasaan (fuula 152)

Yaada kanarraa wanti hubatamu Aannaneen amanamummaafi jaalala dhugaa Biqilaatiif qabduurraa kan ka’e naannoo baddee jirtuttillee namoonni jaalalaaf gaafannaan diduu ishee agarsiisa.

Walumaa galatti waraabbiiwwan armaan oliirraa wanti hubatamu Aannaneen nama rakkina namaatiif dhiphattu akkasumas qabeenyaaf osoo hin taane jaalalaaf iddoo guddaa kennitu ta'uudhaan asoosamicha keessatti gahee guddaa taphachuu ishee ti.

- Fakkaattiiwwan xixiqqoo keessaa tan biraa Aadde Sannaayit. Haallifi amalli ishee asoosamicha keessatti maal akka fakkaatu akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Adde Sannaayit Aannaneen miidhagina waan qabduuf maamila hoteela isaaniif baay'iftee ofii ishii gurguruun isaan akka sooromsituuf malee, Aannaneef yaadanii miti. (fuula 159)

Waraabbiin armaan olii kun Adde Sannaayit ofitto ta'uu ishee agarsiisa.

- Fakkaattiiwwan xixiqqoo keessaa tan biraa Aadde Magartuu haadha Biqilaa ti. Barreessaan asoosamichaa Aadde Magartuu dubartii abbaan warraa miidhaa cimaa irraan ga'e taasisee uumuudhaan rakkoon akka kanaa hawaasa keessa jiraachuu agarsiiseera. Ragaan akka fakkeeniyatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiin dhiyaateera.

Fakkeenya- 1

Harmeen koo dubbannaan akka inni hin dhiifne waan beektuuf homaa tokko hin dubbattu. Dhaggeeffattuu taatee teessi. Mana ishee keessatti mirga dubbachuu hin qabdu. Fuudhi isaanii bittaa fakkaata malee fuudhaafi heeruma jaalalaa hin fakkaatu. (fuula 16)

Fakkeenya- 2

Dubartii abbaan koo fuudhe sanaaf hojjattuu kushiinaa taatee hojjachaa akka turte, dhugaatii dhuguun hoggaa machaa'u alatti gadi ari'uun qorra keessa imimmaan dhangalaasaa akka bultu, niitiin isaa gaafa mana fira ishee deemtu dirqamaan waamee akka wajjiin bulu. " Kanatu kunoo namaa gadi na godhe, silas hubannaa dhabuurraan kan ka'e umrii koo malee heerumeen utuun hin gammadin hafe, amma immoo otuu hin du'in mucaa koo ijaan arga jedheen dhufe, " jette harmeen koo otuu fuulli ishee al tokkoof hin qoorin. (fuula 39)

Fakkeeniyota armaan oliirraa wanti hubatamu dhiibbaan adda addaa Aadde Magartuu irra abbaa manaa isheetiin gahaa jiraachuu isaa ti. Fakkeenyaaf mana keessatti mirga dubbachuu dhabuu, mana gadi ari'amuun ala qorra keessa akka bultu taasisuu isaa kaasuun ni danda'ama. Kanarraa wanti hubatamu namoonni miidhaan akka kanaa irra

ga'u hedduminaan hawaasa keessa jiraachuu isaanii ti. Kanaaf gochoonni akkanaa hawaasa keessatti waan mul'ataniif, fooyya'uun barbaachisaa ta'a.

- Fakkaattiiwwan xixiqqoo keessaa Sooyyomeen ishee biraa ti. Sooyyomeen asoosama kana keessatti shamarree rakkoo namaatiif garmalee dhiphattuufi kaayyoo kaayyeeffatte galmaan ga'uuf tattaafattu taatee kalaqamte. Ragaan akkafakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame bifa armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya- 1

Sooyyomeen amma iyyuu hanga galma ishee isa dhumaa bira geessutti lubbuun ishee nan boqodha jettee hin hawwine. Jaalalleewwan sanyii ishee ta'an otuu wal jaalatanii gargar jiraatan walitti fiduuf tooftaafi mala qopheessuudhaan hojii ishee yeroo hundumaa keessaa isa hangafa (fuula 234)

Fakkeenya- 2

Sooyyomeen qabsoo ishee keessatti galma keewwatte karooraan bakkaan ga'uuf tartiibaan raawwachuuf miirri dirqama lammummaa keessa isheetii dhikkifatu ammaayyuu hin dhaabbanne. Qubeelaan waadaa kan koofi Aannanee guyyaa itti aanuun booda waan raawwatuuf ganama waliin baanee Aannaneef huccuu akka bitnu beellama na qabsiisteetti. (fuula 237)

Fakkeenya- 3 armaan oliirraa wanti hubatamu Sooyyomeen rakkoo Aannaneefi Biqilaa muudachaa ture tokko tokkoon furuun sirna qubeelaa isaanii raawwaachiisuuf tattaaffii guddaa taasisaa jiraachuu ishee ti. Kanaaf amalli Sooyyomeen qabatee asoosama kana keessatti dhiyaatte kan namni dhugaadhaan addunyaa kanarra jiraatu calaqqisiisu ta'uu isaa ti. Walumaa galatti barreessaan asoosamichaa namfakkiiwwan armaan oliitti ibsamaniif kanneen biroo haala, bifaafi amala namoota dhugaan addunyaa kanarra jiraatanii kennuufin ergaa asoosamichaa gama isaaniitiin dabarseera.

3.2.4. Qaaccessa Ija Seenessaa Asoosama Quba Qubeelaa

Ijji seenaan asoosamni Quba Qubeelaa ittiin dhihaate ija ramaddii tokkoffaa yemmuu ta'u, seenessaanis goobangaleessa asoosamichaa kan ta'e, Biqilaa dha. Seenichi ija ramaddii tokkoffaan dhihaachuusaa mirkaneeffachuuf, seenessichi himamsa seenichaa keessatti "Ani" jechaa, seenicha rammaddii tokkoffaan dhiheessuu isaa adda baafachuun barbaachisaadha. Jalqabaa kaasee hanga dhuma seenichaatti yeroo ilaallu, seenessichi "Ani" jechaa seenicha dhiheessa. Kanas yaadawwan muraasa akka fakkeenyaatti fudhachuun ilaaluun ni danda'ama.

Harmeen koo dhaladhee ergan of baree yeroo isheen maqaa abbaa koo waliin naaf baasaniin na yaamtu dhagahee hin beeku. Al tokkoof dagattee maqaa koon na hin waamtu. “Dhala koo” jettee na waamti. Maqaa naa moggaasaniin na waamurra ,ani qabeenya dhuunfaa ishee ;kan hidda handhuura isheerraa cite ta’uu koo ibsuuf “Dhala koo” naan jetti. Maqaan abbaan koofi haati koo naaf baasan ‘Biqilaa’ dha. Kanan dhaladhe godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Baabboo Gambeel, ganda baadiyyaa Ambaalloo Diillaa jedhamu keessatti.

(fuula 9)

Yaadni armaan olitti dhihaate, jalqaba seenichaatti kan dhihaate yeroo ta’u, seenessama ramaddii tokkoffaan dhihaate. Ramaddii tokkoffaan dhihaachuu isaa ammo kanneen agarsiisan ragaaleen jechootaa waraabbicha keessa ni jiru. Isaanis “koo”(si’a 9), “ani”(si’a 3) fi ”naa”(si’a” 7). Ragaa kana irraa wanti hubannu bamaqaan ramaddii tokkoffaafi horteen isaa waraabbii kana keessatti si’a kudha-sagal(19) dhufuu argina. Kana irraa wanti hubatamu, seenessamni asoosama kanaa ramaddii tokkoffaan dhihaachuu isaati.

Rakkoofi gidiraa koo na waliin hirmaachaa kan turte Sooyyomeen eebbifamuu ishiin dhagahe malee hojii argachuu ishee waan dhagahe hin qabu. Garaan koo garuu hojii irra akka isheen anaan bakka jiru barbaaddu ni yaada. Erga ijaan argee waggaa sadi ta’uuf deema. Dabalaan gara jabeessa akkasii ta’uun isaa waan haaraa sammuu kootti ta’e. Bineensa guyyaan otuu namni ilaaluu nama nyaatu natti fakkaate. Akka nama hin jirrettan isa dhiise. (fuula 191)

Waraabbiin asii olitti dhihaate immoo gara xumura seenicharraa kan fudhatamanidha. Yaada kana keessatti, seenaa ibsame, gocha raawwatame, kan nutti hime akkuma qaaccasa armaan oliitti ilaalle namfakkii seenessaa ramaddii tokkoffaafi goobangaleessa asoosamichaa kan ta’e, Biqilaadha. Kunis, seenichi ija Biqilaan ilaalamee dhihaachuusaa agarsiisa.

Akkasumas, gocha namfakkiwwan biroon (Sooyyomee, haadha isaafi Dabalaa) hojjetaniifi haala jarri kun keessa turan seenessa. Kun ammoo, seenessichi hirmaataa seenichaa akka ta’eefi seenaan asoosamichaas kallattii ija ramaddii tokkoffaatiin akka dhihaate sirriitti ifa godhee kan agarsiisu dha.

Seenessicha sirriitti adda baafachuuf, amaloota seenessaa ija ramaddii tokkoffaa calaqqisiisu ilaaluun barbaachisaa ta’a. Amaloota kunneen keessaa tokko seenessichi kallattiin dubbisootatti dhihaatee miiraafi dhageettiisaa qooduufi dubbistoonnis itti dhihaatanii si’ayinaan akka hordofaniif hawwachuu danda’uusaati. Kanas, asoosamichaa

xiyyeeffannoon dubbisuudhaan salphaatti hubachuun nidanda'ama. Fakkeenyaaf, yaada armaan gadii ilaalluu ni danda'ama.

“ Kan otuu hin baratin isa barate caalaa ammaafi egereef bilcheessee tilmaamu hoo jiraa; yoos immoo barachuun maaliif barbaachise? Ittiin jiraachuufii? Biddeena ittiin argachuufii? Moo barumsi hundee guddinaa ti jedhameef nama ilaallee barannaa? Baratee icciitii addunyaa adda baastee hubachuun dhaloota egereef daandii ifaa saaquun; hambaa bilisummaafi guddinaa hin kuustu taanaan; barumsi siif guddina osoo hin taane salphina,” naan jedha sammuu kootu oggaan taa'ee yaadu. Yaadi keessa koo kun immoo gorsa naaf ta'a. (fuula 123)

Waraabbii kana keessatti, seenessichi, gaaffiilee barachuun maaliif barbaachise? Ittiin jiraachuufii? Biddeena ittiin argachuufii? Moo barumsi hundee guddinaa ti jedhameef nama ilaallee baranna? Jedhan kan gaafate dubbistoota. Kunis, seenessichi hammam dubbistootatti kallattiin dhihaatee fedhiifi miira isaa akka qoodaa jiruufi isaanii akka hirmaachisu agarsiisa.

Amaloota ija ramaddii tokkoffaa seenessichi calaqqisiisu keessaa kan biroon, beekumsi isaa murta'aa ta'uu isaati. Seenessaan ramaddii tokkoffaa, akkuma nama dhugaan addunyaa kanarra jiraatu kamiyyuu beekumsi isaa daangeffamaa dha. Kanaafuu, waan muuxannoo isaa ta'eefi waan yaadatu qofa dhiheessa. Amalli kunis, dhiheessa seenichaa keessatti bal'inaan ni mul'ata. Dhimma kana waraabbiiwwan muraasa akka fakkeenyaatti fudhachuun ilaalluun ni danda'ama.

Aadde Bultuun qabeenya ga'aa qabu. Akkas haa qabaatan malee yeroofi hojii isaanii sirriitti kabaju. “ Utuu qabeenya hanganaa qabduu maaltu ishee dhamaaseen? Jedha keessa kootti.” (fuula 123)

Waraabbii kanarraa akka hubatamutti, beekumsi seenessichaa murta'aa waan ta'eef, Aadde Bultuun osoo qabeenya gahaa qabani maaliif akka halkaniifi guyyaa hojjatan odeeffannoo guutuu dhiheessuu hindandeenye.

Walumaagalatti, asoosamni Quba Qubeelaa ija ramaddii tokkooffaan kan dhiyaateefi seenessichis goobaangaleessa asoosamichaa kan ta'e Biqilaa dha. Seenichi ija ramaddii tokkooffaan dhiyaachuusaa mirkaneeffachuuf amaloota iji seenessaa kun qabu asoosamicha keessaa ragaa fudhachuun armaan olitti ibsamee jira.

3.2.5. Qaaccessa Yoomessa Asoosama Quba Qubeelaa

Yoomessi caaccuulee asoosamaa keessaa tokko ta'ee yeroofi bakka seenichi itti raawwatame akkasumas namfakkiiwwan keessa jiraatan of keessatti hammatee dha.

i.Yeroo

Damee yoomessaa keessaa tokko yeroo dha.Yeroon bara, ji'a, waqtii, guyyaa, sa'aatii gochi itti raawwatame kan of keessatti qabatee jiruu dha.Yeroon asoosama quba qubeelaa haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya -1

“Ganni darbee Birraan seentee Fulbaanni tokko jedhamee waggaan haaraan kan Itiyoophiyaa eegaleera.Yeroon barnootaa eegalameera. Ganda Ambaalloo Diillaa keessa mana barumsaa marsaa duraa malee waan hin jirreef kutaa 5^{ffaa} gara Baabboo deemee barachuun dirqama natti ta'a”jedhe Biqilaan.(fuula 14)

Waraabbiin armaan olii waqtiin kun Birraa yemmuu manni barumsaa itti banamu ta'uu agarsiisa.Biqilaanis barnoota isaa itti fufuuf qophii ta'uu isaa ti.

Fakkeenya- 2

“ Barri isaa bara 1994 A.L.I ture.Barnoonni imaammata moofaa jedhamu yeroos xumurama.Akkaataan dubbisuu barattoota yeroosii kan yeroo kaanii irraa adda natti fakkaata.Yeroo taa'ee ilaalu.Barnoota imaammata haaraa jalaa ba'uuf waan tattaafatan fakkaatu.Haalaan onnatanii dubbisu.” (fuula 122)

Yaada kanarraa wanti hubatamu barri kun bara imaammata barnoota duriitiif dhuma ta'ee dha.Barri kun bara mootummaa Adda Dimokraatawa Warraaqsa Ummattoota Itiyoophiyaa ta'ee bara imaammanni barnootaa Mootummaa Dargii itti xumuramuu dha.Kun kan agarsiisu seenichi bara kana keessa kan raawwatame ta'uu isaa ti.

a. Bakka

Bakki damee yoomessaa keessaa isa lammataa ta'ee iddoo seenichi itti raawwatame akkasumas namfakkiiwwan keessa jiraatanii dha. Bakki asoosama Quba Qubeelaa keessatti argamu haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya – 1

Kanan dhaladhe Godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Baabboo Gambeel ganda baadiyyaa Ambaalloo Diillaa jedhamu keessatti. Ganda Ambaalloo Diillaa qabeenya uumamatiin badhaatuu dha. Tulluuwwan magariisa uwwifamanii isheetti naanna'anii jiran masaraa namtolchee miidhagina gandaatiif tolfaman fakkaatu. Gosti bineensotaa kanneen akka leencaa, gafarsaa, Arbaafi kan kana fakkaatan ganda kana keessatti argamu. Ani kanan barnoota eegales ganduma kana keessatti. (fuula 9)

Yaanni armaan olii kun Biqilaan Godina Wallaggaa Lixaatti kan dhalateefi, bakka dhaloota isaa kanatti immoo tulluuwwan magariisni, bineensonni akka: leencaa, gafarsaafi arbaa argamuu isaanii mul'sa. Kanarraa wanti hubatamu yoomessa keessatti bakki' iddoo' qofa kan ibsu osoo hin taane wantoota naannoo sanatti argaman hunda of keessatti kan hammatu ta'uu isaa ti.

Fakkeenya 2

“Laaqana nyaanneen mana kitaabaa deema jedheen Dabalaa gowwoomseen mana jimaatti lafa dhahe. Hundumtuu jimaa afaan guuttatee dabaree malee waliin haasa'a. Ani qofaa koo waan ta'eef jimaa afaanitti cira haasawa namootaa kan gurra kootti baay'ee natti mi'aawe dhaggeeffadhe. “Friend abshir!, taphadhu! Qofaa taatee? Assiq!” naan jedhe, shiishaa aarsaa jiru ujummoo isaa natti qabee. (fuula 150)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu oolmaan Biqilaa mana jima ta'uufi mana jima keessa namoonni amala garagaraa qaban akkasumas shiishaan kan argamu ta'uu isaa ti. Dabalataanis lafa baacoon yookaan haasofni nama kolfisiisan adda addaa itti himamu ta'uu isaa ti. Kun kan agarsiisuu yoomessa keessatti 'bakki' meeshaalee naannoo seenichi raawwatamu keessatti argamaniifi wantoota biraa kan of keessatti hammatu ta'uu isaati.

3.2.6. Qaccessa Waldhabbi Asoosama Quba Qubeelaa

Waldhabbi asoosama Quba Qubeelaa keessatti mul'atan: waldhabbi yaada ofii wajjiinii, namaafi namaa akkasumas uumaa wajjiinii ti.

i. Waldhabbi Yaada ofii Wajjiin

Asoosama kana keessatti waldhabbiin yaada ofii wajjiinii bakka hedduutti mul'ateera. Innis yeroo naamfakkiin waan isa muudate tokko haala jiruufi jireenyaa isaatiin wal qabsiisee of keessatti dhiphatu seenessaan gadi baasee nutti

mul'isa. Fakkeenyaaf Biqilaan jaalallee isaa Aannanee waliin wal qunnamtii saalaa rawwachuuf yeroo deemu yaadni isaa haala armaan gadiitiin isa ceepha'aa ture.

“ ... Aannanee ni jaallatta; durbummaan ishee kabaja isheeti; kan isheen ija guuttee nama wajjiin ittiin jiraattuu dha; gaafa gaa'ela isheetii kan isheen ittiin keessummootaafi firoota ishee biratti kabajamtuu dha; gaafas safuu hawaasaa kabajuu isheetiif kan isheen hawaasa keessatti ittiin fudhatama argattuu dha.”
“... walumaa gala jaalalli dhugaan namaa jaallatu ni kabaja malee hin salphisu; kanaaf jaalallee kee kabaja ishee irraa fudhattee hin salphisin dhiisi!”
jedhee natti iyye keessi koo. (fuula 56-57)

Yaanni armaan olii kun gochi Biqilaan raawwachuuf deemu kabaja yookaan ulfina jaalallee isaa dhabsiisa waan ta'eef ; akka irraa of qusatu yaanni sammuu isaa yemmuu ceepha'uu agarsiisa.

- Walddhabbiin biraa Biqilaan daba jaalallee isaarratti raawwatame kaasuun yemmuu yaada sammuu isaatiin walitti bu'u agarsiisuu dha.

Fakkeenya- 2

“ Hin amanin garuu ni argita” “ Maal jechuu ishee ti?” “ Waan hin amanamne. Kan ani hin abjoonne akkamittan ijaan arga.?” “ Waan hin fakkaanne akkamittiin dubbatte Aannaneen?” Gaaffiin kun halkaniifi guyyaa sammuu koo keessaa hin badu. (fuula 183)

Waraabbiin armaan olii kun Biqilaan waan Aannaneen itti himte bitaa itti ta'uurraa kan ka'e sammuu isaa keessa deddeebisuun yemmuu dhiphatu agarsiisa. Sababni isaas Ayyaanaan Dabalaa sirriitti waan amanuuf, gochaa akkanaa jaalallee isaarratti hin raawwatu jedhee waan yaaduuf.

ii. Walddhabii Namaafi namaa

Asoosama kana keessatti walddhabbiin fakkaattiiwwan giddutti sababa adda addaatiirraa kan ka'e uumameera.

- Fakkeenyaaf walddhabbiin Biqilaafi abbaa isaa haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

“ Mataa koo hooqqachaa gara abbaa koo ilaalee dubbadhe. Abbaan koos hoggasuma gara kootti garagale. “ ... inni ...Biqoo koo?” naan jedhe. Anis murtoo mataa koo baafachuu waanan barbaaduuf waan keessa koo itti hime. Anarraa gara galee lafa keessa ilaalee xiqqoo erga taa'ee boodas , “ Mana barumsaa maalii naan jedhe?” sagalee ani qabuun utuun saalfadhuu galmeen waan gaheef kutaa 5^{ffaa} gara Baabboo akkan deemuu qabu itti hime. “ Ajaa'iba!, sammuu ijoollee bara kanaa akka itti yaadu namaa hin galu.”; “ Ani

kanan siin jedhu yoo waan siif himu hin fudhattu ta'e na waliin jiraachuu dhiisuu dandeessa.” “ Yeroo darbe bal'inaan siif kaaseen ture; akka simalee dhala biraa hin qabne ni beekta; yoo ati barnootaaf deemtu ani mana kana , horii kanaa akkamiin godhaa? Kanaaf ani yaada kee kana gonkumaa hin fudhadhu; yoo naaf hinta'u jette immoo fala mataa keetii barbaadadhu.

(fuua 16)

Yaanni armaan olii kun Biqilaan fedhii barnootaaf qabuurrara kan ka'e barnoota isaa gara Baabboo deemee barachuuf yemmuu yaada abbaa isaatiif dhiyeessu, abbaan isaa immoo qabeenya boru harkaa dhumuu danda'uuf jecha barumsa isaa akka itti hin fufne yemmuu dhoorku agarsiisa. Abbaan isaa ejjannoodhaan barachuu akka hinqabne jala muree itti hime. Inni kun immoo Biqilaa baay'ee mufachiiseera. As irraa wanti hubatamu waldhabbiin bifa kanaa qabatamaan hawaasa keessatti kan calaqqisu ta'uu isaa ti.

- Waldhabbiin namaafi nama wajjiinii kan Sooyyomeefi Xilaahun gidduutti uumamee dha. Innis haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Faayidaa ofiifi jecha akka inni natti siqee hubadheera; Ati immoo baay'ee galatoomi. Boo'aa erga kana natti himteen booda akkaataa itti Xilaahuniin ajjeeste icciitiin natti himte. Akkuma yeroo kaanii Xilaahun fedhii isaa guuttachuuf qullaa isaa guntuta ishee gargar saaqee akkuma ishee irra ciisuuf diriirfatetti handhuura isaaf duugda isaa walitti hodhite. (fuula 232-233)

Waraabbiin armaan olii Sooyyomeen, Xilaahun osoo haadha warraa qabuu fedhii foonii isa qofa guuttachuuf ishee gowwoomsuu isaa erga barteen booda waraantee ajjeesuu agarsiisa. Kanarraa kan hubatamu Sooyyomeen daba Xilaahun irratti raawwata ture erga barteen booda, haaloo bahuu ishee ti.

- Waldhabbiin namaafi namaa inni biraa immoo kan Aannaneefi Abbaa ishee Obbo Dhaabaa gidduutti uumamee dha. Sababni walitti bu'iinsa isaanii abbaan Aannanee ni heerumta yemmuu jedhaniin isheen immoo barachuun qaba jechuu isheetirraa kan ka'ee dha.

Fakkeenyi akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya

Abbaan Aannanee obbo Dhaabaan ganamaan ka'anii mana barumsaa akka isheen ooltu itti himan. Imimmaaniin hudhamaa akka qormaata qabdu itti himte. “ Waaqni abbaan koo qorumsa si hin baasin ” jechuun ifannaan lafa irraa ishee balleessan. Rifattee adooddee hafte. Achumatti kaballaan diimessinaan lafa

irratti diriirte.Yeroo dheeraaf lafa sanarra erga ciisteen booda haadha isheetu sossobee lafaa ol kaase.(fuula 155)

Waldhabbiin bifa kanaa immoo namoota dhugaadhaan addunyaa kanarra jiraatan gidduttis kan uumamu ta'uu isaa ti.

iii. Waldhabbi uumaa wajjiin

Bifti waldhabbiin kun asoosama kana keessatti baay'inaan mul'achuu baatus bakka muraasatti ni mul'ata.Fakkeenya isaa haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

“ Kan koo maaluman” jedha ciisee.“Uumaa koo maaluman godhe ?Dhiphinaafi gidiraa,beelaafi dheebuun gaafan dhaladhee eegalee dararamaa turee;kunoo amma ifattan ba'aa jennaan ittumaa kan koo rakkinni koo wal horaa deeme.” (fuula 189)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Biqilaan rakkoo deddeebi'ee isa muudatu kanarraa ka'uun uumaa komataa jiraachuu isaati.Kanaaf kun kan agarsiisu sababa yeroo baay'ee rakkoon isa muudatuuf,garmalee aarurraa kan ka'e waaqa yemmuu ceepha'uu dha.

3.2.7. Qaaccessa Ergaa Asoosama Quba Qubeelaa

Asoosama kana keessatti ergaan ijoofi xixiqqoon dabarfaman kanneen haala armaan gadiitiin dhiyaatanii dha.Ergaan ijoon asoosamichaa:

- Waadaa dha.Kana jechuun waadaa ofii galaniifi namaa galan galmaan ga'uuf abdii osoo hin kutatin halkaniifi guyyaa tattaafachuun barbaachisaa ta'uu isaa ti.

Ergaawwan xixiqqoon immoo:

- Jaalala dhugaarratti balaawwan adda addaa aggaamamuu danda'u.Garuu hundeerraa dhabamsiisuu kan hin dandeenye ta'uu isaa ti.Bu'aa bahii yeroo dheeraatiin booda galma ga'uu danda'a.

Fakkeenya

Madhee ishee beekiif mannee ishee miidheffachuu barbaaddee qubeelaan quba qubeelaa irraa miidhagdi waan ta'eef. Hojii qubeelaa akkanatti keessa kootti tilmaamuun koo immoo jireenya dabarse jalqabaa kaasee hanga ammaatti na yaadachiise. Qubeelonni quba koo irraa calaqqisan daandii irra deemanii as ga'an natti mul'isan. Jireenya koo gaafan Aannanee wajjiin wal baree kaasee hanga ammaatti aarsaa kaffalame daawitii ta'ee fuuldura koo dhaabe.(252-253)

- Namni fira isaa jibbee alagaa firoomfate dhumni isaa gaarii akka hin taane. Fakkeenyi akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan kan dhiyaatee dha. Namoonni haadhoo isaanii jibbuun alagaa firoomfatan dhumni isaanii gaarii hin ta'u. Ati duunaanis dhukkubsannaanis kan si bira jiru fira kee ti. “ Dhungoo alagaarra ciniinnaa firaa wayya jedha Oromoon.” Ilaalmee eegaa abbaan kee dubartii haadha kee booda fuudhe sanarraa qabeenya isaan du'a bitate. (fuula 47)
- Imaanaa(yaboo) namni amantiin namatti kennate dagatanii fedhii dhuunfaa ofiitiif abboomamuun balaaf kan nama saaxilu ta'uusaa.

Fakkeenya

Dabalaan yeroo Aannanee nu biratti arge hamileensaa gocha dabaa inni Aannanee irratti dalageef cephatee akka muka gogaa daandii walakkaa dhaabbatee hafe. Poolisiin balaa tiraafikaa eeguuf bakka sana tures haala Dabalaa kana argee amma maddiinsaa xaaxa'uu ga'utti fiishikaa afuufus, Dabalaan fayyaatti muka gogaa ta'eera. Konkolaachisaan taaksii namoota guutee fe'ee ture tokkos akkuma fiigaa dhufetti yeroo Dabalaa bira ga'e akka ta'e ta'ee fireenii qabnaan gommaan lafarra foqoqxee jilba Dabalaatti rukutamte dhaabbatte. Utuu ilaalluu dhiigni afaaniifi funyaaniin dhangala'e. (fuula 238)

3.2.8. Qaaccessa Akkaataa Barreeffama Asoosamichaa

Akkaataan yookaan haalli barreeffama og-barruu karaa barreessaan tokko jechootaafi himoota filatee itti gargaaramuu dha. Jechoonniifi himoonni inni filatus karaa sirriifi ofitti nama hawatuun yaada koo naaf ibsu, dubbisaa bira naaf ga'u, kaayyoo koos akka ani ilaaleefi hubadhetti, dubbisaanis akka ilaaluufi hubatu naaf godhu jedhee itti amanuu dha. Kanarraa ka'uun barreessaan jechootaafi himoota ni filata.

- **Ijaarsa himootaafi Filannoo jechootaa**

Asoosama kana keessatti ijaarsi himootaa salphaa dha. Halli ijaarsa himootaa salphaa ta'us, himoota keessatti wal qabsiistota bakka tokko tokkootti sirnaan fayyadamuu dhabuun akkasumas sirna tuqaalee iddoo sirrii ta'anitti gargaaramuu dhiisuun ni mul'ata.

Fakkeenya -1

“ Maalii Biqilaan immoo gammachuu jaalalleen isaa galteetii moo, gadi illee hin ba’uu?”Jette Sooyyomeen kokkolfaa;Aannaneen immoo “olseeni jechaa.” Garaan koo wakak na jedhe.Rukutta onnee koof ol-kaa’uun natti ulfaate.(fuula 234)

Waraabbii armaan oliirraa wanti hubatamu keeyyanni kun dogoggora sirna tuqaalee, qubguddeessaafi hanqina qindoominaa qabaachuu isaa ti. Fakkeenyaaf gaalee olseeni jedhu keessatti mallattoo waraabbii keessa galuu kan qabu ‘olseeni’ kan jedhu qofaa dha.kana malees jechi ol-kaa’uu jedhu dogoggora qaba.Ol-ka’uu jedhee barreeffamuu qaba.

Fakkeenya- 2

“ Natti hin fakkaatu”jette Bariiteen sagalee ishee gadi qabdee.“Ajaa’iba jedhanii ajaa’ibsiifachuun sheekoo Oromoo tokko akka ilaalcha isaanitti dubbii Bariitee kanaan walqabsiisanii nutti himan.(fuula 134)

Waraabbii armaan oliirraa wanti hubatamu keeyyanni armaan olii dogoggora sirna tuqaalee qabaachuu isaa ti.Fakkeenyaaf natti hinfakkaatu jedhee ‘mallattoon qoodduu’ jiraachuu qaba. Kan biraa immoo jechi ajaa’iba jedhutti aanee mallattoon raajeeffannoo fi mallattoon waraabbii jiraachuu qaba.

Kanaaf asoosamni tokko yemmuu barreeffamu hamma danda’ametti dogoggorri sirna tuqaalee, qubeessuufi qubguddeessaa akka hin uumamne of eeggannoo cimaa gochuun barbaachisaa dha.Kana ta’uu baannaan dhaamsa dabarfamuu barbaadamerratti dhiibbaa uumuu danda’a.

Gama filannoo jechootaatiin, jechoota ofitti nama hawatan adda addaatti fayyadamuun yaada isaa dabarfachuuf yaaleera.Ragaaleen akka fakkeeniyatti asoosamichaa keessaa fudhataman haala armaan gadiin dhiyaataniiru.

Fakkeenya- 1

Hidhiin ishee saree raqarraa baate ishee fakkeesseera.Bareedina barbaacha akkas of goote.Miidhagina immoo uumatu namaa kenna malee abbaan ofii hin kennu.Hidhii Aannanee isa akka burtukaana yeroo isaatti bilchaatee nama hawwisiisu yaadadheen jireenya Wubiitinfaa jiraataniifi jireenya Aannaneen keessa jirtu waliin ilaaleen carraa keenya yakka.(fuula 196)

Fakkeenya – 2

Madiinaan haalaan furdoo dha. Lukni ishee tokkoon isaa hanga qaama koo walii galaa ni ga'a. Qaama ishee furdaa sanarratti huccuu shari'aa rifeensaa hanga koomeetti of irra dhangalaasuun gurraachinni uffatichaa qaama ishee diimaa waliin sinboo ishee gonfachiise. (fuula 204)

Fakkeenya armaan oliirraa wanti hubatamu barreessaan asoosamichaa jechoota qalbii dubbistoota hawatu danda'an adda addaatti fayyadamuun yaadicha ibsachuuf barbaade akka xiyyeeffannaa argatu taasisuuf yaaluu isaa ti. Fakkeenyaaf himoota hidhiin ishee saree raqarraa baate fakkeesseera jedhuufi lukni ishee tokkoon hanga qaama koo walii gala ga'a jedhan keessatti jechoonni argaman jechoota miira namaa kakaasuu danda'anii dha.

Haa ta'u malee akka walii galaatti yoo ilaalamu asoosama kana keessatti filannaa jechootaarratti hanqina guddaatu jira. Kun immoo dubbistoonni asoosamicha si'aayinaan dubbisuudhaan dhaamsa isaa hubachuudhaaf carraaqyii isaan taasisan hir'isa. Kanaaf asoosamni yemmuu barreeffamu filannoo jechootaatiif xiyyeeffannaa guddaa kennuun barbaachisaa dha.

3.2.8.1. Qaaccessa Sadoommii Asoosama Quba Qubeelaa

Itti fayyadama afaanii jalatti kan asoosaan asoosama isaa keessatti itti dhimma bahe keessaa tokko dubbii qolaa ti. Haaluma kanaan asoosama Quba Qubeelaa keessatti dubbiin qolaa asoosaan kun itti dhimma bahe kanneen armaan gadiiti.

b. Akkasaa

Akkasaan sadoommii keessaa tokko ta'ee amala, bifa, haala waan tokkoo isa biraatiin waldorgomsiisuuf kan tajaajiluu dha. Gosti sadoommii kun mala asoosaan kun hedduminaan itti gargaarame keessaa tokko. Fakkeenyonni muraasni asoosamicha keessaa fudhataman haala armaan gadiitiin dhiyaataniiru.

- “ *Fuulli ishee gurracha'ee cilee fakkaateera. Dhiphina waa'ee hiriya isheetu hirriba malee ishee bulchee fuula ishee gurraachesse.*” (fuula 66)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Asoosaan dhiphachuu irraa kan ka'e gurraachina fuula ishee cileedhaan wal bira qabee ibsuu isaa ti. Kun immoo asoosamichi akka ofitti nama hawatu taasisa.

- “ *Ijji ishee diimatee barbadaa ibiddaa fakkaateera, Bariitee.*” (fuula 73)

Waraabbiin armaan olii kun garmalee boo’uu Bariitee agarsiisa. Asoosichi garmalee boo’uu Bariitee barbadaa ibiddaatiin wal bira qabee ibsu yaaleera. Kun immoo asoosamichi qalbiidhaan akka dubbifamu taasisa.

- *Rifeensi ishee kan shamarranii hin fakkaatu. Agartuu ija ishee dur urjii fakkaatu waan iddootii butan fakkaata.* (fuula 188)

Mala dubbii kanarraa wanti hubatamu agartuun ija Aannanee duraan urjii fakkaatu amma akka duraanii ta’uu dhabuu isaa ti. As keessatti ibsaan urjii yoo ta’u kan ibsame agartuu ija Aannanee ti.

- Dabalaan bineensa guyyaan otoo namni ilaaluu nama nyaatu natti fakkaate. Akka nama hin jirrettan isa lakkaa’e. (fuula 191)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu barreessaan asoosamichaa hammeenya Dabalaa amala bineensaan wal bira qabee ibsuu isaa ti. Kun kan agarsiisu Dabalaan gocha hamaa raawwachuu isaa ti.

- Hidhiin Wubiit saree raqarraa baate ishee fakkeesseera. Bareedina barbaacha akkas of goote. (fuula 196)

Yaadni armaan olii kun Wubiit hidhii ishee halluu diimaa dibuu ishee agarsiisa. Barreessaan asoosamicha halluu diimaa garmalee dibachuu Wubiit saree raqarraa baateen wal bira qabee ibseera.

- Hidhii Aannanee isa akka burtukaanaa yeroo isaatti bilchaatee nama hawwisiisu yaadadheen jireenya Wubiit fa’a jiraataniifi jireenya Aannaneen keessa jirtu waliin ilaaleen carraa keenya yakka. (fuula 196)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu barreessaan asoosamichaa bareedina hidhii Aannanee burtukaana bilchaateen wal bira qabee ibsuu isaa ti. Bifa kanaan barreessaan asoosamichaa yaada dabarsuu barbaade dabarfachuun miidhagina asoosamichatti kan hore ta’uu isaa ti.

- Rifeensi ishee kan dibata nam tolchee dhabe yoo gogeeyyuu uumamaan sinboo waan qabuuf gurraachinni isaa nuugii tumaan tole fakkaata. (fuula 153)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatmu rifeensi Aannanee gurrachina isaarraa kan ka'e bareedaa ta'uu isaa ti. Kanarraa kan ka'e barreessichi bareedina yookaan gurraachina rifeensa ishee nuugii tumaan toleen wal bira qabee ibseera.

- Hurki qaama koo keessaa hurku muka gubachaa jiru na fakkeesse. (fuula 102)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu barreessichi hurka qaama Biqilaa keessa bahu muka gubachaa jiruun walbira qabee ibsuu isaa ti. Kun immoo yaadichi ibsamuuf yaadame xiyyeeffannaa akka argatu taasisa.

b.Nameessa

Nameessi gosoota sadoommii keessaa tokko ta'ee wantoota nama hin taaneef amala namaa kennuufiin yaada tokko karaa adda addaatiin ibsuuf kan tajaajiluu dha. Gosa sadoommii keessaa inni lammataa asoosaan kun itti gargaarame nameessa. Fakkeenyonni akka ragaatti asoosamicha keessaa fudhatamanis kanneen armaan gadii ti.

- *Abbaa garaa naa laafe irra kadhadheen jimaafi sigaaraa hiriya godhadhe. (f 192)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu jimaafi sigaaraan amala namaa gonfatanii Biqilaadhaaf hiriya ta'uun waliin jiraatuu isaanii ti. Kun immoo Biqilaan jireenya namaatiin ala ta'uu agarsiisa.

- *Halkan immoo qunduftiin jaalallee koo naaf taate. (fuula 192)*

Yaanni armaan olii kun qunduftiin amala namaa gonfachuun biqilaaf jaalallee ta'uu ishee ti agarsiisa. Kanarraa wanti hubatamu Biqilaan haraaraa dhugaatiitiin qabamuu isaa ti. Kun immoo gara abdii kutannaatti deema jiraachuu isaa mul'isa.

- *Abjuu se'ee bakkaan taa'uu olka'uuf jennaan soofaan dhugee gadi na ciibse. (f 196)*

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu soofaan baay'ee mijataa ta'uu isaa ti. As keessatti soofaan amala namaa gonfatee dhiyaachuusaa nutti agarsiisa.

j. Gurra guddisuu

Gurra guddisuun dhugaa jiru tokko fudhachuun dhugaa san garmalee xiqqeessanii yookaan guddisanii dhiyeessuu dha. Gurra guddisuun mala dubbii asoosaan kun itti fayyadame keessaa isa biraa ti. Innis akka armaan gadiitti dhiyaateera.

- “ *Xuriin uffata koo irra jiru osoo sanyii irra buusanii waan biqilu fakkaata. Miilla kootii kopheen dhumee gateera.* ” (*fuula 192*)

Waraabbiin armaan olii kun Biqilaan miidhaa Dabalaan irraan ga’e isa aarsurraa kan ka’e uffata isaa miiccachuu dhabuu isaa agarsiisa. Dhugaan yoo dubbatame xuriin uffataa midhaan hin biqilchu; haa ta’u malee barreessaan asoosamichaa xuriin uffata isaatirra jiru baay’ee suukaneessaa ta’uu ibsuudhaaf mala kanatti fayyadamuun isaa asoosamichi akka ofitti nama harkisu taasiseera.

- *Addeenyiifi miidhaginni ishee waanuma reefuu konkolaachuu eegaltu natti ishee fakkaachise.* (*fuula 193*)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu konkolaataan Xilaahun oofu haaraafi baay’ee bareedduu ta’uu isheeti. As keessatti asoosaan bareedina ishee garmalee olkaasee ibseera.

- Ammaan booda eegaa, kan duraa caalaa guyyaan natti dukkanoofta Ittumaan immoo jaalallee koon qabsoo yeroo dheeraa booda argadhe, obboleessa koo budomeen deebitee ergamtuu namaa taate. (*fuula 197*)

Yaada kanarraa wanti hubatamu Biqilaan yemmuu yemmuu jaalalleen isaa Aannaneen hojjatuu manaa hiriya isaa taatee argu baay’ee nahuu isaa ti. As irraa wanti hubatamuu qabu garuu guyyaan dukkanaa’uu isaa osoo hin taane namni kun garmalee rifachuu isaa agarsiisuudhaaf kan jedhame ta’uu isaa ti. Bifa kanaan dhiyaachuun immoo yaadichi akka sammuu namaa keessa hin badne taasisa.

- Madiinaan haalaan furdoo dha. Lukni ishee tokkoon isaa hanga qaama koo walii galaa ni ga’a. (*fuula 204*)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Madiinaan baay’ee furdoo ta’uu ishee ti. Akka dhugaa jiruutti lukni nama takkattiin hanga qaama namaa tokkoo ga’uu hin dandeessu. Haa ta’u malee barreessaan asoosamichaa haalaan furdoo ta’uu ishee ibsuudhaaf yaada kanatti gargaarameera. Haala kanaan ibsuun isaa immoo suuraan Madiinaa sammuu dubbisaa keessatti akka bocamu taasisa. Kun immoo ofitti hawatummaan asoosamichaa akka dabalu taasisa.

k. Iddeessa

Iddeessi mala dubbii amala waan tokkoo isa biraatiif kennuun ibsuuf tajaajiluu dha.

- Dabalaan nama ta’uusaarra saree maraatu kan saroota akka ishee ciniintu natti fakkaate. (fuula 198)

Malli dubbii armaan olii kun Dabalaan nama hiriya isaa garmalee isa jaalaturratti daba hojjate ta’uu agarsiisa. Barreessaan hammeenya Dabalaa ibsuudhaaf amala saree maraatu kenneefiira.

- Jimaan qama’aa oolu galgala daawitii ta’eetu jireenya ani dabarse fidee natti agarsiisa.(fuula 146)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Biqilaan jimaa qama’ee yeroo mirqaanu jireenya armaan dura dabarse kan yaadatu ta’uu isaa ti. Kun kan agarsiisu jimaan qama’u daawiitii taatee waan inni ammaan dura dabarse itti agarsiisaa jiraachuu ishee ti. Kanarraa kan ka’e barreessaan asoosamichaa amala daawiitii akkuma jirutti jimaa kennuun yaadicha cimsee ibseera.

- Mormi ishee alangaan humna itti dabalee darbachuun guntuta akka dhagaa jabaatan kan uumaan qaree bareechee uume gidduu buuse.(fuula 74)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu mormi Bariitee dheeraa ta’uu isaa ti. Kanarraa ka’uudhaan barreessaan asoosamichaa dheerina morma ishee alangaatti fayyadamee ibseera.Kanaaf asoosichi mala dubbii kana keessatti jechoota filatamootti fayyadamuun bareedina Bariitee haala kanaan ibsuun isaa asoosamicha miidhagina horachiisuu keessatti shoora guddaa taphateera.

Aannan harma haadhaa

Aannan miti dhiigaa

Dhiigatu aannanoomee

Aannantu dhiigomee

Harmii haadha koo tii

Soora lubbuu kootii

Guddina qaama kootii

Madda beekumsaa ti. (fuula 217)

Walaloo armaan oliirraa wanti hubatamu harmi haadhaa baay'ee barbaachisaa ta'uusaa agarsiisa. Walaloo kana keessatti barreessaan amala dhiigaa aannanii kennuun faayidaa harmaa ibseera.

Walumaa galatti sadoommiiwwan armaan olitti dhiyaatan bifa, amala akkasumas gocha wantootaafi namfakkiiwwan asoosamicha keessatti argamanii karaa adda addaatiin miidhagsanii ibsuuf yaalaniiru. Gama biraatiin immoo malleen dubbii kun suuraan waan ibsamaa jiru sanaa sammuu dubbisaa keessatti akka bocamu taasisuudhaaf gaheen isaan taphatan xiqqaa miti.

3.2.8.2. Qaaccessa Fakkoommii Asoosama Quba Qubeelaa

Fakkoommiiwwan asoosama Quba Qubeelaa keessatti argaman fuulli isaan irratti argamaniifi wanti isaan bakka bu'an haala armaan gadiitiin ibsamuuf yaalameera.

- **Dukkana** kana keessatti hin haftu. (fuula 17)

Himni kun kan agarsiisu dukkanni doofummaa kan bakka bu'u ta'uu isaa ti. Barreessaan asoosamichaas dukkana doofummaan bakka buusuun yaadichi daran xiyyeeffannaa akka argatu taasiseera.

- Namni **warqee** ofii dhagaa lafarraan jijjiiraa ?

Kun kan agarsiisu namni bareedina qabuufi wantoonni mi'aa ta'an warqiin fakkeeffamanii kan ibsaman ta'uu isaanii ti.

- Albaadhessa (fuula 106)

Kun kan agarsiisu namni lammii isaatiif hin quuqamne faayidaa dhuunfaa isaa qofaaf jiraatu albaadhessa jedhamuun kan beekamu ta'uu isaa ti. Kanaaf barreessaan asoosamichaas namoota amala akkanaa qaban albadheessaan bakka buusuun ibsuuf yaaleera.

- Qormaata fanniftee darbuun kee maqaa ta'ee hafa. Dandeettiin kee **ibsaa guuboo jalaa** ta'a jechuu dha. (fuula 190)

Ibsaan guuboo jalaa kan qaama biraatiif ifa hin kenninee dha. Namni beekumsa yookaan dandeettii qabu tokko qaama biraatiif dabarsuu hin dandeenyes akkasuma. Kanaaf namoonni amala akkanaa qaban ibsaa guuboo jalaatiin fakkeeffamanii ibsamaniiru.

- Qubeela (fuula 252)
Qubeelli waadaa bakka bu'a yookaan agarsiisa. Waadaan kun kan gaa'ilaa, hojii, qabsoo akkasumas eenyummaa ta'uu danda'a.
- Haadha Qabsoo (fuula 235)
Fakkoommiin armaan olii kun nama kaayyoo kaayyeeffate galmaan ga'uuf halkaniifi guyyaa tattaafatu agarsiisa. Kanaaf gaaleen haadha qabsoo jedhu nama kaayyoofi kutannoo cimaa qabu bakka buusuun kan ibsamee dha.

3.2.9. Mala Asoosamichi ittiin dhiyaate

Asoosamni tokko boca fi qabiyyee isarraa eegamu qabaachuu kan danda'u caaccuuleen asoosamaa karaafi tartiiba sirriin yoo walitti qindaa'anii dha. Qindoomina kanaaf bu'uura kan ta'an immoo waliin dubbii, duub deebii, durdeemmiifi xalayaa dha.

a) Durdeemmii

Durdeemmiin waan egeree yookaan fuulduratti ta'u tokko himuu dha. Karaa biraan, waa'ee isa dhumarra jiruu jalqabatti jechuu dha. Asoosama kana keessattis haalli kun ni mul'ata. Innis bifa armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya – 1

“ Garuu abbaan koo dhugaa onnee koo abjuu taasisuuf karoorfate. Dhugaan keessa koo jiru immoo jajjabina keessa koo kaa'a. Du'atu abjuu taasisa malee wanti biraan Aannanee malee si jiraachisu hin jiru naan jedha keessi koo.” (14)

Waraabbii armaan oliirraa wanti hubatmu abbaan Biqilaa jaalala Biqilaafi Aannanee irratti gufuu ta'uudhaaf deemus, Biqilaan hanga dhumaatti aarsaa guddaa godhee ishee argachuudhaaf murteeffachuu agarsiisa. Kun immoo Biqilaan gara fuul duratti maal gochuuf akka deemu tilmaamuu nama dandeessisa. Kanaaf ijannoo inni qabu kanarraa ka'uun jaalalli isaanii gara fuul duratti cimaa kan deemu ta'uu tilmaamuun nama hin dhibu.

Fakkeenya- 2

“ Haadha koo ani utuun jijjiirama tokko hin fidin uuman anaanis siinis akka waa hin goone hawwii koo ti; Garaa kee walitti gogde kana hangan jiisutti qabsoo koo jireenya waliin hin laaffisu; kana dagannaan ani harree dha. Saree dhas. Ifa na hin agarsiisin. Kan dhalate naaf hin guddatin,” jedhee harmee koof waadaa seene. (fuula 30)

Yaada kanarraa wanti hubatamu Biqilaan rakkoo haati isaa amma keessa jirtu keessaa gara fuulduratti baasuuf cimee akka barachuu qabu; barumsa barateen immoo jireenya isaafi haadha isaa jijjiiruu akka qabu murteeffachuu agarsiisa. Yaada kanarraa wanti hubachuun danda'amu Biqilaan cimee hojjachuun gara fuulduratti jireenya haadha isaa fooyyessuuf deemaa jiraachuu isaa ti.

b) Mil'uu

Duub deebbiin gocha darbe mul'isuuf gidduu seenaatti kan dhufuu dha. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiin dhiyaateera.

... kun immoo madaa keessa kootii finiinsa. Abbaakoofi abbaa Aannanee na yaadachiisa. Waa'ee isaanii kan gaaffii natti ta'ee na dhiphisutu keessa kootti garagale. Namoota dhala isaanii, dhiiga yookaan qomoo isaanii, gidiraafi yaaddootti darbatanii itti gammadan... Namoota egeree isaanii hin beekne.

(fuula 61)

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu Biqilaan badii abbaan isaafi abbaan Aannanee isaanirratti raawwatan duubatti deebi'ee yemmuu yaadatu agarsiisa. Kanaaf inni kun mala barreessaan asoosamichaa gocha armaan dura raawwatamee darbe duubatti deebisee ittiin yaadachiisee dha. Kun immoo qabxiiwwan asoosamichi akka ofitti nama hawatu taasisan keessaa tokko. Kanaaf asoosamni yemmuu barreeffamu mala akka kanaatti dhimma bahuun barbaachisaa dha.

c) Ofiin haasaa

Asoosama keessatti namfakkiiwwan waliin qofa osoo hin taane ofiinis ni haasa'u. Akkuma namni hawaasa keessa jiraatu yemmuu waan dabarse, waan dabarsaa jiruufi fedhii isaa fuul duraa akkasumas jeequmsa isa muudatefi dhiibbaa rakkina keessa seene ofiin haasa'a. Namfakkiiwwanis ofiin haasa'u. Kun immoo ofiin haasaa jedhama.

Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin kan dhiyaatee dha.

Fakkeenya – 1

“ obsi ati jettu kun hamma yoomii ti?” “ Hanga harmeen kee duutee lubbuun ishee baduttii ? “Maaf sodaataa taataa?” jedheet na sarda sammuuun koo. Waanan deebisu dhabeen dhiphinniifi muddamuun akka nama garaa ciniinuu

taa'uufi ijaajjuu na dhoorkinaan aariidhaan harka koo ol fuudhee keenyan manaa abootteen rukute.”(98-99)

Waraabbiin armaan olii kun Biqilaan waa'ee qabeenya haadha isaa kan namoota alagaatiin harka fudhatamanii kaasuun yemmuu ofiin haasa'u agarsiisa. Yaanni isaa kun immoo Biqilaan gochaa namoonni raawwachaa jiran kana callisee ilaaluu osoo hin taane tarkaanfii mataa isaa fudhachuu akka qabu akeeka.

Fakkeenya – 2

Ililliin birraa urgaa gammachuu afuufu anaaf gadda afarsiti. “Maaliif na uumte” jedhee uumaa koo yakka. Jireenya koo ilaaleen dukkana keessatti of arga. Nama abaarsaa; abaaramaa; kan abbaan isaa abaareettan of lakkaa'e. Bakkaan ilaalee ittiin gammadun dhabe. Fira koofis, naafis hin dabarre. Haadha koo, jaalalleen koofi anis ba'aa gidiraa fe'amnee jiraanna. (fuula 122)

Yanni armaan olii Biqilaan haala jiruufi jireenya jaalallee isaa, haadha isaa akkasumas kan mataasaa kaasuun yemmuu ofiin haasa'u agarsiisa. Innis waa'ee jireenya isaa keessa darbeefi dabarsaa jiru kaasuun yemmuu uumaa komatu kan mul'isuu dha.

d) Waliin dubbii

Asoosama keessatti namfakkiiwwan yaada wal jijjiiruun ni mul'ata. Kun immoo waliin dubbii jedhama. Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame haala armaan gadiitiin dhiyaateera.

Fiigeen mana bilbila olseeneen hojjattuu mana bilbilaa waliin. “Eessa barbaadda?” naan jette hojjattuun manichaa ‘Najjoo’ jedheen waraqaa cittuuratti lakkoofsaan barreessee jiru itti kenne. Bilbila kaasee oggaa ‘Haloo’ jedhu deebisee ‘Haloo’ kan naan jedhe sagalee dhiiraa ti. Shakkeen obboo Duulaa argachuu nan danda'aa jedheen. “Duulaan anuma dha, Baabboo irraan bilbila” jedhe. Duulaanis na bareera fakkaata. “Maalii Biqilaa nagaa dha mitii?” naan jedhe. Nagaa dha. Rakkoon akka hin jirre gurra buuseen waan abbaan koo na godhe tokko tokkoon itti hime.... (f 18-19)

Yaanni armaan olii haasaa Biqilaafi Duulaan dhimma barnootaa Biqilaarratti bilbilaan waliin taasisan agarsiisa. Waliin dubbii kanarraa wanti hubatamu fedhiin Biqilaan barnootaaf qabu guddaa ta'uu isaa ti. Duulaan immoo fedhii isaa kana hubachuudhaan barumsa akka itti fufu haala mijeessuufii isaa ti.

Waliin dubbii Biqilaafi namtichi du'a abbaa isaa itti himuuf dhufe taasisan

“ Abbaan kee dhukkubsannaan koottuu dubbisi jedhee si waamuun dhufe,”naan jedhe sagalee isaa gadi qabee ija koo keessa ilaalaa. “Harmeen koo garuu nagaa ishee ti mitii?” Jedheen gaafadhe akkuma inni dubbatee xumureen. “Harmeen kee nagaa ishee ti,”naan jedhe. “Maaliif dhukkuba abbaa keetii dhiiftee kan haadha kee gaafatte,” naan jedhe namtichi. Harmeen kook an na deessee dha. Jaalala dhugaas naaf qabdi. Hawwiin ishee yeroo hundaa milkaa'ina koo ti. Abbaan koo garuu ofii isaaf bula malee anaan jiruu kooyyuu hin beeku. Haadha koo jaalallee isaa irrattiyyuu gochaa gara jabinaa raawwachaa ture.(46)

Waraabbiin armaan olii kun waliin dubbii Biqilaafi namtichi du'a abbaa isaa itti himuuf dhufe taasisaa turan kan agarsiisuu dha. As irraa wanti hubatamu Biqilaan dhiibbaa abbaan isaa haadha isaafi isarraan ga'eerraa kan ka'e du'a abbaa isaatiif rifachuu dhabuu isaa ti. Haadha isaatiif immoo jaalala guddaa qabaachuu isaa ti. Kanaaf barreessaan asoosamicha mala kanatti fayyadamuudhaan yaada ibsuu barbaade ibsachuun hawatamummaa asoosamichaatiif bu'aa buusuu danda'eera.

e) **Xalayaa**

Xalayaan tooftaa asoosaan tokko seenaa gurra dubbistootaa ittiin geessu keessaa tokko. Fakkeenyi isaas haala armaan gadiin dhiyaateera.

“ Madiinaa!” Baay'een si jaaladha. Waa'ee kee amman lafa irra jirutti keessa kootii hin badu.;baay'ee galatoomi.oolmaa ati naaf oolte yoo ani sii ooluu dadhabe rabbiin siif haa baasu ;yoon milkaa'e garuu sii deebisuuf waadaan gala. Hamtuun si hin argin; sanyiin kee hundi hin rakkatin;jaalalaafi tokkummaan sanyii kee haa dagaagu;ani sababan firoottan koo ijaan arguu barbaadeef sitti himuu saalfadhee gara biyya koo deemeera. Kanaaf... na hin barbaadiin! Galatoomi! Sin jaaladha. (fuula 213)

Biqilaarraa!

Xalayaan armaan olii kun kan Biqilaan intala lammii Suudan tan yemmuu gara Suudan deeme bira qubateef barreessee dha. Xalayaa kana keessatti Biqilaan jechoota mimmidhaagootti fayyadamuun galata Madiinaaf galcheera.

f) **Walaloo**

Tooftaan inni biraa asoosaan asoosamni akka ofitti nama hawatu taasisuuf itti fayyadame walaloo dha. Walaloon akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatame akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Jaalala Haadhaa

*Aannan harma haadhaa
Aannan miti dhiiga dha.
Dhiigatu aannanoomee
Aannantu dhiigome
Harmi haadha koo tii
Soora lubbuu kootii
Guddina qaama koo tii
Madda beekumsaa tii
Jaalalli haadha deessee
Onneen dhiiga raabsee
Nyaata na nyaachisee
Fayyaa na taasissee
Qaama koo guddisee
Sammuu koo qaroomsee
Lubbuu jiraachisee
Harmee koo yaa harmee
Dhiigni kee cuunfamee
Anaaf aannannoomee
Ani siinan namoomee
Mee naa jiraadhume! (fuula 218)*

Walaloon armaan olii kun seenessaan waa'ee haadhaa ibsuudhaaf itti faayyadamee dha. Walaloon kun immoo ergaa asoosamichaa hubachuuf akkasumas hawataa taasisuuf gahee guddaa qaba. As keessatti barreessaan asoosamichaa faayidaa haadhaa jechoota baay'ee ofitti nama hawatanitti gargaaramuun ibseera. Kun immoo asoosamichaa miidhagina guddaa kenna.

3.3. Tokkummaafi Garaagarummaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaafi Quba

Qubeelaa

Asoosamoonni filatamanii qorannoon kun irratti geggeeffaman Asoosama Abdii Fiixeefi Warquu Guddinaatiin barreeffamanii dha. Asoosamoonni kunneen garaagarummaafi

tokkummaa ni qabu.Wantoonni asoosamoonni kun ittiin walfakkaataniifi gargar ta'an akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

Caasaan ijaarsa sabseenaa asoosamoota kanneenii sadarkaa adda addaa keessa darbeera. Asoosamoonni Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa Asoosamoota dhedheeroo waan ta'aniif caasaa ijaarsa sabseenaa isaanii keessatti dhimmoonni hundinuu bifa salphaan jalqabamuun walxaxaa ta'aa,babal'achaa deemuun gara furmaataa kan dhufee dha.Caasaan ijaarsa isaanii ka'umsaa kaasee hanga furmaataatti kallattiin namfakkii kootamaa irratti kan xiyyeeffatee dha.Garaagarummaan isaanii caasaan ijaarsa sabseenaa Asoosama Dhoksaa Jireenyaa cimaa yemmuu ta'u, kan Quba Qubeelaa immoo laafaa dha.

Asoosamni tokko yemmuu barreeffamu yoomessa mataa isaa kan ta'e qaba.Kanaaf Asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa keessatti yeroofi bakkeewwan gara garaa bal'inaan ka'aniiru.Yoomessi isaanis biyya alaafi keessarratti kan xiyyeeffatee dha. Yeroofi bakkeewwan kunniinis haala qabatamummaafi amanamummaa qabaataniin dhiyaataniiru.Bakkaafi yeroo yemmuu jedhamu bakkaafi yeroo qofa osoo hin taane wantoonni achi keessatti argaman meeshaaleen adda addaa, beeladoota, bineensota, biqiltoota,midhaan gosa adda addaafi kan kana fakkaatan of keessatti hammataniiru.

Akkaataan namfakkiiwwan Asoosama kana keessatti itti dhiyaatan walfakkeenyaafi garaagarummaa qabu.Namfakkii kootamaafi namfakkiiwwan xixiqqoon yookaan diriiraa qabaachuun yoo walfakkaatan, baay'ina namfakkiiwwan asoosamicha keessatti qooda fudhataniin garaagarummaa qabu. Asoosamni Dhoksaa Jireenyaa namfakkiiwwan soddonii lama yoo keessaatti qooda fudhachiisu,asoosamni Quba Qubeelaa immoo namfakkiiwwan kudhan keessatti qooda fudhachiise.

Walddhabbiin walqabatee immoo walddhabbiwwan gosa adda addaa asoosamoota lamaanuu keessatti uumamaniiru.Walddhabbiwwan kunniin kanneen qabatamaan hawaasa keessatti bal'inaan mul'atanii dha.

Inni biraa immoo ija asoosamoonni kun ittiin dhiyaatanii dha.Asoosamni Dhoksaa Jireenyaa Ija ramaddii sadaffaa hunda beekaan kan seeneffame yoo ta'u,Qubni Qubeelaa immoo ija ramaddii tokkoffaatiin seeneffame.

Gama biraatiin immoo asoosamoota kanneen keessatti dubbiiwwan qolaa gara garaa dhimma adda addaa ibsuuf oolaniiru. Haa ta'uu malee haalli itti fayyadama asoosamoota lamaanii garaagarummaa qaba. Asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti dubbiin qolaa hedduminaan yemmuu argaman ;asoosama Quba Qubeelaa keessatti muraasatu argama. Fakkoommiin ilaalchisee immoo asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti asoosaan hedduminaan wantoota adda addaa ibsuuf dhimma itti baheera. Asoosama Quba Qubeelaa keessatti garuu muraasatu itti dhimma bahame.

Ergaa ilaalchisee immoo asoosamoota lamaanuu keessatti ergaan jiruufi jireenya ilma namaatiin wal qabatan tooftaa gara garaatiin dabarfamuuf yaalameera.

Boqonnaa Afur: Guduunfaafi Yaboo

4.1. Guduunfaa

Qorannoon kun yaaxina bifiyyeetiin asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa qaaccessuu irratti kan geggeeffamee dha. Mata-duree kanarratti qorattichi qorannoo akka gaggeessu ka'umsa kan ta'eef qorannoowwan armaan dura mata-duree kanaan asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman irratti gaggeeffaman gahaa waan hin taaneef. Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa Asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa yaaxina bifiyyeetiin qaaccessuu dha. Hojii qorannichaatiif bu'uura ta'uu kan danda'an yaadni hayyoonni adda addaa yaaxina bifiyyee ilaalchisanii barreessan boqonnaa lama keessatti dhimmi itti bahameera. Malli qorattichi qorannoo ittiin geggeesse immoo sakatta'a barruu yoo ta'u; kitaabilee tooftaa iddatteessuu akkayyootiin filataman kanneen keessaa ragaalee funaannate kaayyoo gooreen walsimsiisuun qaaccessera. Qaaccessa taasifame kana keessatti ciminniifi hanqinoonni adda addaa kitaabilee asoosamootaa lamaan filataman keessatti mul'atan ibsamuuf yaalamaniiru. Hanqinoota mul'ataniif furamaanni yaboo keessatti lafa kaa'ameera. Haaluma kanaan ciminoonniifi hanqinoonni xiinxalliin yookiin qaaccessaan bira gahaman kaayyoo gooree waliin wal qabsiisuun haala armaan gadiitiin dhiyaataniiru.

- Kaayyoon gooree qorannoo kanaa inni duraa caasaa ijaarsa sabseenaa asoosamoota filatamanii ibsuu dha.

Haaluma qaaccessa boqonnaa sadii keessatti taasifameen asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti gochoonniifi ta'iisonni sababaafi bu'aarratti hundaa'uun haala gaariin walitti qindaa'anii dhiyaachuun isaanii caasaan ijaarsa sabseenaa asoosamichaa walitti hidhamiinsa cimaa akka qabaatu taasisaniiru. Dabalataanis wantoota haaraa uumamaniif sababa lafa kaa'uun seenichi akka dheeratu gochuu akkasumas bu'aa bahii goobaan galeessaafi fakkaattonni biroo keessa darban sababaafi bu'aan deeggaree dhiyeessuun seenaan asoosamichaa akka bal'atu gochuun ergaawwan baay'ee hawaasichi irraa fayyadamuu danda'u of keessatti hammachuun qabxiilee akka ciminaatti ka'uu danda'anii dha. Haaluma wal fakkaatuun asoosama Quba Qubeelaa keessattis gochoonniifi ta'iinonni sababaafi bu'aan deeggaramanii dhiyaataniiru.

Akka hanqinaatti asoosama Quba Qubeelaa keessatti gochoonniifi ta'iinsoonni sababaafi bu'aan deeggaramanii dhiyaatanis; caasaa sabseenaa cimaa ta'e uumurratti humni isaan

qaban laafaa dha.Dabalataan asoosamoota lamaanuu keessatti akka hanqinaatti dogoggorri qubeefi sirna tuqaalee iddoo sirrii ta'anitti fayyadamuu dhabuun ni mul'ata.

- Kaayyoon gooree qorannoo kanaa inni lammaffaan akkaataa fakkaattiiwwan itti uumaman yookaan kalaqaman addeessuu dha.

Fakkaattonni gurguddoofi xixiqqoon asoosamoota filataman keessatti haala adda addaatiin uumamanii dhiyaataniiru. Fakkaattiiwwan kunniin haalli uumama isaanii yemmuu ilaalamu hedduun isaanii ulaagaalee fakkaattiin tokko guutuu qabu guutanii kan kalaqamanii dha.Fakkeenyaaf haalli uumama isaanii amalaan,bifaan,gochaan, sansakaan, jireenya hawaasummaatiinfi kan kana fakkaataniin namoota dhugaadhaan addunyaa kanarra jiraataniin walsimuun kalaqamuun dubbistoota biratti amanamummaa argachuun asoosamichi kaka'umsa cimaan akka dubbifamu gochuu keessatti gaheen isaan taphatan guddaa dha.Kana malees gochaafi haasaan isaanii, waldhabbiin gidduu isaaniitti mul'ate haala qabatamaa hawaasa keessa jiruun kan walsimatee dha.

Qabxiin inni biraa akka ciminaatti ka'u immoo asoosamoota lamaanuu keessatti barreessitoonni fakkaattiiwwan yemmuu kalaqan amala, bifa, gocha akkasumas sansaka fakkaattiiwwanii iddoo tokkotti ibsamurra boqonnaa yookaan kutaawwan adda addaa keessatti ibsuu isaanii ti.Kun immoo dubbistoonni fedhiidhaan akka dubbisan gochuu keessatti shoora guddaa taphata.Sababni isaas amala fakkaattiiwwanii guutumaan guutuutti bakka tokkotti kan ibsu yoo ta'e,dubbistoonni amala fakkaattii sanaa hin jaalatan taanaan asoosamicha dubbisuurraa of qusatu.

Akka hanqinaatti immoo asoosama Quba qubeelaa keessatti fakkaattiin goobaangaleessi Biqilaan amala kutaalee asoosamichaa hedduu keessatti calaqqisiisaa ture sababa quubsaa hin taaneen jijjiirrachuun gocha dubbistoota asoosamichaa amananii fudhachuuf isaan rakkisu raawwachuu isaa ti. Kanaaf amala fakkaattii tokko sababa quubsaa malee jijjiiruun hin barbaachisu.

- Kaayyoon gooree qorannoo kanaa inni sadaffaan faayidaa sadoommiiwwanfi fakkoommiiwwan asoosamoota filataman keessatti qaban tarreessuu dha.

Haaluma qaaccesssa taasifameen asoosama filataman keessatti sadoommiiwwan akkaatuma barbaachisummaa isaaniitiin hojiirra oolaniiru.Sadoommiiwwan kana

keessatti jechoonniifi himoonni isaan irraa ijaaraman hiika duraan qabaniin ala hiika addaa waan qabaniif seenichi asoosamicha keessatti ibsame sammuu dubbistootaa keessatti bocamee akka turuufi hin dagatamne taasisuu keessatti gahee guddaa kan taphatan ta'uu isaanii ti. Kana malees sadoommiiwwan gochaafi sochii namootaa akkasumas wantoota jiruufi jireenya keessatti nama qunnaman bu'uura godhachuun dhiyaachuun isaanii asoosamichi dubbistootaan si'aayinaan akka dubbifamu taasisuun isaanii cimina qaaccessa keessatti irra gahamee dha.

Akka hanqinaatti bakka tokko tokkotti sadoommiiwwan yeroo dheeraaf afaanicha keessatti tajaajiluufi baratamuurraa kan ka'e gara haasaa guyyaa guyyaan itti fayyadamaanitti jijjiiramuuf deemanitti dhimma bahuun ni mul'ata. Kun immoo humni isaan waan ibsamu barbaadame ibsuudhaaf qaban laafaa waan ta'eef hawatummaafi miira namaa kakaasuu hojichaa xiqqeessa.

Fakkoommii ilaalchisee asoosamoota filataman lamaan keessatti barreessitoonni asoosamichaa karaa adda addaatiin itti gargaaramaniiru. Keessumattuu asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti fakkoommiiwwan gosa adda addaatti hedduminaan gargaaramuudhaan wantoota qabatamaa ,waan ifatti mul'achuu hin dandeenyeef bakka buusuun olguddatee akka mul'atu gochuun yaadichi xiyyeeffannaa akka argatu godhaniiru. Kana malees aadaa, duudhaafi siyaasdiinagdee hawaasaa ibsuu keessatti dhimmi itti bahameera. Fakkeenyaaf asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti Odaa akka fakkoommiitti itti gargaaramuudhaan ummata Oromoo biratti bakka guddaa qabaachuu isaa ibsameera.

Akka hanqinaatti asoosama Quba Qubeelaa keessatti hedduminaan dhimma itti bahuu dhabuun xiyyeeffannaa dubbistoonni asoosamichaa kennuu qaban gadi buusuu danda'uu isaa ti.

- Kaayyoon gooree qorannoo kanaa inni afraffaan yoomessi asoosamoota filatamanii maal akka fakkaatu ibsuu dha.
Yoomessi yeroofi bakka seenaan tokko itti raawwate akkasumas fakkaattiin keessaa jiraatuu dha. Haaluma kanaan seenaan asoosama Dhoksaa Jireenyaa kan raawwate Gimbii, Adaamaa, Finfinnee magaalota biyya alaa keessaa immoo DC, Meeriilaand

Arliington,Adams Moorgaan,Niiwu Yoorki,Staarbaaksi,Silvar Spiriingi akkasumas naannawa Garba Atilaantikiitti.Yeroon isaas biyya Itiyoophiyaa keessatti sirna mootummaa Hayila Sillaasee,Dargiifi Adda Dimokraatawa Warraaqsa Ummattoota Itiyoophiyaa ti.Akka Ameerikaatti bara mootii Joorji W. Buushiifi Baaraak Obaamaa ti.

Kan asoosama Quba Qubeelaa immoo Baabboo Gambeel,Gimbii,Najjoo,Finfinneefi Suudaan yemmuu ta’u,yeroon raawwii seenichaas sirna mootummaa Adda Dimokraatawa Warraaqsa Ummattoota Itiyoophiyaa irratti kan hundaa’ee dha.

Yoomessi Dhoksaa Jireenyaa biyya keessaa jalqabee hanga biyya Ameerikaatti babal’achuun keessumattuu jireenyi Ameerikaa maal akka fakkaatuufi namoonni Ameerikaa deemuuf karoora qaban yookaan yaadan maal gochuu akka qaban bal’inaan kan agarsiisuudha.Dabalataanis haalli uffannaa hawaasichaa ,iddoowwan bashannanaa ,jireenyi hawaasummaa namoota kutaalee Ameerikaa adda addaa keessa jiraatan,siyaasni,diinagdeefi aadaan hawaasichaa akkasumas haalli qilleensaa maal akka fakkaatu,akkamitti itti madaqanii jiraachuun akka danda’amu gadifageenyaan kan hubachiisuu dha.

Qubni Qubeelaas jiruufi jireenya ummata magaalaafi baadiyaa:waliin jireenya hawaasummaa naannoo sanaa,haala qilleensaa, teessuma lafaa,qabeenya uumamaa naannoo seenichi itti raawwatetti argamu yeroon wal qabsiisuun bal’inaan ibseera.

- Kaayyoon gooree qorannoo kanaa inni shanaffaan haala ijaarsa waldhabbiin asoosamoota filatamanii addeessuu dha.

Gosoonni waldhabbii asoosamoota kanneen keessatti argaman waldhabbii namaafi namaa,yaada ofii,hawaasaafi aadaa wajjiinii ti.Waldhabbiwwan kunniin kan namoota dhugaadhaan addunyaa kanarra jiraatan gidduutti uumamuun kallattiin kan wal qabatuu dha.Kana jechuun hawaasa keessa jiraannu keessatti sababa adda addaatirraa ka’uun kan uumamuu dha.

Kana malees humnoota kaayyoofi fedhii mataa isaanii qabaniifi waan hundaan walgitan gidduutti kan taasifamee dha.Fakkeenyaaf waldhabbiin Asoosama Dhoksaa Jireenyaa keessatti Biqilaafi Aannanee gidduutti uumame madaalawaa dha.Sababni isaas haadha warraatiifi abbaa warraa ti.kana malees rakkoo gidduu isaanitti uumame sababa baruuf bifa walfakkaatuun yemmuu carraaqan agarsiisa.

Walumaagalatti waldhabbiwwan asoosamoota kanneen keessatti mul'atan ulaagaalee waldhabbiin tokko guutuu qabu guutanii kan uumamanii dha.

- Kaayyoon gooree qorannoo kanaa inni jahaffaan immoo ija asoosamoonni filataman ittiin seeneffaman addaan baasuun ibsuu dha.

Ija seeneffamaa ilaalchisee asoosamni Quba Qubeelaa ija ramaddii tokkoffaatiin yemmuu seeneffamu ;asoosamni Dhoksaa Jireenyaa immoo ija ramaddii sadaffaa hunda beekaan seeneffame.

Seenessaan ija ramaddii tokkoffaa kun kallattiin dhihaatee miiraafi dhageettii isaa dubbistootaaf kan qooduu dha.Kunis,dubbistoonni si'ayinaan akka dubbisan gochuu irratti gahee guddaa waan qabuuf, cimina isaa keessaa isa tokkoo dha.

Akka hanqinaatti immoo seenessaan beekumsi inni waa hunda argee seenessuuf ga'umsi inni qabu murta'aa waan ta'eef, gochawwaniifi ta'iinsoota arguuf ga'umsa hinqabne dubbistoota biraan ga'uu waan hin dandeenyeef dubbistoonni waan beeku qaban osoo hin argatin hafuu danda'u.

Seenessa ija ramaddii sadaffaatiin walqabatee immoo seenessaan dandeettii 'akka Waaq' qabutti gargaaramuun gochawwan bakka adda addaatti si'a takkatti raawwataman, bakka hundattu argamee kan seenessu,keessoo sammuufi miira fakkaattiiwwanii kan dubbisuufi gocha fakkaattiiwwan qofaa isaanii raawwatan arguun dubbistoota biraan ga'uuf ga'umsa kan qabu yemmuu ta'u, beekumsa yeroo darbee,yeroo ammaafi yeroo egerees kan gonfatee dha.

Gama biraatiin immoo seenessichi dandeettii 'akka Waaq' qabutti gargaaramee waa'ee namfakkiwwan biroos odeeffannoo gadifageenyaan ni kenna.Kun immoo dubbistoonni odeeffannoo barbaachisu hunda akka argatan taasisa.Kun cimina ija seenessuu kanaa ti.

Akka hanqinaatti immoo raawwii seenaa asoosamichaa dhaabee seenaa namfakkiwwan biroo bal'inaan dubbistootatti yemmuu himu raawwiin seenaa asoosamichaa akka addaan ciccitu taasisa. Gama biraatiin waan hundumaa seenessaan waan himuuf carraan dubbistoonni tattaaffii mataa isaaniitiin amalaafi eenyummaa fakkaattotaa baruuf qaban xiqqaa ta'uu isaa ti.

4.2. Yaboo

Qaaccessi asoosamoota Dhoksaa Jireenyaafi Quba Qubeelaa akkaataa boqonnaa sadi keessatti ulaagaalee eeramaniin xiinxaluuf yaalametti barruun kun akkuma cimina hedduu qabu, hanqinoonni fooyya'uu qabanis lafa kaa'amaniiru. Kanaafuu yaadoleen akka hanqinaatti ka'an haala armaan gadiitiin osoo fooyya'anii caalaatti kitaaba gaarii ta'uu danda'a jedhamee amanama.

- Sabseenaan caaccuulee asoosamaa keessaa asoosamni tokko fudhatama akka argatu yookaan dhabu kan taasisuu dha. Sabseenni milkoofnaan hojichis jaalatamaa ta'a. Kanaaf sabseenaan asoosama tokkoof lafee duugdaa waan ta'eef ijaarsa caasaa isaatiif xiyyeeffannaan guddaan osoo kennamee gaarii ta'a.
- Asoosama keessatti akkaataan asoosaan fakkaattota uumee asoosamicha keessatti qooda kenneefiin hirmaachisuun murteessaa dha. Akkaataa uumamsa isaaniirratti of eeggannoo hin godhu taanaan hojichi dubbistoota biratti amanamummaafi fudhatamummaa dhaba. Kanaaf asoosaan yemmuu fakkaattota uumu of eeggannoo cimaa osoo taasissee filatamaa dha.
- Sirni tuqaalee, qubguddeessaafi qubeessuun barreeffamni tokko ergaa guutuu akka dabarsu taasisuu keessatti gahee guddaa qabu. Kanaaf itti fayyadama sirna tuqaalee, qubguddeessuufi qubeessuudhaaf xiyyeeffannoon cimaan osoo kennamee gaarii dha.
- Barreessaan asoosamaa sadoommii yemmuu fayyadamu sadoommiiwwan armaan dura turan qofa osoo hintaane, haaraa ofitti nama hawatan kan ergaa dabarfamuuf barbaadame san caalaatti ifa gochuu danda'an osoo fayyadamee gaarii ta'a.
- Fakkoommiin asoosama barreessuu keessatti gaheen inni qabuu ol'aanaa waan ta'eef barreessitoonni xiyyeeffannaa osoo itti kennanii filatamaa dha.
- Barreessaan tokko seenaa asoosamaasaa ija ramaddii tokkoffaan dhiheessuuf yeroo murteessu seenessaa ga'umsaafi beekumsa seenicha seenessuuf isa gargaaru gonfachiisee yoo uume gaariidha.
- Bakka seenessaan ija ramaddii tokkoffaa gochaafi ta'iinsota seenichaa argee seenessuuf ga'umsa dhabutti, tooftaalee gochaafi ta'iinsonni kunneen ittii dubbistoota bira ga'an mijeessuun filatamadha.

- Fakkaattiiwwan seenichaa hundaaf xiyyeeffannoo walqixa kennuudhaan, gochawwan isaan raawwatan hunda gadifageenyaan ibsuu yoo yaale, tokkummaa seenichaa laaffisuudhaan jaargocha seenichaa miidhuu danda'a. Kanaaf tooftaa ittiin rakkoo kana furu fakkeenyaaf waliin dubbiitti osoo gargaaramee gaarii ta'a.

Wabiilee

- Abdii Fiixee (2014). *Dhoksaa Jireenyaa*. (max. 2ffaa) ELLENI.P.P.P.L.C.
- Abdii Waaqgaarii (2015). “Qaaccessa Asoosamoota Tuulaa Cubbuufi Ichima Jaalalaa Yaaxina Bifiyyeetiin.” Addis Ababa University: unpublished MA thesis.
- Alen, M. (2003). *Textual Analysis Abigginer’s Guide*. London: SAGE publications Ltd
- Abrams, M.H. (1971). *A Glossary of Literary Terms*. (3rd ed.) Delhi: Macmillan India Ltd.
- Asafaa Tafarraa (2009). *Eela: Seenaa Oguma Oromoo*. Finfinnee, Oromiyaa: Print by Far-East Trading Plc.
- Atenbernd, L. & Lewis, L. (1986). *Hand Book for The Study of Fiction*. London: Macmillan Pub.
- Bertens H. (2001). *Literary Theory*. USA and Canada: Tylors and Francis Group.
- Berhanu Mattewos (2009). *Fundamentals of Literature*. (2nd ed.) AAU: Alpha Printer Plc.
- Carter, D. (2006). *Literary Theory*. British: Pocket Essentials.
- Crimson, R. (2012). *The Everything Writing Series*. USA: Admas media a division of FTW.
- Dalisay, J. (2006). *The Knowing in the Writing: Notes on the Practice of Fiction*. Philipense: The University of Philipense Press.
- Dastaa Dassaaleny (2013). *Bu’uura Qorannoo* (max. 2^{ffaa}). Addis Abeba: printed by Far-East Trading PLC.
- Diyanni, R. (1998). *Literature: Reading Fiction, Poetry, Drama and Essay*. Boston: McGraw Hill Companies.
- Dobie, Ann. (2012). *Theory into Practice: An Introduction to Literary Criticism 3rd ed.* USA: Nasan Education Ltd.
- Dutton, R. (1984). *An Introduction to Literary Criticism*. England: Longman York Press.
- Erlich, V. (1980). *Russian formalism*. Netherland: Mouton Publishers.

- FedhasaaTaaddasaa (2013). *Subii: Bu'uuraalee Ogbarruu Oromoo*. Finfinnee,Oromiyaa: Subi printing press.
- Fiqaaduu Qana'aa (2012). “ Qaaccessa Waldiddaafi Fakkoommii Asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa.” Addis Ababa University: unpublished MA thesis.
- Hailu Abebe (2001). “A Comparative Study of First Person Narratives Technique in Four Amharic Novels.”Addis Ababa University:unpublished MA thesis.
- Jahn,M.(2005).*Narratology,AGuide to the Theory of Narrative*. English Departement, University of Cologne.
- Johnson,W.and Hamlin,W.(1966).*The Short Story*.NewYork:American Book Company.
- Johnston, S. (2002). *Where the Stories Come From*.New York:Addison-Westly Longman Inc.
- Kirszner,L.G. & Mandell,S.R.(1994). *Fiction Reading, Reacting, Writing*. USA:Horcutt Brace and Compene
- M.H.Abrams (1981). *A Glossary Of Literary Terms*.8th Edition.New York:Harcutt Brace 7. World.Inc. Aqusmidah.
- Mario Klarer (1999). *An Introduction To Literary Studies*. USA and Canada:Taylor and Frances Group.
- Martin, W.(1986). *Recent Theories on Narrative*. London :Cornell University Press.
- Melakneh Mengistu (1999). *Fundamentals of Literature for Colleges*. Addis Ababa: Comercial Printing Enterprise.
- Milborn H.(2006). *Writing Genere Fiction A Guide to The Craft*. USA:Bocaraton Florida.
- Misgaanuu Gulummaa (2012). *Yandoo: Ogumaafi ogwalaloo Oromoo*. Finfinnee, Oromiyaa.
- Misgaanuu Gulummaa (2013).*Guuboo Seenaa: Asoosamaafi Saayinsiiisaa*. Fifiinne, Oromiya
- N.Kirishnaswamy(2004). *Contemporary Literary Theory*. India: Macmillan India Ltd.

- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature: Background, Character and Continuity*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Qananii Baay'isaa (2016). “ Xiinxala Asoosamoota Burreen Bifa tokkoo Mitiifi Dibaa IjaYaaxina Bifiyyeetiin.” Addis Ababa University: unpublished MA thesis.
- Rimmon,K, S.(1983). *Narrative Fiction* .London : Routledge.
- Romberg, B. (1982). *Studies in the Narrative Technique of the First Person Novel*. Stockholm: Almqvist and Wiksell
- Sarantakos, S. (2005).*Social Research*.(3rd ed.) Palgrase:Macmillan
- Selden,R. (2005).*Modern Literary Theory and Ancient Texts.A Reader Guide to Contemporary Literary Theory 3rd ed*. Kentucky:University Press of Kentucky.
- Singh, Y.K.(2006). *Fundamental of research methodology and statistics*. New Delhi: New Age International (P) Ltd, Publications.
- Showlter,E.(1986). *Contemporary Literary Literary Criticism Modernism through Post Structuralism*. New York and London:Long Man.
- Tashoomaa Egeree,Mitikkuu Dibbeessaa,Gammachuu Galaalchaa (2002).*Asoosamoota Dhangala'oo Oromoo.Caaccuuleefi Malaawwan Barruu.Hidhaa Lammaffaa Bar-noota Fagoo*.Finfinnee: Mala Qunnamtii Giddu Galeessa Ministeera Barnootaa.
- Turco, L.(1999).*The Book of Literary Terms*.USA:University press of new.
- Warquu Guddinaa (2005). *Quba Qubeelaa*. Finfinnee:Mana maxxansaa Birhaannaa.
- Wilcox and Rankin (1993). *Fundamentals of Fiction*. USA: University Press of America inck.
- <http://www.britanica.com/topic/Formalism-literal/> .
- [https://en. Wikipedia.org/wiki/Literary theory/](https://en.wikipedia.org/wiki/Literary_theory/).
- [https://en. Wikipedia. Org/Formalism](https://en.wikipedia.org/Formalism).
- [www.iep.utm edu/literary](http://www.iep.utm.edu/literary).
- <http://www.slide share.net/mariaraja/Formalism>.
- ወንድወሰን በየነ (2000):: የስነጽሁፍ መሰረታዊ ድንጋጌ፣ ሀዋሳ፣ በንግድ ማተሚያ ድርጅት።
- ዘሪሁን አስፋው (1996):: የስነጽሁፍ መሰረታዊ ድንጋጌ ፡፡አዲስ አበባ፣ ንግድ ማተሚያ ድርጅት።

Ibsa /Declaration/

Ani qorataan maqaafi amlatoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta`uu isaafi kanaan duras Yunivarsitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf hindhiyaanne ta`uusaa,akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta`een fudhadhee ;wabii keessatis kaa`uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa _____.

Mallattoo _____.

Guyyaa _____.